

KORUNK

ÚJ GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI
VILÁGREND • KÖZÜGY ÉS TU
DOMÁNY • BARTÓK PÉLDÁJA •
EMBER ÉS GÉP — TECHNIKA
ÉS TÁRSADALOM • KÖRNYE
ZETGAZDASÁGTAN? • BALOGH
EDGÁR EMLÉKÍRÁSÁBÓL • EGY
ANKÉT ŪRÜGYÉN • ALTHUSSEF
ÖNKRITIKÁJA • ILLYÉS KINGA
MŪFAJA • A DEMOKRATIKUS
DIÁKFRONTRA EMLÉKEZVÉN •
A MAGYAR—NÉMET IRODALM
KAPCSOLATOK ROMÁNIÁBAN •

1975 • 8

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata.

* * * Ünnepek és történelem 577

LUPAN ANNA-MARIA • Új gazdasági és politikai világrend — az emberi társadalom fejlődésének föltétele 580

FARAGÓ JÓZSEF • Bartók példája az összehasonlító folklórkutatásban 584

LASZLOFFY ALADÁR • Éjfél, Penelopé, Fréziák, Eső-orgonák este (versek) 588

LÁNG GUSZTÁV • Közügy és tudomány 590

RÓTH ENDRE • Althusser önkritikája 594

PILLICH LÁSZLÓ • Környezetgazdaságtan? (A közgazdász emberszemlélete) 598

KÁDÁR JÁNOS • Most (vers) 603

DÓCZY PÁL—DÓCZY TAMÁS • Ember és gép — technika és társadalom 604

BALLA ZSÓFIA • Labda, A szelence (versek) 610

BALOGH EDGÁR • Jelentkezés Kolozsvárt 1935-ben (Részlet egy készülő emlékiratból) 611

JEGYZETEK

* * * Gy. Szabó Béla arcai 617

KÁNTOR LAJOS • Illyés Kinga műfaja 617

FÓRUM

JUNGBERT BÉLA • Egy ankét ürügyén 620

HAZAI TÜKÖR

BEKE GYÖRGY • Váltás ideje Sarmaságon 623

GAZDA KLARA • A sepsiszentgyörgyi múzeum és közönsége (Pszichoszociológiai vizsgálat) 628

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

MIKÓ IMRE • Magyar—német irodalmi kapcsolatok Romániában 634

SIMION I. POP • A Demokratikus Diákfrontra emlékezvén 637

SZEMLE

VERESS ZOLTÁN • Könyvek és jelenségek (Gondolatok a könyvtárban) 641

MAROSI PÉTER • Édenkert kősvatagja 644

KALLÓS MIKLÓS • Nagy gondolatok egyszerűsége 649

LÁTÓHATÁR

La Pensée, Irodalmi Szemle, Era socialistă, Plays and Players, Steaua

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Antal Imre, Balázs Péter, Balogh István, Bányai István, Benczédi Ilona, Gergely István, Gottlieb Rózsa, Györkös Mátyás, Incze Ferenc, Ioachim Nica

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy György

Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Ünnep és történelem

Ünnep közeleg: felszabadulásunk évfordulója — harmincegyedik, békében és jövőt éltető munkában megünnepeelt évfordulója a fasiszta rendszert megdöntő, az országot a népi demokrácia útján a szocializmus felé elindító, az európai történelemben is fordulatot jelentő 1944. augusztus 23-i antifasiszta és antiimperialista nemzeti fegyveres felkelésnek.

Harmincegy év több, mint egy emberöltő: az áldozatos és dicsőséges fegyveres harc befejezése óta nemzedékek születtek és nőttek fel, akik számára 1944 augusztusa — történelem. De eleven az ünnepekben éppúgy, mint a hétköznapokban szüntelen jelenlevő, közvetlenül érzékelhető történelem. S ez nemcsak azért van így, mert még közöttünk élnek az egykori sorsdöntő aktus résztvevői; nemcsak azért van így, mert művészeink, íróink — akik számára kiapadhatatlan ihletforrás 1944 augusztusa — mindegyre újabb s újabb alkotásokkal emlékeztetnek az egykori hőses napokra; legelsősorban azért van ez így, mert napjaink történelme közvetlen folytatása az akkor végrehajtott tetteknek, s mert a fegyveres felkelés szervezője és irányítója, a Román Kommunista Párt következetesen vezeti országunkat a fejlődés akkor megnyitott útján.

Harmincegy év alatt, a párt által kijelölt napi feladataink teljesítése során, számtalan nehézséget győztünk le a múlt terhes örökségei felszámolásáért, az új társadalmi rend megalkotásáért folytatott harcban. Napi feladataink, melyeknek — a párt mozgósító példamutatásával — mindenkor megfeleltünk, nem egy-egy fordulópontot jelölnek társadalmunk fejlődésében, hanem egy-egy új, magasabb lépcsőfokot, amelyre visszapillantva látjuk a történelem alakulásának töretlen ívét, a Román Kommunista Párt politikájának következetességét és távlatokba tekintő céltudatát.

Harmincegy év alatt minden ünnepi hangulatú emlékezésünk az egyetlen nagy fordulópontra, a felszabadulásra valamilyen épp soron levő napi feladat teljesítésének lázában zajlott. Most sincs ez másképp: most is egy új, magasabb lépcsőfokra készülünk lépni — a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának és Románia Legfelsőbb Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanácsának 1975. július 21—22-én lezajlott együttes plenáris ülése, az ott tett megállapítások, az ott hozott döntések szellemében. Napi feladataink ezúttal elsősorban gazdasági természetűek, s az 1975. évi egységes országos gazdasági-társadalmi terv és az ezzel kapcsolatban tett vállalások teljesítésére, az ötéves terv teljesítésére és túlszárnyalására irányulnak, s arra, hogy ezáltal biztosítsuk a feltételeket az 1976—1980-as időszakra tervezett fejlődési ütemek és arányok eléréséhez. Ehhez — mint az együttes plenáris ülésről kiadott közlemény hangsúlyozza — „az egész tevékenységet az erőforrások magasabb szintű hasznosítására, az anyagi termelés struktúrájának javítására, a termelőkapacitások jobb kihasználására“ és egy sor más, az említett dokumentumban részletesen kijelölt konkrét gazdasági feladat és erkölcsi elvárás teljesítésére kell fordítanunk. Ez a biztosítéka továbblépésünknek a fejlődés megkezdett útján, a modern technika térhódítása, állandó tökéletesedése s a tudomány ter-

melőerővé válása korszakában, századunk utolsó negyedében — mely már a jövő század, a 2000-es évek előjátéka.

Harmincegy év alatt a társadalmi rend gyökeres megváltoztatásával járó elkerülhetetlen nehézségek mellett olykor más, a természet erői okozta nehézségekkel is meg kellett birkóznunk: hol aszályal, hol folyóárasztó országos esőzésekkel. Ezek a természeti tények nem a történelem, hanem a földrajz, a meteorológia tárgyköréhez tartoznak — történelem ott és akkor lesz belőlük, ahol és amikor munkája eredményét a természeti erők szeszélyeitől függetleníteni akaró ember szembeszáll ezekkel az erőkkel, s egyrészt a konkrét kártételeket előzi meg, illetve hozza helyre, másrészt — nem a természet ellen, hanem szövetségben vele, tekintetbe véve a korszerű ökológia sugallta szempontokat — oly módon civilizálja a tájat, hogy az egyre kevésbé legyen az elemi csapásoknak kiszolgáltatva. Ezt a két — pillanatnyi és távlati — feladatot jelölte ki a júliusi plenáris ülés, főleg az 1975-ös árvíz okozta veszteségek maradéktalan pótlását szorgalmazva, s egyúttal megelégedéssel nyugtázva az árvíz napjaiban az összes dolgozók által tanúsított hősiességet, áldozatkész és felelősségteljes magatartást, amire a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs adott személyes példát.

Harmincegy év építő és alkotó munka után úgy kell lépnünk szabadságunk harminckettedik évébe, hogy — a történelem részeseinek, a folyamatosság láncszemének érezve magunkat — a jövő évekre és évtizedekre függesszük tekintetünket. Mint ahogy a fegyveres felkelés résztvevői nem csupán a közvetlen ellenség felszámolásáért harcoltak, hanem azért is, hogy megnyissák az ország, a nép számára a szabadság messze vezető útját, úgy kell ma nekünk is a Román Kommunista Párt XI. kongresszusán kijelölt út — a modern, sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építésének kiteljesítése — jelenlegi szakaszát megtennünk. Mint a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs mondta néhány nappal a júliusi plenáris után, az RKP Bukarest municípiumi bizottságának küldöttsége előtt elhangzott beszédében: „A XI. kongresszus határozatainak előirányzatai szerint megfelelően elő kell készíteni az új ötéves tervet. Mint ismeretes, az új ötéves terv különleges feladatokat irányoz elő, nemcsak mennyiségi, hanem főleg minőségi szempontból. Ez komoly erőfeszítéseket követel az összes pártszervezetektől, munkaközösségektől, vállalatoktól és intézményeinktől minden szektorban, mert a következő ötéves terv minden munkaterületen a műszaki-tudományos forradalom érvényesülésének, a gazdasági-társadalmi országfejlesztés magasabb szintre emelésének, egész népünk anyagi és szellemi jólétének az ötéves terve kell hogy legyen.“ E szavak nyilván nemcsak a fővárosi pártküldöttségnek szóltak, hanem mindannyiunknak, és újra mai tevékenységünk jövőbe mutató hatásirányát, a történelem harmincegy éve elkezdődött új szakaszának töretlen vonalába való illeszkedését idézik tudatunkba.

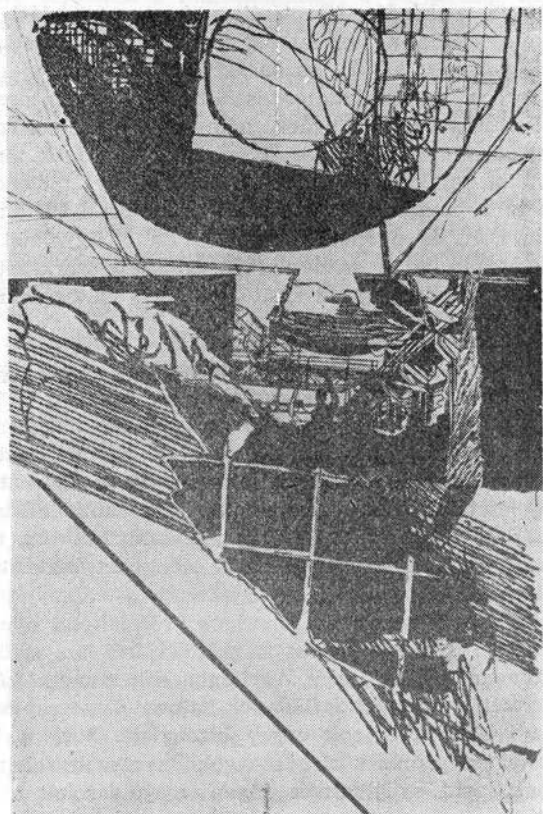
Mint rövid eszmefuttatásunk elején említettük, a román munkásosztály és az egész nép 1944. augusztus 23-i antifasiszta és antiimperialista nemzeti fegyveres felkelése, amely hatalmas csapást mért a hitlerista „világbirodalomra“, nemcsak a népünk nyakára települt fasiszta rendszert semmisítette meg, hanem ezáltal — valamint a román hadsereg áldozatkész részvételével más országok felszabadításában s a hitlerista Németország fölött aratott győzelemben — sarkalatos jelentőségre tett szert az európai történelemben is. S a párt vezette román nép azóta sem feledkezett meg soha arról, hogy tagja az európai népek és minden más nép nagy családjának.

Harmincegy év óta mindenkor, de különösen az utóbbi években, a párt főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs kezdeményezte aktív román külpolitikai kibontakozás éveiben országunk részt vállalt a nemzetközi problémák megoldásából, a világ békéjének és biztonságának megvédéséből, s ennek során nagy horderejű jogelveket fogalmazott meg, illetve rögzített le, amelyeknek a nemzetközi

kapcsolatok normáivá kell válniuk. Ebben a szellemben vett részt országunk sok más konstruktív tanácskozás mellett az európai biztonsági és együttműködési konferencia minden szakaszán, s végül — az államelnök személyes képviselésével — az említett konferencia harmadik, legmagasabb szintű szakaszán is, amely épp e hónap elején ért véget Helsinkiben, s amely új ígéretes távlatokat nyit meg a kontinens országainak, összes népeinek és nemzetiségeinek barátsága, kölcsönös előnyökkel járó gazdasági és kulturális együttműködése, biztonsága és békéje előtt — hosszas kollektív erőfeszítések eredményeképpen, melyekből országunk is cselekvően kivette részét. Helsinkiben a világ békés fejlődésének, a társadalmi rendszertől és ideológiai különbségektől független kölcsönös barátság és segítőkészség általánossá válásának jelentős állomása, melyben mi amaz eszmények valóra válásának jelét is látjuk, amelyekért az európai történelem legválságosabb napjaiban a román nép fegyverrel harcolt.

Ezekkel a gondolatokkal és a belőlük fakadó tettekkésziséggel eltelve készülünk az augusztusi ünnepre mindannyian, nemzetiségi különbség nélkül, akik egy békés világban, egy ragyogó hagyományait és több mint két évezreden át felhalmozott kulturális értékeit a jövő szolgálatába állító kontinensen akarunk élni szocialista hazánkban, a szocialista humánus és erkölcs légkörében, méltóan idestova huszonegyedik századi ember voltunkhoz.

KORUNK

Ioachim Nica: 1944. augusztus

Új gazdasági és politikai világrend – az emberi társadalom fejlődésének föltétele

Olyan történelmi korszakban élünk, amelyben a néptömegek egyre többet foglalkoznak sorsuk alakulásával, és irányítását saját kezükbe kívánják venni. Ez a törekvés, amely nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi viszonylatban is egyre inkább megnyilvánul, elvezetett a gazdasági és politikai világrend történelemformáló szerepének felismeréséhez és annak a meggyőződésnek a kialakulásához, hogy a jelenlegi, régi gazdasági és politikai berendezés már nem felel meg a haladás szükségleteinek, és azt egy újnak kell felváltania. E váltást egyre fokozottabb figyelemmel kísérik a politikusok, közgazdászok, jogászok, szociológusok; a kérdés az utóbbi időben számos nemzetközi tudományos vagy politikai jellegű tanácskozás napirendjén szerepelt. Ez irányban fontos lépést jelentett az ENSZ közgyűlésének 1974 tavaszán megtartott VI., rendkívüli ülészaka és az ott elfogadott — az új gazdasági világrend megteremtésére irányuló — nyilatkozat és akcióprogram.

A Román Kommunista Párt az utóbbi két évtizedben alkotó módon járult hozzá a kérdés fölvetéséhez és a megoldási módok kidolgozásához. A XI. kongresszus a nemzetközi helyzet, a nemzetközi erőviszonyok elemzése alapján hozzájárult az új gazdasági és politikai világrend szükségességének megvilágításához, annak tudatosításához, hogy az e téren végrehajtható változások nem konjunkturális jellegűek, nem egyes politikusok vagy csoportok óhajai vagy egyes országok, országcsoportok részéről kiinduló törekvések, hanem az emberiség további fejlődésével kapcsolatos objektív, történelmi szükségszerűségként jelentkeznek. A kongresszus elemezte az új rend tartalmát, megjelölte létrehozásának módjait, és nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy e téren nem formális, hanem a világ gazdasági és politikai szerkezetét, az államok közötti kapcsolatok egész mechanizmusát érintő, gyökeres változásokra van szükség.

Miért objektív szükségszerűség az új rend kialakítása?

A jelenlegi gazdasági és politikai világberendezés magán viseli a tőkés termelési viszonyok jellegzetességeit: az imperialista nagyhatalmak elnyomják, kihasználják a kis és elmaradott országokat, előnytelen gazdasági és politikai kapcsolatokat kényszerítenek rájuk, kolonialista, neokolonialista politikát folytatnak velük szemben. Erőszak, méltánytalanság, mesterséges korlátok fékeznek az országok széles körű, általános előnyököt biztosító gazdasági és politikai együttműködését.

Bár a szocialista országok erőfeszítései nyomán megkezdődött az áttérés nemzetközi síkon az erőszak politikájáról az együttműködés irányában, az enyhülés folyamata még lassú. A világon sok a megoldásra váró kérdés, számos feszültségi övezet létezik, a konfliktusok katonai összecsapásokhoz vezethetnek.

Mindez és sok egyéb bizonyítja, hogy a kapitalista rend létrehozta belpolitikai és nemzetközi viszonyok már nem felelnek meg a jelenlegi körülményeknek, nem nyújthatnak olyan megoldásokat a mai világot foglalkoztató sokrétű

problémákra, amelyek egybeesnének a haladás és a néptömegek érdekeivel. „Az objektív törvényszerűségek, a társadalmi dialektika, a társadalmi haladás szükségletei megkövetelik a magát az emberi civilizációt veszélyeztető régi béklyók szétzúzását, megkövetelik a társadalmi és nemzeti igazság világának megteremtését mind az egyes államok keretében, mind pedig egyetemes viszonylatban, aminek biztosítania kell a termelőerők, a tudomány és a kultúra, az általános haladás lendületét” — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs a XI. kongresszuson.

Az új világrend megteremtése elsősorban az erőviszonyok eltolódása, új erőviszonyok kialakulása következtében objektív szükségszerűségként jelentkezik. A régi, a XIX. század végétől a második világháborúig fennálló erőviszonyokat a tőkés érdekeket képviselő társadalmi erők túlsúlya jellemezte. A háborút követő időszakban végbement mélyreható átalakulások megváltoztatták a világ összképét, erőviszonyait. Az imperializmus, a tőkésrendszer működési területének leszűkülése meggyengítette a kapitalista érdekeket képviselő erők befolyását, pozícióit. Ezzel párhuzamosan világszerte erősödött a szocializmus, a haladást képviselő erők befolyása.

Számba véve ezeket az erőket, elsősorban a szocialista világrendszert kell említenünk, amely a világ területének a 26%-át, lakosságának a 33%-át, ipari termelésének pedig 40%-át fogja át. Jelentősen meggyengültek az imperializmus pozíciói a gyarmati rendszer összeomlása következtében, melynek során több mint 1,7 milliárd ember szabadult föl. Ezek az országok és népek önálló gazdasági, társadalmi és nemzeti fejlődésükért küzdenek, és egyre jelentősebb haladó tényezőként vesznek részt a nemzetközi problémák megoldásában is. A világ minden országában számottevő társadalmi erővé fejlődtek a munkásosztály, a parasztság, az értelmiség, a középrétegek, a nők, az ifjúság és más társadalmi kategóriák. Ezek a változások nemcsak szükségszerűvé, hanem ugyanakkor lehetővé is teszik, hogy a nemzetközi élet problémái, az országok egymáshoz való viszonya, egymás közötti kapcsolatainak kérdése újszerűen vetődjék fel, és az új körülmények az eddigitől eltérő megoldásokat eredményezzenek.

A régi gazdasági és politikai világrendnek újjal való felváltása objektív szükségszerűség számos olyan, a világ egészét érintő probléma szempontjából is, melynek megoldása eddig nem volt lehetséges. Így elsősorban azoknak a fejlődésbeli különbségeknek a felszámolása szempontjából, amelyek a régi rend körülményei között alakultak ki a világ különböző országai között, és amelyeknek okai az államok közötti nem méltányos viszonyok. A gyengén fejlett országok, melyek a világ lakosságának kb. 70%-át foglalják magukban, a világ nemzeti jövedelmének alig 30%-át birtokolják. Egy lakosra jutó ipari termelésük 20-25-ször kisebb, mint a fejlett országokban, az ipar „csúcságait” (elektronika, elektrotechnika stb.) tekintve ez a szám 90-95-tel egyenlő. Sokkal kisebb ezekben az országokban az egy lakosra számított fém-, illetve energiafogyasztás, rendkívül alacsony a munkatermelékenység. Alacsony, és állandóan csökken ezen országok részaránya a világkereskedelemben; az 1960-as esztendő 21,4%-áról 1970-ben 17,7%-ra zuhant, jelenleg pedig 15% alatt van. Ezek a fejlődésbeli szintkülönbségek nemcsak a fejletlen országokra hatnak kedvezőtlenül, hanem fékezik az egész világgazdaság fejlődését: leszűkítik a világpiacot, elmélyítik az időnkénti gazdasági válságokat, nemzetközi feszültségeket idéznek elő.

Az új gazdasági és politikai világrend szükségszerűségként jelentkezik a jelenkori tudományos-műszaki forradalom szempontjából is. E forradalom mélyreható változásokat idéz elő a tudomány és a termelés kapcsolatában, az anyagi és munkaerőforrások felhasználása terén. E forradalom szükségszerűen erősíti a nemzetközi munkamegosztást, az országok közötti kapcsolatokat a tudományos kutatás, a termelés, a kéaderképzés terén. Ilyen körülmények között minden egyes ország és az egész világgazdaság fejlődése egyre nagyobb mértékben függ a nem-

zetközi együttműködésben való részvételtől, az országok közötti hatékony együttműködéstől.

Az említettekén kívül a környezetvédelem, az élelmezés problémájának megoldása, a fegyverkezési hajszá megszüntetése és a leszerelés megvalósítása is szükségessé teszi a régi gazdasági és politikai világberendezés felszámolását és újjal, megfelelőbbel való helyettesítését.

Az új gazdasági és politikai világrend vonásai

Az új világrend körülményei között minden ország számára olyan körülményeket kell biztosítani, hogy saját akarátának megfelelően, minden külső beavatkozás nélkül határozza meg gazdasági és társadalmi rendszerét. Ugyanakkor azt is lehetővé kell tenni, hogy minden ország a gazdasági-társadalmi fejlesztésre összpontosítsa erőit, hogy ura legyen nemzeti kincseinek, és szuverén módon döntson felhasználásukról.

Az új gazdasági és politikai viszonyok közepette az egyes országok kapcsolatait a teljes jogegyenlőség, a nemzeti függetlenség és szuverenitás tiszteletben tartása, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, a kölcsönös előnyök érvényesítése, az erőszak mellőzése kell hogy jellemezze. Meg kell teremteni az összes kis és nagy országok egyenjogúságát, egyenlő részvételi lehetőségüket a nemzetközi problémák megoldásában. Mindez természetesen nem valósul meg egyik napról a másikra, hanem lassan, fokozatosan, az összes abban érdekelt erők összefogásának és közös erőfeszítésének eredményeként. Közös erőfeszítésre van szükség mindenekelőtt azoknak a nemzetközi jogelveknek és jogszabályoknak a kidolgozásához, amelyek az országok egymás közötti kapcsolatait szabályozzák. Az új rend megköveteli az Egyesült Nemzetek Szervezete szerepének fokozódását és más nemzetközi szervezetek létrehozását, a nemzetközi kapcsolatok széles körű demokratizálását. A napjainkban felvetődő bonyolult gazdasági és politikai kérdéseket csupán néhány állam nem oldhatja meg. E problémák rendezése föltételezi minden ország részvételét a teljes jogegyenlőség alapján. Az államok közötti kapcsolatok új elveinek érvényesítésében fokozódó szerepet kell játszaniuk a kis és közepes országoknak.

Az új világrend és a nemzeti szuverenitás

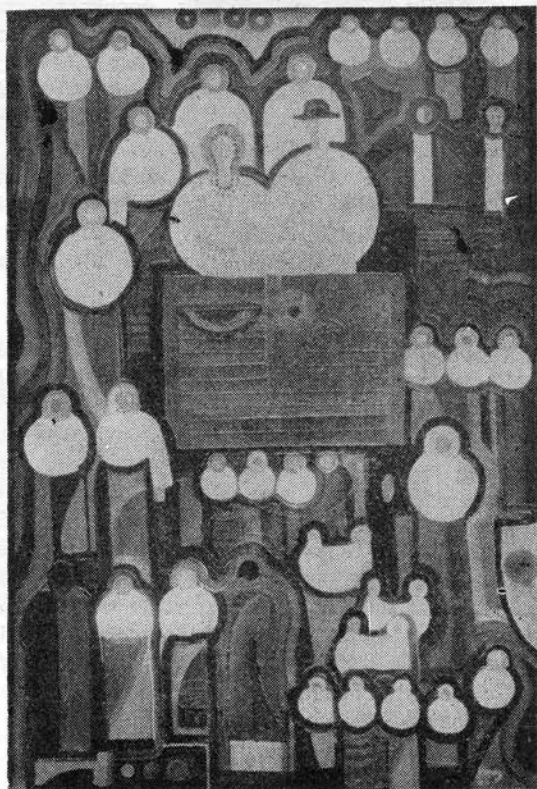
Az új világviszonylatok forradalmi változásokat föltételeznek a gazdasági, társadalmi, politikai élet minden területén. Jellegetes vonása az új rendnek, hogy olyan kapcsolatok kiépítését teszi lehetővé, melyek optimálisan hangolják össze a népek nemzeti érdekeit a nemzetközi közösség érdekeivel. Ennek kapcsán az új rendre a jelenlegi fejlődés két alapvető irányzatának tiszteletben tartása jellemző. Az egyik a nemzetközi munkamegosztás, az országok együttműködésének elmélyülése, a másik az országoknak, nemzetgazdaságoknak az a törekvése, hogy önálló, szuverén alkotóelemként vegyenek részt az államok nemzetközi közösségében. „Maga az élet bizonyítja — szögezi le a Román Kommunista Párt Programja —, hogy a nemzet, a nemzeti állam még hosszú ideig fontos szerepet játszik a társadalomban, az imperialista, kolonialista, neokolonialista politika elleni harcban, a régi egyenlőtlenségen alapuló viszonyok megszüntetésében, az államok közötti kapcsolatoknak új elvekre, a demokrácia, nemzeti méltóság, társadalmi és nemzeti egyenlőség és igazságosság elveire való helyezése szempontjából.”

A nemzeti szuverenitással és az új renddel kapcsolatban számos, eltérő vélemény is elhangzott. Egyesek „világkormány” és más nemzetek fölötti szervezetek

létrehozását tartják szükségesnek. Jan Tinbergen, Nobel-díjas holland közgazdász például a nemzetet, a nemzeti szuverenitást idejétmúlt, a fejlődést gátló, feudális maradványnak tartja az új rend viszonyai között.

Ezek a nézetek alaptalanok, a valóságnak ellentmondóak. A nemzeti keret, nemzeti sajátosság a jelenlegi történelmi korszakban a legmegfelelőbb körülményeket teremti meg a társadalmi haladáshoz. Egyébként nemzeti államok nélkül tárgytalanná válna a nemzetközi kapcsolatok problémája is, végeredményben maga az új gazdasági és politikai világhozrendezés létrehozásának kérdése is.

Társadalmi rendszerének megválasztása minden ország belügye: az új világrend nem tűzi ki célul és nem feltételezi a szocializmus létrejöttét a különböző országokban; nem „szocialista“, de ugyanakkor nem is „kapitalista“ világhozrend. Feladata, hogy biztosítsa a legkülönbözőbb társadalmi, politikai, gazdasági rendszerű országok együttműködését, az emberi társadalom fejlődésének meggyorsítását.

Antal Imre: Ajándékosztás

Bartók példája

az összehasonlító folklórkutatásban

Bartók tudományos életművében a magyar népzene kutatás töretlenül és magától értetődően, sőt szükségszerűen összehasonlító folklórkutatásba ment át. Az ő munkássága szintén igazolja a nemzeti és összehasonlító folklorisztika egymást kiegészítő és egymást feltételező egységét — pályája azonban azt is tanúsítja, hogy a két világháború közti Kelet-Európában, a nacionalizmus légkörében milyen sors juthatott egy összehasonlító folkloristának.

Az összehasonlító folklórkutatásnak több önálló tanulmányt és cikket szentelt, ezeken kívül azonban egyéb tárgyú írásai is — életének mindegyik szakaszában — számos ilyen vonatkozást tartalmaznak. Egy-egy összehasonlítandó folklórjelenséget vagy az összehasonlítás igényét, szükségét és módszereit évtizedeken át minduntalan szóba hozta: megismételte vagy új szempontokkal és részletekkel gyarapította. Témájának megfelelően itt-ott rövidebb utalásokkal is beérte, másutt viszont hosszasan érvelt és bővebb magyarázatokba bocsátkozott; az elvi megállapításokat gyakran keserű személyi élményekkel és tanulságokkal illusztrálta. Röviden: Bartók tudományos munkái az összehasonlító folklórkutatás elméletének és gyakorlatának is igazi aranytartalécai.

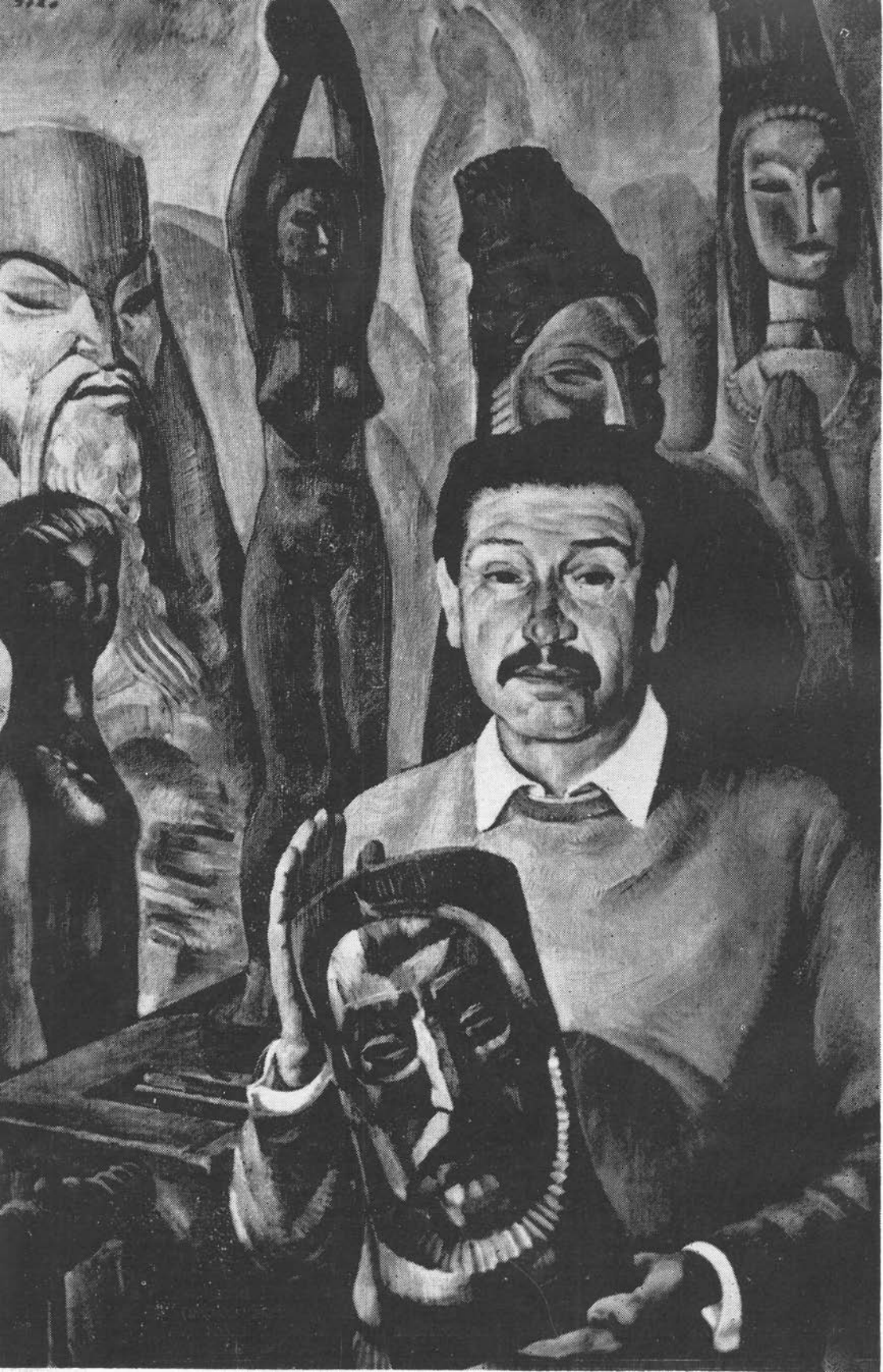
Amily könnyűnek látszik, éppoly nehéz feladat Bartók monumentális életművéből az összehasonlító folklórkutatás elméletét és módszertanát néhány lapnyi terjedelemben kivonatolni. Alulírott úgy véli, hogy Bartók összehasonlító folklórkutatói pályájának más, többé-kevésbé közismert személyi vonatkozásait ezúttal mellőzve, célszerű lesz halálának harmincadik évfordulóján különböző — néha témában és időben egymástól távoli — írásaiból egymás mellé illeszteni az összehasonlító folklórkutatásra vonatkozó legfontosabb, legalapvetőbb megnyilatkozásait, illetőleg azoknak a lényegre mutató, legáltalánosabb, legtömörebb változatait. E sorok írójának pedig a válogatás gyönyörén és a rostálás fájdalomán túl nem marad más dolga, mint Bartók szavait — az ő tanításaihoz való tisztelet és hűség jegyében — egy lehetséges fonalra fűzni, és itt-ott szerény magyarázatokkal összekötni.

1937-ben, jó három évtizednyi gyűjtő- és kutatómunka összes tapasztalataival és eredményeivel a háta mögött, *Népdalkutatás és nacionalizmus* című híres tanulmányában fogalmazta meg a legegyszerűbben a népek közti folklórkapcsolatok törvényszerű mivoltát: „Ha már egészen természetes folyamatnak kell tartanunk azt a tényt, hogy a szomszédos nyelvek egymást kölcsönösen befolyásolják (ez a folyamat sem az illető nyelvek szellemének nem árt, sem nem ok a megalázottság érzésére), akkor ez a tétel még inkább érvényes a folklór termékeinek kölcsönös (sőt akár egyoldalú) cseréjére is. Nem volna szabad megfeledkezni arról sem, hogy úgyszólván *lehetetlenség*, hogy a földkerekség néhány száz népe közül még a legkisebbnek is csupán *őseredeti* népdal-anyaaga legyen!” Majd alig három sorral alább már nemcsak a tudós, hanem a nemzeti érzékenységek tüzeben edződött közéleti Bartók is siet leszögezni, hogy a folklórátvételek „sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket“.

Az összehasonlító folklórkutatás célját többször meghatározta, legelőször 1912-ben, *Az összehasonlító zenefolklor* című tanulmányában: „Célja az, hogy

Balázs Péter azok közé az idősebb művészek közé tartozik, akik harcukat megharcolva, ma visszatálnak ahhoz a hanghoz, amelyet indulásukkor már megütöttek, visszatálnak ahhoz a hagyományhoz, amelyet mestereiktől örököltek. Balázs Péter esetében ez a mester Szolnay Sándor volt; a mestert az egykori tanítványának 1975-ben sem kell szégyellnie, sőt büszke lehet rá — mint ahogy, azt hiszem, a mester sem szégyellné tanítványát. Nem véletlen, hogy Balázs Péter új képein sorra megjelennek azok, akikről emberileg és művészileg a legtöbbet kapott. Régebbi Gaál Gábor-portréja után az élő örökség melegével, ám nem érzelmes ellágyulással, inkább kemény gondolatisággal festette meg Szolnay emlékére című képét, s az idővel dacolás példáját komponálta erőteljes Kós Károly-arcképében. A sorozatot megnyitó Faragott balladák (Szervátiusz) elsősorban lírai dekorativitásával tűnt ki, az újabb kompozíciók már sokkal drámaibbak.

különléte rokon, illetve szomszédos népfajok vagy területek megbízható gyűjtéményei alapján, illetve összehasonlításával megállapítsa az illető népfajok vagy területek népdalainak eredeti típusait, népzenejük rokonságát vagy egymásrahatását... Nagyon megnehezíti az ezzel foglalkozók munkáját az, hogy a megbízható népzenei gyűjtémények száma roppant csekély. Mert ha típusok megállapításáról van szó, korántsem elegendő 50-100 darab; ehhez ezrek kellene. Hogy ne menjek az említendő példákkal messzire, használható magyar népdalgyűjtémény nincs.“

Bartók itt szakmájának egyik sarkigazságára célzott: mindenféle folklórku-tatás — az összehasonlítás is — az anyanyelvű folklór nagyarányú, tervszerű ösz-szegyűjtésével, tanulmányozásával és kiadásával kezdődik. Az összehasonlítás con-ditio sine qua non-ja az anyanyelvű folklór ismerete; időrendben ez a legelső feladat, s ez az egyetlen alap, amelyre bármily összehasonlítás épülhet.

Egy nép folklórját azonban nem lehet önmagával összehasonlíttani, s Bartók munkásságában a magyar folklórgyűjtést logikusan követte elsősorban az együtt-élő vagy közvetlenül szomszédos román és szlovák nép folklórjának gyűjtése. Ezt a fontos lépést, amely az egész kelet-európai folklór kutatás további fejlődésére és mai állapotára döntő kihatással volt, Bartók többször megindokolta. Hadd idé-zük ezúttal szlovák gyűjtéményének (*Slovenské ľudové piesne*) 1923-ban kelt előszavából az első sorokat: „1906-ban kezdtem meg zenefolklorisztikai tanulmá-nyaimat a magyar paraszttzene anyagának kutatásával, illetőleg gyűjtésével. Ám alig fogtam hozzá e munkához, láttam, hogy egymagában a magyar anyag a tu-dományos vizsgálódáshoz korántsem elég; föltétlenül szükséges legalább a kör-nyező népek anyagának lehető legalaposabb ismerete.“

Bartók szavaiból kiderül, hogy az együttélő és szomszédos népek folklórjá-nak tanulmányozása nemcsak az összehasonlítás, hanem az anyanyelvű folklór ismerete végett is nélkülözhetetlen. Bármely folklór sajátosságai ugyanis viszonyí-tással fejezhetőek ki a legkönnyebben és a legpontosabban, vagyis mondjuk a ma-gyar folklór általános-közös és egyedi-sajátos vonásait csakis akkor tudjuk meg-jelölni, ha a román, szlovák stb. folklór megfelelő vonásaival szintén tisztában vagyunk. Más szóval Kelet-Európában, annyi kisebb-nagyobb nép és nemzetiség együttélésének és keveredésének e klasszikus tájékán, az összehasonlító folklór-kutatás a nemzeti folklór kutatás szerves része: egyik nép vagy nemzetiség folklórja nem ismerhető meg a többiektől kapott és a többieknek adott folklórjakak szám-bavétele nélkül, a többiekéhez hasonló és az azokétól különböző folklórsajátossá-gok meghatározása nélkül.

Ilyen meg ehhez hasonló meg gondolások alapján Bartók egy emberélet szün-telen munkájával mind a mai napig egyedülálló kelet-európai népzene-tárat alko-tott: 2721 magyar népdal után 3404 román, 3223 szlovák, 89 kisérszói török, 65 észak-afrikai arab, valamint 200-nál több ukrán, délszláv és bolgár népdalt gyűj-tött. A terepmunkát nem számítva, a fonográfhangerekről tízezernyi munkaóra árán az összes szövegeket és dallamokat lejegyezte, majd tanulmányozta és rend-szerezte, sőt a kották jó részét még klisírozásra is sajátkezűleg megrajzolta. Va-lamennyi gyűjtéséből nagy tudományos apparátussal ellátott, lezárt gyűjtéményt szerkesztett; ezek közül életében csak néhányat sikerült sok emlékezetes nehé-zség közt — így a román kolindákat (*Melodien der rumänischen Colinde*, 1935) Bécsben saját költségén — kiadatnia, a többieket az utolsó vesszőig sajtóra ké-szen hagyta örökül számunkra.

Most pedig lássuk ennek a páratlan interetnikus folklórgyűjtésnek egyik vá-ratlan tanulságát, miként a már idézett *Népdalkutatás és nacionalizmus* című ta-nulmányában az utókor számára megörökítette: „A legfurcsább dolgok is meg-történhetnek. Van pl. — természetesen azt — egy A nemzetiségű gyűjtő; miután nagy-

jában megismerte saját hazájának anyagát, megfogamzik benne az a »szörnyű« elhatározás, hogy felkutatja a szomszédos B nemzet anyagát. Miért? Mert — mint minden tudós könnyen megértheti — az A anyag lényegét csak a B (és C stb.) anyag ismerete világítja meg kellőképpen. Azonban mi történik? Honfitársai kígyót-békát kiáltanak rá, mert idejét egy [másik] nemzet kultúrkinccseinek tanulmányozására, gyűjtésére és megmentésére »pazarolta«. Azonban ne vegyük a legrosszabb esetet, tegyük fel, hogy honfitársai csöndesen meglapulnak, és nem vádolják meg őt hazaárulással. Ebben a jobbik esetben a B anyagra fordított munkájának gyümölcsseit egyszerűen bezárhatja a szekrényébe: senki sem lesz hajlandó azt kiadni. Honfitársai ezt mondják: »Mi közünk ehhez az idegen anyaghoz? Örülj, hogy nem zúgolódunk és hogy békén hagyunk.« Viszont a [másik] nemzet tagjai az idegen kutató iránt bizalmatlanok, s így gondolkoznak: »Tudja Isten, talán még egyet-mást bele is hamisított munkájába, a maga nemzete javára.« De ha nincsenek is ilyen titkos gondolataik, bizonyos, hogy inkább a maguk honfitársait, a maguk kutatóit pártolják, még ha kevésbé értékesek is a munkáik.«

Az effajta bizalmatlanságot és gyanakvást az adott körülmények közt még inkább felnagyította a folklórkapcsolatok többé-kevésbé egyéni értelmezésének lehetősége is. Bartók az összehasonlító folklorisztikát majd mindig az összehasonlító nyelvtudománnyal együtt emlegette, de forrásanyaguk és ebből adódó munkamódszerük egyik különbségét 1934-ben, *Népzénék és a szomszéd népek népzéneje* című könyvében így jelölte meg: „Az összehasonlító népzenei kutatás az egyes népek népzénejiének egymásra gyakorolt hatását vizsgálja. Ez az eljárás rokon az összehasonlító nyelvtudománynál követett eljárással. De a népzene-kutatók ilyen irányú munkájának bizonytalanabb az alapja, mert régi népzenei feljegyzések alig vannak. Sokkal több teret kell engednünk feltevéseknek, ami tudományos munkára nem éppen kedvező körülmény.“ Ily hátrányos helyzetben a hibalehetőségek csökkentéséről szintén a *Népdalkutatás és nacionalizmusban* vallott: „Minden kutatótól, tehát a zenei folklór kutatójától is az emberileg lehetséges legnagyobb tárgyilagosságot kell megkövetelni. Munkája közben *igyekeznie* kell felfüggeszteni a maga nemzeti érzését mindaddig, amíg az anyag összehasonlításával foglalkozik. Az *igyekezni* szót szándékosan használom, és különösen hangsúlyozom, mert ez a követelmény elvégre is csak eszmény, amelyet lehetőleg meg kell közelíteni, elérni azonban aligha lehet. Mert végre is az ember tökéletlen teremtmény, és gyakran érzéseinek rabja. És éppen az anyanyelvvel és a hazai dolgokkal kapcsolatos érzések a legösztönszerűbbek, a legerősebbek. De az igazi kutatóban okvetlenül legyen annyi lelkielő, hogy ezeket az érzéseket, ahol kell, megfékezze és visszaszorítsa.“

Mivel azonban a tárgyilagosság maga is szubjektív érzés, vagyis az egyik ember tárgyilagosságát lélektanilag a másik szent meggyőződéssel tévesnek vagy hamisnak minősítheti, Bartók a maga egyéni munkája mellett szüntelenül igényelte és sürgette a különböző országok, népek és intézetek nemzetközi együttműködését az összehasonlító folklórkutatás jegyében. Már 1928-ban megállapította Prágában, a Népszövetségtől kezdeményezett népművészeti kongresszuson, *Zene-folklór-kutatások Magyarországon* című beszámolójában: „A mi kutatómunkánknak éppúgy, mint a más országbelieknek, egy közös hibájuk van: az, hogy egymástól teljesen izoláltan folytak és folynak. Felvetem a kérdést: vajon lehetne-e Európa egyes országainak gyűjtőcentrumai között bizonyos kapcsolatokat teremteni? Főleg Kelet-Európára vonatkozólag volna ez rendkívül fontos, mert a Kelet-Európa egyes népeinek parasztszenéi közt lévő összefüggések csak úgy bogozhatók ki sikeresen, ha egységes szempontból, egységes módszerrel folytatnók minden országban az anyaggyűjtés, anyagrendezés és anyagkiadás munkáját.“ Vagy kilenc évvel korábban (1919) *Zenei folklór* című, még a fonográfhangerek szállítási költ-

ségeire is kiterjedő aprólékos és nagyszabású tervezetében: „Most az első szükséges lépések ezek lennének: 1. a felsorolt és esetleg még ezenkívül meglévő hasonló berendezésű intézetek lépjenek kapcsolatba egymással, dolgozzanak ki közös munkatervet, és maradjanak állandó érintkezésben egymással; 2. forduljanak fel-szólítással más országok néprajzi vagy hasonló múzeumaihoz, hogy fonogram-gyűjtemény megteremtésével járuljanak munkájukhoz; 3. fel kell szólítani a fonogramok magántulajdonosait, illetve gyűjtőit, hogy küldjék el a hengereket egyik vagy másik illetékes intézetbe, vagy helyezték ott el azokat, és munkájukat folytassák ezeknek a közgyűjteményeknek a gazdagítására.“

Az első világháború végén a béke és a nemzetközi együttműködés vágyától-reményétől ihletve szárnyalt ez a tervezet, hogy a második világháború elő-estéjén szárnyaszegetten hulljon a mélybe. Valósággal megrázó, amint Bartók a tudományos együttműködés reménytelen állapotát és a kölcsönös gyanakvás gyűlöletbe át-átcsapó légkörében saját folklorista pályafutását jellemezte: „A tudomány minden ágában kívánatos a nemzetközi együttműködés, de talán egyik-ben sem olyan sűrűsösen szükséges, mint a népzene kutatás területén. Azonban az említett ellenségeskedések közepette hogyan lehet ezen a téren még csak *beszélni* is együttműködésről, hiszen úgyszólván világszerte nem együtt-, hanem ellenműködést látunk.“ (*Népdalkutatás és nacionalizmus*)

Bartók terve: a kelet-európai folklór egybehangolt intézeti kutatása és összehasonlítása nem valósult meg, de megvalósult és megmaradt az ő korszakos egyéni teljesítménye. 1937-ben írta a kelet-európai népek folklórájának egyikéről az alábbi vallomások sorokat: „Ahhoz az ezer meg ezer órához, amelyet a román népzene gyűjtésére, leírására, rendszerezésére és tanulmányozására fordítottam, még ezret meg ezret teszek hozzá a további kutatásra, nem azért, hogy valaha is köszönetet és jutalmat arassak (mennyire igazam volt, mikor ilyen szempon-toktól eleve eltekintettem!), hanem hogy állandóan előbbre vigyem a kelet-európai népzene kutatás ügyét, azt a nemzetközi tudományt, amelynek életem javarészét szenteltem és szentelni fogom.“

**Balogh István:
Garabonciás**

LÁSZLÓFFY ALADÁR

ÉJFÉL

Ajándék papírom. Levél van rajta. Viszi a tegnapi szél. Az, hogy mindent tudok már, az, hogy mindent tudnék, ha életem nem feledkezne bele a részletekbe. Az, hogy rólad tudok, aki messziről világítasz nekem a távol ruhái alatt nappali fehéren. Nyári éjjeli szél a posta, mellyel most egyetlen szóval betakarhatlak, ott ahol vagy, ahol rám se gondolva alszol a semmi ölében, ismeretlen. Látod, itt ez a papír az egyetlen ruhád: a kép, mellyel folyóiratban, életrajzregényben, filmben majd megjelenhetsz a távoli jövő reggelein és délutánjain, merengő idegenek előtt. A semmi, ha asszonyi társa van, megmarad egyetlen időket átütő akarattból. Van ilyen ajándék szerelem, egyetlen szóval betakarlak, ha nem kell, ha kell, ha én akarom, ha mégis akartad.

PENELOPÉ

Angora fűzfák gyönyörű ujjait, fiatal erdők eget ölelő, levél-előtti ágrendszerét, annyi mindent szereztem meg neked, az állva alvó esőket, egy világrész hegy- és vízrajzát, hátha majd szóni fogsz valamit ezekből a folyókból. Vonaton, biciklin, gyalog sétálva ide kell érned, hogy lássad életem, amely a helyszínről el nem mozdítható, de múlik, múlik máris, minthacsak Ithaka egyetlen húszeleletnyi sziklafalára vetettem volna fel a vízesést. Most éppen egy szökőkút szövi, szövi, mert nyár van s minden ruhának, szerelemnek csak egy másodpercig kell tartania a meztelen föld testén.

FRÉZIÁK

Két arc táncol a rádióban, a hangjukat látom, nyugtalan érzékeim kölcsön adnak egymásnak álruhákat. Ő csak egyik szememen végigborongó látvány, csak

egyik fülelen bejutó muzsika. Egyedül félvilág vagyok, ha elképzelem magunkat veszélyben. A nagy fákat messziről fújja szépen a szél. Ha sötétben egyedül maradok vele, a frézia illata tudja egyszerre elhítenni a meztelen halál s a meztelen szerelem jelenlétét. A legnagyobb messzeség egy üres szobában lakik. Negyven milliárd idegen jön-megy folyton a szeretők körül, nyilván előbb-utóbb elsodorják egymás mellől őket. Látod, egyetlen gyermekünk ez a szép lassan életet kitevő emlék, melynek láttán ismerőseinknek nyugodtabban jut folyton eszébe, hogy ketten voltunk.

ESŐ-ORGONÁK ESTE

Pislog, pislog, valaki pislog, tenyérbe támasztott állal valaki elalszik, tenyérbe támasztott homlokával. Jaj de idegen lehetsz, ha tőlem távol úgy érzed: egyedül hagytalak. Az élet igazán személyes körülményei ábrázolják ezt az éjszakát is. Nekem miért jó, vigasztaló az, ha az emberről sokat megtudtam magamtól? Szenvedtem érte, mért vagyok mégis boldog így? Lehet mindennel csak a nyugalmat kellene erősíteni, lehet mindentől erőt kell gyűjteni, lehet. A nyitott ablakon túl az eső-orgona vékony ujjai sírnak. Tudom, hogy vissza fog hozni hozzám Johann Sebastian Bach tizennyolcadik századi szerelme.

Benczédi Ilona:
Emberpár

Közügy és tudomány

Balogh Edgár írói programja a „közügyiség“. Azért jellemzem e cirkalmasabb szóval a bevett „közíró“ vagy „publicista“ helyett, mert gyakran él vele ő is, és az utóbbi kettőnél hívebben fejezi ki azt a feladatkört, melyet életünk-ből magának kihasított, s részben a minősítést is, melyet e feladatkör betöltésével magának igényel. A publicistát többnyire az időszerűséggel eljegyzett embernek hisszük, napi kérdések és napi feladatok megszálloztjának — s Balogh Edgár alkataiból ez a vonás sem hiányzik. De hivatásának érzi, hogy — akárcsak két vállalt „mestere“, Fábry Zoltán és Gaál Gábor — az „egyetemes időszerűségeket“ keresse, azokat a kortörvényeket, melyek az eseményszerű aktualitásokból történelmet építenek, s azokat az időszerű feladatokat, amelyekben egy társadalom, nép vagy nemzetiség csakugyan közös teendői futnak gyűjtőpontba, amelyek csakugyan „közügyek“, mert egy közösség történelmi ügyét képviselik.

Bármilyen külső feladat vagy belső kényszer adja kezébe a tollat, e „közügyi“ beállítódásról nem akar — s nem is tud — lemondani. Még akkor sem, amikor az irodalomtörténész és -bíró álruháját ölti fel, hogy osztozzék literátorok gondjaiban, valahányszor úgy érzi, e gondok a közügy határzónájába esnek. Most megjelent irodalmi tárgyú cikkeinek és tanulmányainak gyűjteményét éppen ezért kettős szempontból kell megítélnünk: a közügyi program és az irodalomtörténeti szakszerűség szempontjából.

El nem választva a kettőt. Szögezzen le mindjárt bevezetőben, hogy Balogh Edgár mint irodalmár nemcsak szereplője irodalmunk és sajtónk életének, hanem *jelensége* is; gondolatban és magánbeszélgetésekben, szerkesztőségben és kávéházi asztalnál rajta, példáján és munkáján méregetjük, meddig terjedhet — hasznosan — e „közügyiség“-program hatóereje, s hol válik „hatásköri túllépéssé“. Mert a közügyi szenvedély, ha irodalomba ültetik át, nem kerülhet szembe az irodalom igazságaival, ahogy az irodalomtörténész, ha csakugyan korában él, s nem akarja szellemi meddősegre ítélni önmagát, kénytelen vállalni munkája „közügyi“ részét is. Az alábbi vázlat „közügyiség“ és irodalomtörténet együtt-jelentkezésének egyetlen kérdésére összpontosít, egy könyvbírálat szükségyszerű vázlatosságával és valószínű árnyalathiányával.

Balogh Edgár „közügyisége“ egy többé-kevésbé világosan körvonalazható történelmi és politikai koncepcióból vezethető le. A Román Kommunista Párt vonatkozó dokumentumainak teteleivel összhangban, a szocialista nemzet kialakulási folyamatával párhuzamos jelenségeként tételezi fel a szocialista nemzetiség kialakulását, a „nemzeti“ kategóriájának új minőségével együtt jár szerinte a „nemzetiség“ magasabb minőségi fokra emelkedése. Mint a romániai magyar nemzetiség „közügyeinek“ vállalója, ennek a nemzetiségalakulásnak a kérdéseire érzékeny, ennek az eszmeiségét igyekszik megfogalmazni. Idevágó kísérletei túlnyomó részben a művelődési élet körén belül maradnak, hiszen a szocialista nemzetiség, amely a társadalmi rétegződés szintjén egy nála tágabb kategóriába, a szocialista Románia társadalmi struktúrájába épül be, elsősorban nyelvi és művelődési sajátságaiban tekinthető viszonylag külön egységnek, entitásnak. Az „előéletében“ elsősorban politikus és politikai közíró Balogh Edgár figyelme ezért fordult éppen az utóbbi másfél évtizedben fokozottan az irodalom és a művelődési élet kérdései felé, itt találva meg az új minőségű nemzetiségi öntudat és önismeret kiépítésének leghathatósabb eszközeit. Az az irodalomtörténeti és -bírói álruha tehát, amelyről bevezetőben szoltam, nem önkényes áttállás egy, a közírótól eleve idegen vagy számára másodlagos munkakörre, hanem egy történelmi realitás felismeréséből levezethető feladatvállalás.

Szocialista nemzetnek és nemzetiségnek ez a dialektikus egységben történő értelmezése szintén nem öletszerű újdonság Balogh Edgár munkásságában; szerves folytatása annak a kisebbségi humanumhirdetésnek és kelet-európai nemzetköziség-gondolatnak, amelyet — Ady és József Attila tanítványaként — a két világháború közötti időszakban, a proletár nemzetköziség sajátos hazai változataként, az antifasiszta népfronti összefogás szellemében vallott és szolgált.

E nemzetiségi öntudat alakításának szándéka vezeti Balogh Edgárt értékelő útjain az irodalmi múlt és a közelmúlt vidékeire, hogy feltárja azokat a hagyományokat, melyek haladó voltukkal, a mondott nemzetköziség irányába

mutató eszmeiségükkel a szocialista nemzetiségi kultúra és irodalom szerves folyamatoságát lehetővé tesszik. Természetes, hogy a nemzetiség és a nemzetiségi kultúra új arcvonásainak megrajzolása lehetetlen csupán a fentebb vázolt történelmi elvontság alapján; Balogh Edgár közírásában a történelmi helyzetfelismerés programmá, időszerűsíthető fogalmakká konkretizálódik. Részletes kifejtés helyett itt csak a fogalmak jelszószerű bemutatására vállalkozom, úgy, ahogy — gyakran éppily sommásan — Balogh Edgár cikkeiből „közismerősek”. Ilyen a „népiség” fogalma; Balogh Edgár irodalmunk népi és plebejus hagyományait, az e hagyományokat folytató alkotókat és műveket tekinti a nemzetiségi öntudat elsődleges forrásának. E fogalomból levezetett ellentétpár a „gyökeresség” és az „elidegenült sznobság”, amelyek közül az első (sajnos, könnyen mitizálható és nemegyszer mitizált) fogalom e közírói szótárban nemcsak a hazai és népi kultúrhangományokban gyökerezést jelentené, hanem a hazai társadalmi problémákhoz kapcsolódást is, olyan emberi-művészi állásfoglalást tehát, amely megérdemelne egy racionálisabb megnevezést. Végül e fogalmak a „népszolgálat” erkölcsi eszményében érnek a gyakorlatig; irodalmi és kulturális jelenségek akkor kapják meg a pozitív erkölcsi minősítést, ha valamilyen formában e nemzetiségi öntudat kimunkálását, a népelet jelenével és múltjával a kapcsolat tudatosítását, a „népiség” hagyományfolytonosságát szolgálják.

Igy, elvontan, ezek az elvek rokonszenvesek. Különösen, hogy Balogh Edgár cikkeiben egy tételesen is meghirdetett antidogmatizmussal társulnak; nemegyszer a hagyományok illetén értelmezése vezeti el Balogh Edgárt olyan újraértelmezésekhez, melyek korábbi szűkkeblű vélekedéseket utasítanak el, újmas beidegződésektől szabadították meg irodalomszemléletünket. Igazán értékelhetővé azonban csakis mindenkorai szövegösszefüggésükben válhatnak; Balogh Edgár nem elméletíró, s a fenti fogalmak, kategóriák definícióját írásaiban hiába keressük (legfeljebb alkalmi meghatározásokra bukkanunk bennük); jelentésüket funkciójukból kell kihüvelyezni a kritikusknak. Ez a cikk a közíró Balogh Edgár elemző kritikájára nem vállalkozik; csak futólag jegyzem meg, hogy e kontextusbeli funkció néha leszűkített jelentésekről, a „dogma ellen dogma” le nem küzdött kísértéseiről árulkodik; a népiséggel merev alkalmazása kizárólagosságokhoz, irodalmi folyamatok meg nem értéséhez vezet, s olyan jelenségek figyelmen kívül hagyásához, mint amilyen éppen a korszakunkban rohamléptű urbanizáció hatása arra a „népeletre”, melyet Balogh Edgár (s nyomában még nem egy tollforgatónk) a nemzetiségi kultúra elsődleges alapjának tekint. A fogalmak konkretizálása tehát gyakran szűkíti eredendő erkölcsi távlatukat — de mondom, ez külön vita és elemzés tárgya lehetne, az alábbiakban én csak ennek a közírói gyakorlatnak az irodalomtörténeti és kritikai kihatásával foglalkozom.

Nem céлом itt Balogh Edgár könyvének (*Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1974) valamennyi irodalomtörténeti megállapítását, részlet-eredményét és —hibáját mérlegre tenni. Vitathatatlan például a közíró Balogh Edgár figyelem- és gondolatébresztő szerepe, amikor — a mondott antidogmatizmus jegyében — az árnyaltabb Tamási-értékeléshez keres megszívlelendő szempontokat, vagy Ady Léda-verseiről hártítja el a dekadencia egyoldalú vádját. Nemkülönben a közírói-kritikus fogékonyságáról vallanak Móricz Zsigmond, Asztalos István, Nagy István egy-egy könyvről szóló egykorú cikkei; szépek és forrásértékűek emlékirat jellegű esszéi Móriczról, Fábryról, Gaál Gáborról, Józsa Béláról, Salamon Ernőről. E kétségtelen erények mellett azonban felveti néhány általános módszerbeli (s ezzel együtt szemléleti) problémákat a fentebb jelzett „közügyi” beállítódásnak; a továbbiakban álljunk meg ezeknél. Első közöttük, hogy Balogh Edgár mindig a „nemzetiségi közügy” összefüggésében és gyakorlati szolgálatának szándékától vezetve választja ki és tárgyalja témáit. Számára csak a legkritikább esetben munkára ajzó egy elvi kérdés megoldatlansága; az irodalomtörténet csak hosszú távon hasznosítható „alapkutatásai” idegenek tőle. Az irodalmi múltban az „itt és most” értékesíthetőt, saját mai szándékainak elvi igazolását keresi, nem a korabeli összefüggéseket (ezért is tartom áruhás publicisztikának tanulmányait); nem az egykori művészt, hanem a mai példaképet. Ez a példakép-keresés teszi irodalomtörténészként *voluntaristává*; a példaképek egyértelműségének igénye olyasmit is kiolvasat vele a múltak könyvéből, ami abban — ha szövegösszefüggéseit nézzük — másképp íródott. Nem mintha „hamisítana”; egyszerűen az arányok megválasztásával, az anyagrendezés hangsúlyai-val sugall sematikusnak aktualizálható véleményt.

Példaként említeném Benedek Elek-tanulmányát. Paradox képlet: ez a tanulmány a Benedek Elek-életmű egészének felmérésében úttörő szerepet játszott; Balogh Edgár emelte ki „Elek apót” az őszszakállú mesemondó szerepéből, s a

századforduló közéleti harcosára, a szépíróra és szerkesztőre irányította az irodalomtörténeti közfigyelmet. Az így megrajzolt Benedek Elek-kép azonban, érzésem szerint, nagyon sok idealizált vonást tartalmaz. Ennek az idealizálásnak a forrása az a kétségtelen kivételes erkölcsi szerep, amely Benedek Eleknek a romániai magyar irodalom indulásakor jutott, a „székely írók“ nesztoraként néplap- és gyermekújság-szerkesztőként, a szülőföldhöz és az anyanyelvhez való hűség eleven példázataként. Ezeket az erkölcsi értékeket semki sem vitatja el Benedek Elektől; a publicisztikailag kiaknázható példakép azonban, az irodalomtörténeti elemzés tárgyaként szükségképpen módosul — vagy ha nem, torzul. Benedek Elek írói rangjának megemlése ilyen torzítás —, mert ha a publicista és szerkesztő Benedek Elek erkölcsi értelemben lehet is példa a ma számára, a századvég esztétikai konzervativizmusát sok tekintetben képviselő szépíró igazán nem. Ugyanígy az árnyaltság látszatában elsikkad Benedek Elek politikai elveinek igazi kritikája; Balogh Edgár értékelésének alapja az író subjektív becsületessége, jószándéka, amellyel Apponyi agrárius frakcióját támogatta — dehát a subjektív jószándék legfeljebb a tettek megértéséhez lehet kulcs, nem megítélésükhöz.

Hogy ebbe a voluntarizmusba nemcsak a példakép egyértelműségének igénye játszik bele, hanem a közírő szűkített fogalmai is, azt a szöveg apró — de jellemző — szembeállításai árulják el. A gyermekíró Benedek Elek érdemének tekinteti, hogy „a kozmopolita zagyvasságokat hazafi szépséggel cseréli fel“. Ami nyilvánvalóan annak a népi—urbánus szembeállításnak a visszavetítése 1885-re, amelynek jogosultságát *ma* Balogh Edgár is tagadja, de amelyet ő maga is nemegyszer kreált. Mert hagyjuk most figyelmen kívül az ellentétpár tendenciózusságát, azt, hogy „kozmpolita“ és „zagyvasság“ szinonimává válik, akárcsak a „hazafi“ és „szépség“, s maradjunk csak annál, hogy ennek értékmérő volta azon múlik: a) milyen és mennyire *korszzerű* az a hazafiság, melyet Benedek Elek képvisel; b) valóban az-e az 1885-ös korigény, hogy a kozmopolitizmus ellenében hazafisággal vétezzék fel a századvég serdülő magyarjait? Akkor, amikor még két évtizeddel később is a Szabolcska Mihályok „hazafi szépségeit“ állította szembe az iskolákban is érvényesülő nemzetpedagógia Ady „kozmpolita zagyvasságaival“? Egyenesen illetlennek tartanám az Ady-értő Balogh Edgárral szemben bizonygatni, hogy a századforduló és a századelő magyar irodalmának egyik fontos tartalma éppen a *haza és hazafiság* fogalmának új, haladó értelmezése — ennek az új patriotizmusnak a közvetlen előzménye azonban szerintem nem a Benedek Elek-féle „hazafi szépség“ (ez relatív becsületességével legfeljebb járulékosan belejátszott), hanem éppen az a „kozmpolitizmus“, amely Reviczkytól kezdve Bródy Sándor nemzedékén át a nyugatoskig a korszak nacionalizmusától elszakadni segítette az új magyar irodalmat. S magának Adynak a Balogh Edgártól nemegyszer idézett „föf-földdobott kő“ morálja is elképzelhetetlen a nélkül a korábbi gesztus nélkül, amellyel a *Lótuszban* kijelenti: „A mi hazánk ez sohasem volt“; a hazában való idegenség élménye s az erre vállalt rándító „világpolgár“-dac a haza-fogalom új tartalmának kialakításához vezető kikerülhetetlen állomás volt akkor. Az eszme — ellentétben a költővel — nem születik, hanem lesz, s a „hazafi szépség“ is csak korabeli eszmetörténeti sorba állítva értékelhető realisan, mert csak így mutatható ki valóságos, korára ható tartalma, ideológiai értéke.

Készséggel aláírom, hogy ezeket a korabeli társadalmi és történelmi kontextusból adódó ideológiai tartalmakat a mű — jelen esetben Benedek Elek meseírása — a mi korunkra jobbra elveszti, illetve a mai olvasó „szövegközpontúan“, a korabeli járulékos jelentések *nélkül* olvassa, olvashatja. Benedek Elek népszerűségét nyugodtan zászlajára írhatja a publicista, saját korának esetleg létező kozmopolitizmusa ellen érvelve vele, de ez az érv nem Benedek Elek korával, hanem a cikkíró jelenével szembesíti az író és a művet, nem lehet tehát *történeti* értékelés alapja, ahogy ezt a kozmopolitizmus elleni vitát sem lehet mindenestül Benedek Elek korára átvinni.

Éppilyen egyoldalú, ahogy Benedek Eleket szintézisteremtőnek teszi meg a „kozmpolita városiaszkodók“ és a „falusias népieskedők“ között, mint aki egyaránt szembefordult a „feudális maradisággal“ és a „kapitalista sznobizmussal“, s így képviselte „azt az irodalmi fővonalat, mely egy paraszti elmaradottságából városiasodó ország valódi tükrözését kívánta meg, s a századvég bonyolult útvesztőjén át Ady Endréék felvonulását készítette elő“. Benedek Elek mint Adyt előkészítő fővonala a századvég irodalmi fejlődésének — ehhez, azt hiszem, már a középiskolás tananyag ismerője számára sem kell kommentár. A voluntarizmus végletes arányvesztésének példája ez, akárcsak az a mód, ahogyan Kiss Józsefet Benedek Elekkel szembeállítja: „Lehet, hogy Kiss József irodalmi csoportja A Hét körül feltűnőbb és mozgékonyabb irodalmi hatást gyakorolt a századforduló

magyar szellemi életére, viszont csak Pesten. Szélességében nem hatott, a vidék forró kérdései hidegen hagyták. Jellemző, hogy A Hét bundás jövevénynek gúnyolja Benedek Eleket, akinek népies hazafiságát félreértette, viszont mi köze is lehetett volna Benedek Eleknek A Héthez, amely első oldalon hozta Weiss Berthold fényképét, s egy oldalt szentelt éppen e »mandátumvigéc«
vezetőkének.«
Hogy egy szellemi élet megújulása nem „országosan” kezdődik, azt, gondolom, nem kell külön bizonyítanom. A perdöntő nem ez, hanem hogy idővel meddig terjedt az a szellemi hatás, melyet A Hét kezdeményezett. Nem szólva arról, hogy kettejük — Benedek Elek és Kiss József — közéleti erkölcsének szembeállítása már-már mosolyt fakaszt, hiszen nagyon jól tudjuk (Balogh Edgár is), hogy nem egy jellem rokon- vagy ellenszenves volta dönti el, mennyire képviselte egy adott korban a történelmi haladást. Az ilyen „argumentum ad hominem” nagyon hatásos lehet egy publicisztikai vitában, de az irodalomtörténész módszertárából kirekesztendő.

Eppó a mondott szembeállítás „irodalomtörténeti” vetülete Ady-nak és a századelő „doktrínérjeinek”, a polgári radikalizmusnak az elválasztása azon az alapon, hogy Ady „menten konfliktusba került mindnyájukkal, amint a népi irányvonalról letértek”. Önmagában ez a „népi irányvonal” is ködösítés, mert Ady, ha mindenáron skatulyázni akarunk, a polgári demokratikus forradalom nemzeti igényét és „irányvonalát” képviselte, s ma már legalábbis kockázatos „népi” és „nemzeti” közé egyenlőségjelet tenni. A társadalomátalakításnak ezt a „nemzeti” igényét, amellyel Ady a korabeli szociáldemokrácia taktikai elképzeléseit is meghaladta, először (1904-ben) éppen a polgári radikalizmus fogalmazta meg, akárcsak azt a nemzetiségpolitikai elvet, amelynek közvetlen költői lecsapódása a *Magyar jakobinus dala*. Nem kisebbíti Ady költői — vagy akár politikusi — nagyságát, ha elismerjük, hogy nem ő találta fel mindazt, amit a korszak ideológiájában a polgári radikalizmus kitermelt; érzük be azzal, hogy ez eszmék asszimilálásával minőségileg új fokot teremtette újjá a magyar forradalmi lírát is a Dózsa-versekben, *A Hadak Útjában*, kurucos költeményeiben. (Ennek elemzése messzire vezetne; itt csak annyit jegyeznek meg, hogy ez az új minőség nem egyszerűen új politikai eszmék költői meghirdetését, propagálását jelenti, hanem — ellentétben azzal a moralizáló szemlélettel, amely elsősorban azt kérdezi egy verstől: mire használható „közügyileg” — új esztétikai minőségek létrehozását.)

De ugyanez felbukkan a József Attilát a „polgári dekadenciával” és „a szépség szalonjaival” szembeállító passzusokban is; — a költő viszonya utolsó életperiódusában a *Szép Szóval* és annak polgári humanista körével sokrétűbb annál, semhogy ilyen ellentéző fordulatokkal bemutatható lenne.

Nem céloim vitatkozni Balogh Edgár olyan összehasonlító sugalmazásaival, amelyek nagy költőnk népi hagyománykincsre visszavezethető műveire, értékeire figyelmeztetnek. De itt is vigyázzunk mindig a hangsúlyokra. A két mondat között — József Attila a folklórtól is tanult; József Attila is a folklórtól tanult — csak az is szórendi helyében van a különbség; mégis az első igaz, a másik hamis. Irodalomtörténész ilyen szórendcseréket nem engedhet meg magának.

A konklúzió? Számomra nem vitás: a „közügyiség” diktálta voluntarizmus, amellyel Balogh Edgár sokszor programjának képeré és hasonlatosságára festi át az irodalomtörténeti múltat, nem egyszerűen a közíró tévedése egy számára nehezebb terepen, melyet ment a közügyi szándék kétségtelen tisztasága. Az irodalomtörténeti érvelés mesterkéltisége a közügyi mondanivaló hitelét is sérti, ha egyszer a szerző e mondanivalókat irodalomtörténeti szövegre bízta. De függetlenül ettől, meggyőződésem, hogy irodalmi közéletünket is jobban szolgálja egy olyan irodalomszemlélet, amely a „népiség”, „nemzeti”, „kozmpolita”, „gyökeresség” stb. fogalmait nem időtlen — s éppen ezért mitizálható — absztrakcióként szemléli, hanem mindenkori történelmi jelentéseit tisztázza, hogy így a múltból ne csak a példaszzerűt, hanem a csakugyan folytathatót keressük, találjuk meg. Az *öntudat*, az *önismeret* — mint utótagjuk is jelzi — a ráció termékei; fogalomtisztázás, múltunkra józanul pillantó elemző értelem és definíció tudományosság nélkül nem alakítható ki. Hogy Balogh Edgár kedvelt fordulatával éljek: álláspontjaink között nincs kizáró ellentét. Eppen csak szeretném, ha irodalomtörténetírásunk a ráció s a korszerű tudományosság eszközével végezné azt a „népszolgálatot”, amelyet Balogh Edgár igényel.

Althusser önkritikája

Louis Althusser francia filozófus neve nem ismeretlen a filozófiai, a társadalom- és politikatudományi irodalom iránt érdeklődő hazai közönség előtt. Könyve jelent meg román fordításban (*Citindu-l pe Marx*. București, 1970); magyarul is kiadtak egy válogatást műveiből (*Marx — az elmélet forradalma*. Budapest, 1968). Viszonylag sokat írtak róla, dicsérően és bírálóan egyaránt. A *Revista de filozofie* ez évi 1. száma terjedelmes anyagot közöl egy vitáról, amelynek keretében fővárosi filozófusok elemezték Althusser elméleti munkásságát. Althussernek kétségtelen érdeme, hogy erőteljesen kiemeli az elméleti gondolkodás fontosságát a munkásmozgalom gyakorlata számára. Könyvei mindig vitára serkentettek, új szempontokat vetettek fel a marxizmus történetének tanulmányozásában és a marxista filozófia jelenkori feladatainak, történelmi távlatainak megfogalmazásában, rombolták a meggyökeresedett gondolkodási sémákat. Marx műveinek „újraolvasása” és újraolvastatása kétségtelenül a marxi gondolatrendszer mélyebb megértését, továbbgondolását célozza, a dogmatizmus elméleti tunyasága ellen lép fel. Althusser gyakran újrafogalmazza nézeteit, felülvizsgálja régebbi következtetéseit, látszik, hogy küzd anyagával. Mégis: egyes nézetei, szerintünk, nem az alkotó marxizmus jegyében fogantak.

E sorok szerzője többször is foglalkozott Althusser munkásságával, így a *Korunkban* közölt írásában is (1970. 2.). Éppen ezért tekintjük kötelességünknek a francia filozófus új munkáját ismertetni, amelynek címe *Éléments d'autocritique* — Egy önkritika elemei (Librairie Hachette. Paris, 1974).

Említett írásunkban megkíséreltük kimutatni, hogy Althusser elméleti álláspontja a jelenkori francia strukturalizmus egyik — marxista — változata. Althusser szoros eszmei szálak fűzik Lévi-Strauss, Foucault és Lacan gondolatvilágához. Erre éppen marxista alapokról az utóbbi évtizedben számos szerző mutatott rá, leghangsúlyosabban és leginkább polemikus éllel az angol John Lewis. Althusser, miután többször is kategorikusan visszautasította a strukturalizmushoz való közeledés „vádját”, most — új könyvében — elismeri, hogy „flörtölt” (saját kifejezése) a strukturalista terminológiával, és hogy ez a „flört” „minden bizonnyal túllépte a megengedett határokat” (57.). Hajlamosak is volnánk hinni e mostani kijelentésnek, ha megfelelkezne róla, hogy szerzőnk nem csupán egyfajta terminológiával kacérkodott, hanem sajátosan strukturalista fogalmakat használt, és ilyen eszméket vallott magáénak. Mostani önbírálata pedig — ezt világosan kell látnunk — nemcsak hogy nem számolja fel a strukturalista orientációt, de egyenesen hallgat a szerző „korábbi”, alapvetően strukturalista fogantatású eszméiről, anti-historizmusáról és „elméleti antihumanizmus”-áról.

Althusser elsősorban túlzott „elméletieskedéssel”, a spekulatív racionalizmus irányába való „elhajlással” vádolja önmagát. Valóban jellemzi egyfajta spekulatív tendencia Althusser műveit, így jelzett önkritikai írását is. Saját megállapítása szerint ez az „elhajlás” a Marx életművében található „episztemológiai cezúra” kezelésében nyilvánult meg. A vita tehát egy filozófiatörténeti kérdés körül zajlik. Az „episztemológiai cezúra” gondolata, amelyet Althusser egész eddigi munkásságában nagyon hangsúlyosan fejtett ki és védelmezett, teljes és radikális törést lát Marx ifjúkori és érettkori művei között, valamint az érett, autentikus marxizmus és annak elméleti forrásai között.

Ezt a véleményét Althusser minden konzekvenciájával együtt vállalja ma is. Igaz, hogy egy helyen csupán munkahipotézisnek nevezi, amely még bizonyításra, részletes kifejtésre szorul. Néhány sorral alább azonban kategorikusan kijelenti, hogy a „cezúra“-ra vonatkozó tétele valójában ténymegállapítás (20.). Ténymegállapítás mint hipotézis? A két kijelentés egymásnak nyilvánvalóan ellentmond. Éppoly nyilvánvaló, hogy Althusser, minden mostani szerzői szerénysége és önbírálati beállítottsága ellenére az „episztemológiai cezúra“ gondolatát most is, mint eddigi írásaiban, kétségbevonhatatlannak tartja. De az-e valóban?

Althusser azt állítja, hogy a törésvonal az 1845-ben keletkezett *Német ideológián* halad végig, s hogy korábbi munkáit — elsősorban az 1844-ben írott *Gazdasági-filozófiai kéziratokat* és a *Szent családot* — későbbi írásaiban Marx teljesen megtagadta, az érettkorú tudós és forradalmár s az ifjú, humanista beállítottságú Marx gondolatvilága között semmiféle kapcsolat nem áll fenn. Anélkül, hogy az egész kérdéskört újra érdemben megvizsgálánánk, itt csak azt jegyezzük meg, hogy Althusser most is, mint régebbi írásaiban, egyszerűen megkerüli azokat a tényeket, amelyek elméletének legflagránssabban ellentmondanak; így például soha még csak meg sem említi Marxnak az 1857—1859-es évekből — tehát kétségtelenül érett korából — származó kézirateit, amelyeket *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* címen ismer a világ, és amelyek nem csupán ifjúkori műveinek terminológiáját használják, hanem azok humán problematikáját fejtegetik, emberközpontú eszméit viszik tovább. (Vö. *Egyén és társadalom a Grundrissében*. Korunk, 1974. 10.)

Althusser szerint Marx azért alkotott elődeiétől eltérő, radikálisan új fogalomrendszert, mert újszerű, tudományos és forradalmi jellegű eszméi nem is fejthetők ki a régi fogalmak köntösében. Ebben a kijelentésben kétségtelenül van némi igazság. A szorosan vett általános filozófiai felfogás terén Marx aligha dolgozott radikálisan új fogalmakkal: dialektikus materialista nézetei csupán a megelőző, materialista és dialektikus eszmék fogalomtárának tartalmi felülvizsgálatát követelték. Kétségtelen azonban, hogy — a társadalom materialista felfogásának kidolgozásában — valóban nem egy új fogalmat alkotott (gazdasági-társadalmi alakulat, alap-felépítmény stb.). Persze a marxista társadalom- és történelemszemlélet átvett — és továbbgondolt — sok olyan fogalmat, amelyet a Marx előtti korok gondolkodása termelt ki, és amelyet semmilyen társadalmi elmélet nem nélkülözhet, például a társadalom, nép, nemzet, állam stb. fogalmát. De Althusser túlbuzgóságában az *osztály* fogalmát is az újak közé sorolja, pedig Marx egy közismert szövegében maga említi, hogy ezt a fogalmat több gondolkodó használta előtte! Diszkontinuitás és kontinuitás, folytonosság és „törés“-számba menő újítás egyaránt jellemzi Marx életművét, a marxizmus kialakulásának folyamatát.

Mégis: Althussernek ebben az írásában tényleges önkritikai elemeket is találunk. Althusser elismeri, hogy tévesen jellemezte régebbi munkáiban a „cezúra“-t. Amikor azt állította, hogy Marx a tudománytalan ideológiáról a tudományra tért át, akkor az ideológiát Althusser globálisan azonosította a hamis tudattal, s egyoldalúan, szűken értelmezte Marx és Engels egyes szövegeit (41., 42.). Az „episztemológiai cezúra“ tehát, mondja most, nem azt jelentette, hogy Marx elhatárolta volna magát minden ideológiától, ő csupán a polgári ideológiának fordított hátát. Althusser implicite elismeri tehát egy tudományos jellegű, a valóságot adekvát módon tükröző ideológia lehetőségét. A „cezúra“ már nem úgy jelenik meg, mint az ideológiáról a tudományra való áttérés, hanem mint a polgári és a marxista ideológia ellentéte, azt pedig, hogy ez utóbbi adekvátn tükrözi a valóságot, sajátos, konzekvens forradalmiságával, osztályjellegével magyarázható. Althusser egyben felülvizsgálja a marxista filozófiát a tudománnyal azonosító nézeteit (26.), és elhatárolja magát régebbi, az „elméleti gyakorlatra“ vonatkozó egyes fogalmazásaitól is, amennyiben most a „tudományos gyakorlat“ és a „filozófiai gyakorlat“

közötti különbséget fejt ki, és elveti azt a felfogást, miszerint a filozófia „az elméleti gyakorlat elmélete“ (50—51.). Althusser ebben a kérdésben ténylegesen előrelépett. Mégis emlékeztetni kívánunk az „elméleti gyakorlat“ fogalmának kétértelműségére: ez a fogalom elkeni azt a Marx gondolkodásában lényeges különbséget és ellentétet, amely *gyakorlat* és *elmélet*, az emberi tevékenység e két területe között fennáll.

Althusser új írása a strukturalizmusról több találó megjegyzést tartalmaz. A jelenkori strukturalizmus, írja szerzőnk, nem „filozófusok filozófiája“, hanem „tudósok filozófiái ideológiája“ (60.). Valóban, a strukturalizmus mindmáig nem jelentkezett kikristályosodott filozófiai rendszerként, filozófiai eszméi a tudomány különböző területeire vonatkozó munkák szövetében jelentkeztek. A strukturalizmus nem megvalósult filozófia, írja Althusser, hanem diffúz témák összege, amely csupán meghatározott körülmények között valósítja meg alaptendenciáját (61.). A strukturalizmus általános tendenciája — állapítja meg helyesen — racionalista, mechanicista és mindenekfelett formalista jellegű (61.).

Am ugyanakkor Althusser most is önkényes-spekulatív módon ábrázolja a marxizmus és strukturalizmus viszonyát, amikor azt állítja, hogy a marxizmus nem „a folyamatnak a struktúrával szembeni elsőbbségét“, hanem „az ellentmondásnak a folyamattal szembeni elsőbbségét“ tételezi (64.). Valójában az ellentmondás a folyamatban is, a struktúrában is mindig és mindenütt jelen van, struktúra és dinamika egyaránt elválaszthatatlanok a dolog lényegétől. A marxizmus forradalmi tudomány jellege a *tendencia* fogalmából vezethető le, írja Althusser; szerinte ez a fogalom áll Marx elméleti rendszerének központjában (64.). Sok más fogalmat lehetne ilyen alapon központinak kikiáltani Marx fogalomrendszerében. A lényeg azonban szerintünk az, hogy a marxista tudomány forradalmi jellege nem vezethető le *egy* fogalomból, és általában *nem* fogalmakból következik; ellenkezőleg: a lehető legteljesebb, legadekvátabb módon fogalmai fejezik ki tudományos és forradalmi jellegét.

Önbírálatában Althusser korábbi tévedéseit elhajlásoknak minősíti. Kifejti, hogy a filozófiában nem lehet szó tévedésről, hogy nem lehet a vitát az igazság és tévedés racionalista terminusaiban folytatni, csupán a kijelentések helyes (jusstesse) vagy helytelen voltának tárgyalása jogos (85.). Gondosan hangsúlyozva a filozófia kétségtelen fontosságát a politika számára, Althusser végső soron össze-mossa a két sikot, a filozófiai tételeket kizárólag a politikai cselekedet mércéjével méri, elfelejti, hogy ha eltekintünk az igazság és tévedés ellentététől, könnyen a szubjektivizmus, az önkényesen választott álláspontok igazolásának hibájába esünk. A marxista gondolkodás pártszerűsége, harcossága nem fogható fel az objektív igazsághoz való feltétlen hűségen kívül.

Ezzel függ össze a magának a filozófia lényegének, tárgyának meghatározására, újrafogalmazására irányuló althusseri erőfeszítés. „A filozófia, végső soron, osztályok harca az elméletben“ — írja szerzőnk, és kétségtelenül igaza van. Nincs a világon marxista gondolkodó, elemi marxista képzettséggel rendelkező ember, akinek eszébe jutna ezt a tételt tagadni. Az viszont már nagyon kétséges, hogy ez a mondat elegendő-e a filozófia lényegének megjelölésére, a filozófia tárgyának meghatározására. Ugyanis nem szól arról, milyen eszközökkel vesz részt a filozófia az osztályharcban, mit nyújtanak a filozófiai elméletek a szembenálló osztályok számára, miben különbözik a filozófia síkján vívott osztályharc a gazdasági és politikai síkon folytatott harctól. Különösen azt nem tisztázza, miben különbözik a *filozófiai* elmélet a politikai, jogi, esztétikai stb. elméletektől. Helyesen hangsúlyozza Althusser, hogy az osztályérdekek és -álláspontok áttételesen jelentkeznek a filozófiában, az idézett mondatban szerepel az engelsi fogantatású „végső soron“. Azt is hozzáteszi azonban, hogy „a gyakorlati funkció elsődleges az elméleti funk-

cióval szemben magában a filozófiában“ is (értsd: marxista filozófiában). Ez első hallásra „helyesen“ hangzik, de közelebbről félreértésnek bizonyul. A filozófia ugyanis jellege, lényege szerint elmélet — mi egyéb lenne? —, mégpedig a lehető legáltalánosabb, legátfogóbb elmélet. Bármilyen (filozófiai, tudományos) elmélet sajátos funkciója ismeretelméleti jellegű: létjogosultsága ismereteink gyarapításában, világfelfogásunk elmélyítésében található. Bármilyen elmélet társadalmi (gyakorlati) funkciója annak ismeretelméleti funkciójára épül. A filozófia tájékoztat a világról, eligazít annak dolgaiban, és ezért képes cselekvésünket irányítani, a gyakorlati tevékenységünkben megnyilvánuló, társadalmi kérdésekben elfoglalt álláspontunkat befolyásolni. A filozófia társadalmi-gyakorlati funkciója sajátos elméleti tartalmának következménye: az idealista filozófia alapjában hamis orientációt kínál, ezért alkalmas a retrográd erők céljai számára; a marxista, dialektikus materialista filozófia alapvetően helyes világgépet nyújt, így a haladó társadalmi erőket, a munkásmozgalmat, a tudományos haladást szolgálja. Az elméleti tévedést semmi sem menti, még jószándéka sem.

Incze Ferenc: Fény

Környezetgazdaságtan?

A közgazdász emberszemlélete

Gondol-e a siető utas az energiatakarékosságra, amikor a közszállítási rendszer kiszolgáltatottjának érzi magát? Gondol-e a bosszankodó utas a munkakultúra hiányából vagy a munkaerő képzetlenségéből vagy éppen a személyközi konfliktusokból adódó „közegellenállásokra”? Belelát-e a rendszer működésébe, vagy szükségszerű, hogy az ellentmondásokat többnyire csak a közérzet szintjén élje át?

S látható-e a fogyasztási közérzet szintjéről az ember szerepe a gazdasági rendszerben? Nap mint nap halljuk, hogy a gazdaság van az emberért. De ellenvéleményeket is hallunk. Mi az igazság?

A köznapi tudat nem tudja megoldani ezt a szemléleti dilemmát. Hát a közgazdaságtudomány? Egyelőre úgy tűnik, a közgazdász sincs könnyebb helyzetben. Hiába ismeri a részokokat, hiába „szereli szét” a rendszert, egymagában, hagyományos elméleti alapjairól nem tudja megérteni: az említett „közegellenállások” hogyan alkotnak szerves egészt. Ember a rendszerben — ez olyan kérdés, amelyet a közgazdász csak a szaktudományi kereteket áttörve tud megoldani.

A rendszerszemlélet térhódítása a közgazdaságtudományban önmagában nem bizonyult csodaszernek. C. West Churchman, a rendszerszemlélet szakértője maga is arra a következtetésre jutott, hogy a rendszerszemlélet voltaképpen nem más, mint a társadalomra vonatkozó különböző nézetek közötti vita (C. West Churchman: *Rendszerszemlélet*. Budapest, 1974). Tehát a rendszerszemlélet hívei is megoszlanak. Egy részük a „rendszer”-ből vezeti le az egyén magatartását, más részük szerint pontosan fordítva: az egyéni magatartásból tevődik össze a „rendszer”. Kinek van igazas?

A gazdasági rendszerelmélet megjelenése kétségtől fordulatot jelent a modern közgazdaságtanban. A közgazdaságtudomány számos képviselője mégis arra figyelmeztet, hogy a gazdasági folyamatok tanulmányozása és a gyakorlati alkalmazhatóság igénye az eddigénél sokkal tágabb körű interdiszciplináris szemléletet tesz szükségessé. Leontief még csak az elméleti konstrukciók előfeltévéseinek ellenőrizhetetlenségére utalt. Gunnar Myrdal már valóságos válsághelyzetről beszél, amelyet áthidalni csak úgy lehet, ha a kimondottan gazdasági tényezők mellett olyan társadalmi tényezőket is figyelembe veszünk, mint a társadalmi rétegződés vagy az intézmények politikai befolyása az egyéni magatartásra.

Kornai János nagy visszhangot kiváltott könyvében, az *Anti-equilibrium*ban, képszerűbben fogalmaz: „Rendkívül impozáns az a csúcspont, amelyre az egyensúlyelmélet felért, s lehet, hogy mai továbbfejlesztői képesek lesznek még egy magasabb kilátót is építeni a csúcspont tetejébe. Mégis úgy vélem, most le kell ereszkedni a csúcsponttól, a lapályra, s egyelőre sokkal alacsonyabb színvonalról indulni egy másik, meredekebb, de magasabb csúcs megmászására.” (*A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól*. Budapest, 1971; román fordítása: *Anti-equilibrium*. București, 1974).

Az általános egyensúlyelmélet, amelyre Kornai János utal, a matematikai közgazdaságtan eddigi legnagyobb teljesítménye. Legmarkánsabb képviselői, K. J. Arrow és L. Debreu a gazdasági rendszerelmélet nézőpontjából írják le a gazdaságot, formalizált modell segítségével. A „lapályra való leereszkedés” tulajdonképpen azt jelenti, hogy a *general equilibrium theory*nek mindenekelőtt olyan alapvető dolgokat kell tisztázni, mint az elmélet, a formális modell és a valóság bírálójának egymáshoz való viszonya.

Önmagában azzal, hogy formális modellt szerkesztettünk, még nem alkottunk elméletet (Ion Irimie: *Modelare și experiment. Materialismul dialectic și științele moderne*, XIV. București, 1971). A formális modell éppúgy leírhat egy irreális feltevésekből kiinduló gondolat kísérletet, mint egy valóságos feltevésekből kiinduló elméletet. A modellalkotás egymagában semmiféle biztosítékot nem nyújt arra, hogy elméletünk a valóságot tükrözi, mindössze megkönnyíti a választott feltevésekből való deduktív levezetést, az elméleti struktúra kiépítését (Ladislav Unčovský: *A rendszerelmélet problémái a gazdaságtanban, Rendszerkutatás. Válogatott tanul-*

mányok. Budapest, 1973). A modellalkotás nem könnyít a közgazdász lelkiismereti problémáin. Az általános egyensúlyelmélet híve a matematikushoz hasonlóan nyugodtan alhat, ha úgy érzi, kiinduló feltevései sem mondanak ellent egymásnak, s a levezetés, a tételek logikai-matematikai bizonyítása is kifogástalan. Nem fáj a feje azért, hogy állításai megfelelnek-e a valóságnak, a gondolatkísérletben az „igaz” kritériuma a logikai ellentmondásmentesség. A teoretikus igényű közgazdász azonban nem elégedhet meg ennyivel. Az „igaz” egyedüli kritériuma az ő számára a tapasztalat (nem a köznapi tapasztalat!), a valósággal való összevetés. Az elmélet persze lehet hipotézisszerű. Tartalmazhat olyan állításokat is, amelyek tudásunk és ellenőrző módszereink adott szintje mellett se nem bizonyíthatók, se nem cáfolhatók. Az ellenőrizhetlenség azonban mindig ideiglenes, a sejtések, pontatlan megközelítések csak későbbi finomításuk, bizonyításuk reményében kaphatnak helyet az elméletben.

A hagyományos közgazdasági gondolkodás, az első angol klasszikusoktól az általános egyensúlyelméletig, az emberi viselkedésről alkotott néhány általános feltételezésből vezeti le a gazdasági rendszer tulajdonságait. Az embert *homo oeconomicus*-nak tekintik, akinek minden lépését a gazdasági ésszerűség diktálja. Az okos egyén számba veszi a rendelkezésére álló alternatívákat, s azt választja, amit a legjobbnak ítél, vagyis maximalizálja, „optimalizálja” a nyereséget. Ugyanezt feltételezik a gazdasági szervezetről is. George Katona, a modern gazdaságpszichológia megalapítója e gondolatmenetet karikírozva jut arra a következtetésre, hogy a döntésemelétre redukált közgazdaságtudomány racionális modellje jobban hasonlít a monte-carló-i kaszinó játéktermére, ahol mindenki a maximális nyereségre törekszik, mint a valóságos gazdasági rendszerre (George Katona: *A racionális viselkedés. Reklámpszichológia. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1974).

Valójában az emberek viselkedése nem egyértelműen racionális, hanem inkább bizonyos sztochasztikus szabályosságok jellemzik. Az a gyalogos, aki egy jelzőlámpás útkereszteződésnél át akar menni az utca túlsó oldalára, nem mindig viselkedik ideálisan. Időnként megkockáztatja az átkelést a piros lámpa ellenére is. Főleg, ha siet, s ráadásul nincs rendőr a sarkon. Nagyobb a kísértés az esti órákban, mint csúcsforgalomban. Óvatlanabb, akinek nincs múltbeli tapasztalata: akit nem ért még közlekedési baleset, vagy nem bírságotl még meg a rendőr. Van, aki azért megy át pirosban, mert ideges, van, aki azért, mert jókedvű. A gyalogos viselkedése tehát számtalan, részben kielemezhetetlen tényezőtől függ. Ha a matematikai közgazdaságtan szellemében mégis megpróbáljuk a gyalogos magatartását válaszfüggvényként felírni, azt mondhatjuk, hogy nemcsak a piros vagy a zöld jelzés tekinthető független változónak (bemenetnek), hanem az utcai közlekedés pillanatnyi állapotáról szerzett benyomások, a gyalogos lelki állapota, valamint memóriatartalma is. Ugyanígy nem csupán a „várás” vagy „áthaladás” a válaszfüggvény függő változója (kimenete). Megváltozhat a gyalogos lelki állapota is, felháborodhat azon, hogy soká kell várakoznia. A bemenet és kimenet közötti ok-okozati kapcsolatok tehát nem determinisztikusak, hanem sztochasztikusak. Válaszfüggvényünk valószínűségi jellegű.

Ugyanezt elmondhatjuk bármely bonyolult rendszerről, így a gazdasági rendszerről is. A gazdasági rendszer az inputokra sztochasztikus válaszfüggvénynek megfelelő outputtal válaszol, miközben esetleg belső állapotváltozást is szenved. A gazdasági rendszert sem lehet tehát „hasznosító” termelőkre és „takarékos” fogyasztókra egyszerűsíteni. A gazdasági döntések következményét éppúgy nem lehet biztosan megjósolni, mint a gyalogos piros jelzésre adott választ. A gazdasági rendszer inputjai közt éppúgy megjelennek nem gazdasági jellegű tényezők, mint nem közlekedési jellegűek az emberegység inputjai között.

Egy igényes közgazdasági elméletnek, hacsak nem idealizált, irreális világot akar élni vetíteni, az emberi cselekvés irracionálisával, a bizonytalansággal és a nem gazdasági jellegű hatalmi és érdekviszonyokkal egyaránt számolnia kell. Ezért fordul olyan rendszerelméleti modellekhez, amelyek minden eddiginél szintetikusabb és valóságűbb megismerést tesznek lehetővé.

A közgazdász felismeri, hogy a tudományos-műszaki forradalom magát a rendszert is állandó változásra készíti. A nyílt, morfogenetikus rendszer egyre érzékenyebben reagál a megváltozott társadalmi-politikai feltételekre, a mind sokrétűbb környezeti viszonyokra. Az új körülmények között a rendszer új stratégiára kényszerül: önszervezésre, tanulásra, a „nyitás befelé” stratégiájára. A rendszer kimenetén újszerű termék jelenik meg: az önmaga által átalakított rendszer (Hajnal Albert: *A modellek modellje. Az interdiszciplináris szemlélet problémái. Rendszerkutatás. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1973. és B. G. Judin: *Probleme metodologice ale cercetării sistemelor cu autoorganizare. Metoda cercetării siste-*

mice. București, 1974). Ez az egyensúlynál magasabb rendű viselkedés (E. Sz. Markarjan aktivitásnak nevezi), melynek során az adaptálódás maga is adaptálódik.

Az a közgazdász, aki a gazdaságot állandó, statikus, egyensúlyi modellel próbálja magyarázni, tehetetlenül áll a döntések egyre növekvő kockázatával, a hosszútávú tervezés imperatívuszaival szemben. Az anti-equilibrium gondolkodásmódja valóságosabb: egy ellentmondásokkal, érdekkollíziókkal, konfliktusokkal terhes dinamikus fejlődés rendszermodelljét igéri. Kornai rendszermodellje kétségkívül a legmagasabb elméleti csúcsokra tör, bár közgazdasági tekintélyét inkább azzal vívta ki, hogy le mert érdekeskedni a „lapályra”, felül merre vizsgálja a hagyományos közgazdaságtan közhelyeszerű előfeltevéseit. Más kérdés, hogy közben az általános egyensúlyelmélet gondolati konstrukcióit is földig rombolta (Ivanciu Nicolae-Văleanu: *Prefață. Anti-equilibrium*. București, 1974).

Az egyensúly-hipotézis legfőbb hibája az, hogy nem igaz. Már csak azért sem, mert az önszervező rendszerek legfőbb dimenzióját, az időt kapcsolja ki, amikor a gazdaságra mint stabil, időben tartósan változatlan, harmonikus egyensúlyban levő rendszerre gondol. Úgy tűnik, az egyensúlyelmélet közgazdászainak mégis vannak lelkiismereti problémáik. „Inkább legyen egy rossz modellünk, mint semmilyen” — tudományuk elmaradottsága miatt érzett kisebbségi érzésük így védekezik, de azért megpróbálják a valósághoz közelíteni modelljüket. Újabban *dinamikus egyensúlyról* beszélnek. Mindez azonban mit sem változtat a lényegen, azon, hogy lemondanak a belső környezet megismeréséről, az Ashby-féle „fekete doboz” felnyitásáról.

Ez azt jelenti, hogy az ember a „fekete dobozba” van zárva. Csak bemenetek, kimenetek és állapotok vannak; a közgazdász ahhoz a gépkocsivezetőhöz hasonlít, aki tudja, mi az összefüggés a gázpedál lenyomása és a gépkocsi sebessége között, de nem érdekli, mi történik a motorban (W. Ross Ashby: *Bevezetés a kibernetikába*. Budapest, 1972). Semmit sem mond az emberről egy pusztán összevont mutatók (nemzeti jövedelem, beruházás, fogyasztás) alapján szerkesztett modell, mely elvonatkotat a gazdaság belső szerkezetétől.

Az emberi-társadalmi szervezetek igazi bonyolultságát egyetlen tudományág sem tudja saját szemléleti szűrőin át visszaadni. A szaktudomány úgy egyszerűsít, hogy a rendszer részeit tovább nem bontható alkotóelemnek („fekete doboznak”) tekinti. Kornai a marxí módzserre alapoz, amikor a rendszer részeit nem alkotóelemnek, hanem olyan „elemi formának” tekinti, mely maga is rendszer. A nagy rendszer kis rendszerei éppúgy felbonthatók, mint ahogy Marx az adott gazdasági rendszer „elemi formájának” (alrendszerének) tekintett árut mint fizikai testet értékre és használati értékre bontotta „az egység megkettőződésének” elve alapján (N. N. Constantinescu: *Problema contradicției în economia socialistă*. București, 1973).

A „nyitás befelé” stratégiája egy repülőúthoz hasonlít. Nagy magasságból az egész országot áttekinthetjük (gazdasági rendszer). Lejjebb ereszkedve felismerhetjük az utak, vasutak, távvezetékek (a gazdasági rendszer elemeit összekötő áramlások) hálózatát. Ha még lejjebb szállunk, nemcsak a városok (gazdasági intézmények) különülnek el jól kivehetően, hanem az egyes háztömbök (gazdasági szervezetek) is. Végül leszáll a gépünk, és beléphetünk a repülőtéri központba vagy váróterembe (döntési folyamatok egy szervezetben belül). Egy ilyen hasonlatra nem azért van a közgazdásznak szüksége, hogy megértse velünk a rendszerelméleti gondolkodás lényegét, hanem hogy a gazdasági rendszer elemeinek elkülönítése, a rendszer mikrostruktúrájának leírása után a gazdasági rendszer működésére, a benne lezajló tényleges folyamatokra koncentrálhasson.

A „fekete dobozok” felbontása egyben az önátalakításnak is elengedhetetlen feltétele.

A társadalomtudományokban egy autentikus társadalmi öszkép, struktúra kialakításához a kutatonak szükségképpen le kell ereszkednie az osztályszerkezet képletétől a csoportok (a nagy-, közép- és kicsocportok) szintjére, figyelemmel tartva a különböző rétegződéseket, érdekcsoportosulásokat. A közgazdásznak is szükségszerűen ki kell szélesítenie azt a képet, amelyet eddigi szegényes elképzelései alapján a gazdasági rendszerről kialakított. Nem elégedhet meg azzal, hogy felsorolja az ágazatokat, az iparágak és alágazatok összességét, de még azzal sem, ha mélységben megjelenik lelki szemei előtt a két alapvető gazdaságirányítási szint, a minisztériumok és a termelőegységek szintje. Ezek mélyére kell hatolnia, ezek belső mechanizmusát is uralnia kell.

Kornai tehát más szempontok alapján bontja a rendszert alrendszerre: elválasztja a reálfolyamatokat a szabályozási folyamatoktól. A gazdasági rendszernek és alrendszerének ez a *dualisztikus* leírása kétségkívül emlékeztet arra, ahogyan

Marx megkülönböztette a termelőerőket a termelési viszonyoktól. Marx nem adott kimerítő definíciókat, de a termelési viszonyok fogalmkörébe nyilvánvalóan beletartoztak az emberek közötti hatalmi-politikai és tulajdonviszonyokat. A reálszféra (termékcáramlás) és a szabályozási szféra (közlésáramlás) elkülönítése lehetővé teszi, hogy felnyissuk mind a termelői szervezet (vállalat), mind a fogyasztói szervezet (háztartás vagy szintén vállalat) „fekete dobozát”.

A termékcáramlás leírásában és tanulmányozásában már eddig is igen fontos eredmények születtek. A Leontief-féle ágazati modellek, a gráfelmélet alkalmazási lehetőségei bizonyítják, hogy megfelelő eszközök állnak e téren a közgazdász rendelkezésére. Az eddigi kutatások tehát elsősorban a reáltevékenységek szférájára szorítottak, pusztán az árjellegű kötéseket vették figyelembe. Márpedig ez a kép igen hiányos. A bonctanórák szemléltetőeszközeire emlékeztet, mely az idegrendszer létezésétől elvonatkoztatva csupán az izomrendszert és a véredényhálózatot tünteti fel. Az igazság az, hogy a közlésáramlás bonyolult rendszere és az ennek megfelelő szabályozási tevékenység jóval fontosabb szerepet játszik, sem hogy modellkészítéskor megfeleldkezhetnénk róla. A szabályozási szféra vizsgálata világít rá a gazdasági rendszert behalózó jogi (hatalmi) alá- és fölérendeltségi viszonylatra vagy a pusztán csak az adott-kapott információk nélkülözhetlenségét alapuló ún. közlésmonopólium szerinti függőségi viszonyokra (például piacukató intézet—termelővállalat viszonya).

A szabályozási szféra rendszerelméleti leírásának eddigi legnagyobb fegyverténye a szabályozás többszintűségének a felismerése. Az árinformáció önmagában semmit sem mond a gazdasági élet egészéről. Annyira összetett ma már a közlési struktúra, hogy nem tekinthetünk el a közlés egyéb típusaitól. A pénzmozgás például a termékek fölötti rendelkezési jogról nyújt információt. A nem árjellegű közlések a termelésre, beruházásra, műszaki újításra vonatkozó számtalan információt foglalnak magukban. Ilyen információ lehet egy vállalat megbízhatóságának „hire”, a gazdaság várható helyzete, a külföldi piacok várható alakulása stb.

A többszintűség problémája már rég megjelent az utas nélküli úrhajók szabályozásában, a biológiában vagy a szociológiában, csak a közgazdaságtan ragadt meg a születésekor fennálló gazdasági viszonyokban. A XIX. század elején még valóban „szabadverseny” s ezen belül a horizontális közlésáramlás uralkodott. Ma már a tervezés szükségletének előtérbe kerülésével, a szabályozási rendszer szintjeinek differenciálódásával a vertikális közlésáramlás játszik egyre nagyobb szerepet. A „fönt” és „lent” mindjobban eltávolodott egymástól, a szervezeten belül nőtt a munkamegosztás, a különböző szabályozási funkciók ellátása szervezeten belül mindinkább elkülönült egymástól.

A nem egyensúlyi rendszerelmélet megközelítési módja lehetővé teszi a termelés és a szabályozás dologi és emberi oldalának, ezek bonyolult kölcsönhatásának feltárását. A közgazdász emberszemlélete végleg szakít a taylorizmus atomisztikus és mechanikus emberképével, és a *human relations* iskola harmonikus csoportviszonyokra koncentráló törekvéseivel.

A valóságban minden gazdasági szervezetben (vállalat, háztartás) konkrét emberek dolgoznak és fogyasztanak sajátos viszony-, magatartás- és motiváció-rendszerekkel. Egy vállalatban belül minden egyes részleg, osztály (termelési részleg, adminisztratív osztály) sajátos munkamotivációval, sajátos érdekekkel rendelkezik. A műszaki-fejlesztési osztály például új gyártmányok, technológiai folyamatok bevezetését szorgalmazza, nemcsak a velejáráó anyagi-erkölcsi jutalomért, hanem mert ez a munkamegosztásban betöltött szerepköre. A termelési részleg vezetésének szemszögéből egy új gyártmány, új technológiai folyamat kikísérletezése szervezési gondokkal, többletmunkával jár. A termelés közvetlen irányítójának az az érdeke, hogy a termelés legyen folytonos, nyugodt, legyen mindig anyag, munkaerő, legyen mód a nyugodt karbantartásra.

A vállalatban belül azonban nemcsak munkamegosztáson alapuló ellentmondások vannak. Van az ellentmondásoknak egy olyan típusa, mely a termelésben és elosztásban nyilvánul meg, mégpedig a gazdasági ösztönzők működésében (N. N. Constantinescu: *Problema contradicției în economia socialistă*. București, 1973). Konfliktusba kerülhet például a mester a dolgozókkal, ha közvetlen felettesei túlzott elvárásait kénytelen megkövetelni tőlük.

Az általános egyensúlyelmélet, mivel „fekete dobozként” kezeli a gazdasági szervezetet, elvonatkoztat belső ellentmondásaitól, és már csak a kész kompromisszumot írja le.

A nem egyensúlyi rendszerelmélet külön-külön alrendszerekben reprezentálja az ellentmondásokat. Így le tudja írni az egyének, embercsoportok, rétegek és

osztályok közötti valóságos érdekellentéteket és tranzakciókat. Áttetszővé válnak a valódi alá- és fölérendeltségi viszonyok, a közlésáramlás „nemhivatalos” csatornáit, a döntéshozók és a döntés valóságos hatalmi viszonyait.

A közgazdász többé nem esik bele a közgazdasági gondolkodás hagyományos hibájába, mely a közgazdasági elméletet mindaddig a döntésmeléttel keverte össze. A döntésmélettet nem érdekli, hogy a döntési modellben leírt szituáció megfelel-e a valóságnak, csak azzal törődik, hogy modellje megfeleljen a logikai ellentmondásmentesség követelményének. Ha a közlési struktúra összetettsége növeli a döntés kockázatát, ha nő a bizonytalanság, a döntésmélet képviselője ezt a szituációt is adottnak fogadja el. Nem azt kérdezi, miként lehet a bizonytalanságot csökkenteni, hanem hogy az adott bizonytalanság mellett mi legyen az optimális döntés.

A bizonytalanság azonban nem más, mint információhiány. A bizonytalanságot tehát információszerezéssel csökkenteni lehet. Ezért kell felnyitnia a döntéshozónak a szabályozási alrendszer „fekete dobozát”. Nem azt kérdezi tehát, mi az optimálisan egyszerű közlési struktúra, hanem hogy mi a közlési struktúra összetettségének alsó és felső határa.

A valóságban a gazdasági rendszer és ennek bármelyik alrendszere számára a cél nem annyira az optimalizálás, mint az, hogy elérjen bizonyos aspirációs szintet, bizonyos célkitűzéseket, de közben ne lépjen túl meghatározott korlátokat (amelyek a kialakult belső kompromisszum megbomlásához vezetnének). Nem csupán a nyereség volumene esik latba, hanem a belső körülmények biztosítása, emellett számos olyan külső tényező, mint a biztonságos fejlődés követelményei, a fölérendelt szervek, a közvélemény, a környezet elvárásai, különböző érdekcsoportok közötti ellentmondások.

A döntési folyamat sztochasztikus jellegű, mivel a tényleges döntésnek — pl. egy vállalat nagyságának vagy elhelyezésének az eldöntésekor — igen sok tényezővel kell számolnia. Külső tényezők: a technikai fejlődés, a nemzetközi helyzet, a nemzetgazdaság pillanatnyi helyzete, az aktuális környezetvédelmi feladatok. Belső tényezők: a döntéshozó relatív helyének változása, a társadalmi és családi helyzetében, jövedelmében bekövetkezett változások. A döntéshozót ezenkívül befolyásolhatja mások véleménye (a közvélemény), amely a tömegkommunikációs eszközök révén, szakmai továbbképzés során vagy személyes érintkezésben jut el hozzá. Egy, a döntőbizottságban történt személycseré jelentős mértékben megváltoztathatja az alternatívák megítélését. Meghatározó lehet az erőviszonyok eltolódása az intézményen belül. A döntési preferenciák mindig az éppen létrehozott kompromisszumon belüli erőviszonyokat tükrözik.

A szabályozási alrendszer „felnyitása” megoldja a piaczgazdaság vagy központi tervezési rendszer hamis dilemmáját. Valójában két, egymást kiegészítő szabályozási alrendszerrel van dolgunk. A piac a szabályozási szféra része, olyan alrendszer, amelyben a vevő és eladó közvetlen informatív kapcsolatban áll egymással, és vízszintes közlésáramlással megegyezik a reáltermék átadásában. A piac rövidlátó és önző. A piac résztvevői mindig utólag és saját kárukon tanulnak. Ezért a piac meggondoltabb, felelősségteljesebb viselkedésre (döntésre) kényszerít. A másik szabályozási alrendszer, a tervezés tárgyilagosság, emelkedettebb, előbbre tekint. A tervezés résztvevői nem „a saját zsebükre” döntenek, ezért meggondolatlanabbak. Viszont a tervezésnek módjában áll papiroson kísérletezni, vitatkozni, alkudozni. Egymagában sem a piac, sem a tervezés nem képes megbízhatóan ellátni a modern gazdasági rendszer szabályozását. A kettő együtt viszont megsokszorozott információt.

A szabályozási alrendszer „felnyitása” azt jelenti, hogy a döntést megfigyelési folyamatként kezeljük, melynek célja információszerezéssel minél jobban beszükíteni a döntés sokkal homályosabban előrejelezhető, olykor kévsé és áttételeken át érvényesülő társadalmi, emberi következményeit. A *humán dimenzió* felismerése és optimalizálása olykor sokkal fontosabb, mint a higgadt gazdasági optimum megállapítása. Ezt ma tudjuk igazán értékelni, mikor az ökológiai válság következtében világszerte előtérbe kerültek az emberi élet minőségi mutatói (Peter F. Drucker: *Rolul conducerii în lumea modernă. Problemele actuale ale conducerii întreprinderii*. București, 1973).

Az ökológiai, ökonomiai és szociológiai szemlélet egymásba hatolásának vagyunk ma szemtanúi. Talán el lehet nézni a közgazdásznak, hogy a humán dimenzióval bővült gazdaság szemléletét esetleg környezetgazdaságtannak nevezi. Ez nem változtat azon a tényen, hogy az emberközpontú gazdaság szemlélet nem gazdaságközpontú emberszemlélet. A közgazdász tehát nem elégszik meg annyival, hogy ezután a vizet és a levegőt is a gazdasági érték kategóriák közé sorolja, és mint erőforrásokkal számoljon velük. Az új szemléletmód többé nem a szükségletekből

indul ki, nem a fogyasztás várható szerkezetéből, s nem pénzben és árban méri az életszínvonalat, hanem a környezetvédelem hatékonyságát szem előtt tartva, az élet minőségi elemeire összpontosít.

E felismerés, e szemléletmód felé tette meg a döntő lépést az általános egyensúlyelmélet elmélyült bírálata. A közgazdaságtan döntő lépése tehát nem az, mint egyesek állítják, hogy új szemléletmódjával egyesíteni tudja a kibernetikát a vezetéstudománnyal és a rendszerelemzéssel-rendszertervezéssel (Gh. I. Boldur: *Analiza și proiectarea sistemică — procedeu practică în perfecționarea activității social-economice. Revista economică, 1974. 10.*), hanem hogy a rendszerszemléleten belüli újítással, az általános rendszerelmélet és a társadalomtudományok legújabb eredményeinek továbbgondolásával igazán emberközelbe került. Elsősorban azzal, hogy megtalálta az ember helyét mind a reál-, mind a szabályozási szférában, felismerte az érdekkonfliktusok, a magatartási hagyományok és a politikum aktív szerepét a gazdasági rendszer működésében.

Rugalmas intézményekre, aktív önszervező rendszerekre van szükségünk a jövő gazdasági-társadalmi problémáinak megoldásához. Ehhez az kell, írja Mircea Malița *Ideii în mers* (București, 1975) című könyvében, hogy „a csontrendszerrel az idegrendszerre tegyük át a hangsúlyt”. Az információk pontos és gyors áramlása a piramis alakú szervezeteket úgy alakítja át, hogy a piramis csúcsa és alapja, a döntés „fent”-je és „lent”-je közelebb kerül egymáshoz. Ehhez azonban nem elég, hogy a közgazdász pszichológus, szociológus és ökológus is legyen egy személyben. Ehhez politikussá is kell válnia.

KÁDÁR JÁNOS

MOST

Lám,

Szentgyörgy-napja elmaradt,
és nem rúghatjuk le a cipőt.

Legelhet kedvére az állat, ügyeetlen;
és nem szólnak ránk,
hogy járjunk csak az ösvényeken.

Fázunk.

Az erdőben nem megyünk nyomdokon,
de egymást fogva,

és ha nem lehet,

hát néhány lépésre

társul szegődik egy-egy fa, és vezetőnek,
míg újra fölleljük egymást,

szemmel, kézzel.

Gyerek-zöld, alig-alig lomb

próbálja fönn a hangot,

de nem indul csak sápadt suttogás,

szelid eső-nesz.

Békés világ.

De látszik,

hogy járt erre a rontás;

roskadt koronák lógó száraz ága

kutat valamit a tavalyi avarban.

Nagyidő emléke:

kifordult gyökér hámlik.

És itt,

földrőlünk egy-tönkből nőtt

két fiatal fa huzalkodik magasra.

Az egyik erős heggel nőtte körül

a másik ágát,

és úgy engedti tovább,

— a fény felé —

mint sajátját.

Így nő körül engem a karod;

így nő körül téged a karom;

így nő körül

a társaknak született föld.

Úgy engedsz tovább,

mint a tiédet;

úgy engedlek tovább,

mint a magamét;

a föld

— a társaknak született —

úgy enged tovább,

mint az övéit.

Talán nem is fázunk

ebben a tavaszban.

Ember és gép – technika és társadalom

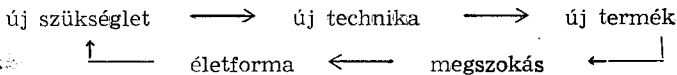
Mióta a haladást nem a kulturális javak gyarapodása, hanem a technika által kifejlesztett gépi civilizáció jelzi, úgy tűnik, mintha az életben nem mindig a célszerűség, a hasznosság elve érvényesülne. Talán Goethe bűvészinasa képviseli korunk emberét, aki a felidézett szellemeknek már nem tud parancsolni? Prométheusz mindenestre kihívta maga ellen a sorsot, mikor a technikai fejlődést jelképező lángot ellopta.

Ha a technikai civilizáció okozta *vélt* vagy *reális* válságjelenségeket vizsgáljuk, oknyomozó céllal vissza kell tekintenünk a technoevolúció és az ipari fejlődés korszakaira. A start a pattintott kő előállítására lehetett, majd sokkal később feltűntek az egyszerű gépek, amelyek az emberi munka határfokát növelték. A további fejlődés is az egyszerű gépek hagyományát követte. Az izomerő helyettesítése, az érzékszervek élességének fokozása fölényes sikert aratott. Többek szerint a harmonikus fejlődést a *villamosenergia* felfedezése és alkalmazása zavarta meg: ugrásszerű változást idézett elő, mert hagyománytalanul bukkant fel, teljesen új vívmány volt, mely addig nem tapasztalt fordulatot hozott a technikában, sőt az emberi gondolkodásban is. Hatására felgyorsult a technoevolúció üteme, hogy aztán századunkban még rohamosabbá váljon, és vele egyidőben az ember is gyarapodjon szellemi és anyagi javakban.

A tudományos megismerés és megvalósítások diadalmas jövője nem lehetett vita tárgya: bogaras különecnek számított, aki kételkedni mert benne. A bűvölet magával ragadta a művészeket is. A futuristák 1909-es kiáltványukban a technika, a járművek, a sebesség kínálta élvezeteket magasztalták. Odákat írtak a versenyautóhoz. Mintha szerették volna belopni a gépet a művészetbe, a kizorításra rászolgált ember helyére. Tagadhatatlan, hogy a mindennél forradalmibb technika sokáig nem okozott csalódást.

Századunk minden nemzedékbeli ifjúságát a haladás eszméire nevelték. Jules Verne regényei a negyvenes évekig több mint fél évszázadon át gyűjtötták az új iránt fogékony képzetet. Megjegyzendő, hogy az ifjúság kedvencének víziói csak a *technikai tudományokra* korlátozódtak, pedig akkor már jeles kortársak (Darwin, Pasteur, Koch, sőt Röntgen is) új távlatokat nyitottak a biológia s ezen belül az orvostudomány számára.

Kétségtelen, hogy a pattintott kötől a komputerig nagy utat tett meg az emberiség: a természet világából a gépek merőben új életfeltételeket teremtő világába vezető utat, s évezredekben át a technikai fejlődést mindenekelőtt a *szükségletek* mozdították elő és szabályozták. Tételünk bizonyítására a kibernetika segítségéhez folyamodunk, ahol a szabályozás elméleti alapja a szabályozási kör. (Mindez a biológiában és a medicinában ugyancsak ismert. Itt is van szabályozó és szabályozott, ez utóbbi visszahat a szabályozóra; ennek köszönhető például, hogy a vércukor szintje vagy a vérnyomás kis ingadozásokkal állandó marad — ha jól működik a rendszer.) A szabályozást az ún. *feed-back mechanizmus* végzi, oly módon, hogy a szabályozási körben pozitív (serkentő) vagy negatív (gátló) feed-back hatás érvényesül, s ez tartja fenn az egyensúlyt, a szüntelenül ellenőrzött és korrigált működést. Próbáljuk megérteni a folyamat lényegét mindjárt a technikai civilizációban ható szabályozási kör felvázolásával:

Ez a rendszer mindaddig jól működik, amíg csak a *szükséglet* irányít. Tételünk szerint az a folyamat, mely eszközt adott az ember kezébe, hogy annak alkalmazása jobbá tegye az életkörülményeit — a valóságból indult ki, s aztán az új termék volt az, amely pozitív visszajelentéssel változtatott a valóságon.

Századunk embere, a *homo technicus* (talán jobban illik rá ez a jelző, mint a *sapiens*) még alaposabban kihasználta a gépesítés nyújtotta előnyöket. A termelő-eszközök fejlődése megkönnyítette és hatékonyabbá — gyorsabbá, pontosabbá — tette munkáját. Nem meglepő hát, hogy korunk társadalma szinte napjainkig bízott a töretlen fejlődésben, hiszen a maghasadás, a *komputerek megjelenése* s az

úrhajózás három olyan korszakot alkotott, amelyek egyenként is felérnek egy ipari forradalommal — hát még ha meggondoljuk, hogy egyetlen emberöltő alatt következtek be! „Az első az ember kezébe adta saját fajtája létének vétőját. A második gépesítette az emberi agy logikai képességeit. A harmadik áttörte a gravitáció határát, és 40 milliárd dolláros költséggel eljuttatta az embert a Holdra“ (R. Caldwell). A tudomány és a technika világában tetőfokra hágott az elégedettség, a jövőbe vetett hit.

A mass media idomította nyugati közvélemény derűlátó sikerélménybe ringatta magát. Csaknem kötelező volt a lelkesedés, s a kórusba vegyülő elszigetelt disszonáns hangokra a többség csupán akkor figyelt fel, mikor az atomveszély, majd a környezet szennyeződése miatt a harangokat félreverték, s a kutatók elkezdték a *biológiai egyensúly* felborulásának veszélyét hangoztatni.

A kételkedés és a nézetek összecsapása egyébként egyáltalán nem új jelenség. Jules Verne angol kortársa, Samuel Butler már rémképeket rajzolt a közeli jövőről. *Erewhon* című fantasztikus regényében (1872) a technika lovagjai háborúba szállnak azokkal, akik ellenzik a gépek uralmát, s miután ez utóbbiak győznek, elhatározzák, hogy minden gépet elpusztítanak, amelyet az utóbbi két és fél évszázadban találtak fel. Így az ember, a „gépesített emlős“ felszabadul saját kreatúráinak igája alól. Butler, aki az első ipari forradalom ellenzékéhez tartozott, szatirikus-utópikus regényével nem keltett visszhangot a kontinensen, és hazájában sem volt proféta; az utóbbi években újra megjelentetett *Erewhon* azonban méltán keltett feltűnést.

Alexis Carrel, az 1912-ben Nobel-díjjal kitüntetett fiziológus *Az ismeretlen ember* című könyvében szenvedélyesen kelt ki korunk civilizációja ellen, amely „nem felel meg nekünk — állítja. — Az ember képtelen volt megszervezni a világot a maga számára, mert nem voltak kellő ismeretei a saját természete felől“, s tudatlansága „adta meg a hatalmat a mechanikának, a fizikának és a vegytannak, hogy vaktában módosítsák életünk ősi formáit“.

Az ember és a gép közötti konfliktust azonban nemcsak az irodalom tükrözte, gyakorlatilag is élesen megnyilvánult az ipari országok történelmében.

Napjainkban a gépi civilizáció túlkapásait rosszálló, a tudományt szkeptikusan megítélő vélemények *tiltakozással hangosodtak*. Bebizonyosodott, hogy vannak technikai vívmányok, amelyek elkápráztatják ugyan az emberiséget, de nem szolgálják a társadalom jólétét, sőt több közülük előbb-utóbb ártalmasnak bizonyult.

A fejlődés sokáig párhuzamos volt, az ember *együtt* „nőtt“ a technikai-tudományos megvalósításokkal. Bizonyos meghatározhatatlan ponton aztán az ember „növekedése“ az egyre szédületesebb ütemű iparosodáshoz képest lelassult. Nagyhatalomná vált a gép, és egyre szánalmasabb sors várt azokra, akiket a „moloch“ kiszolgálására kényszerítettek.

Az ember biológiai tartalékai jelentősek, fejlődését lehetővé teszi többek között idegrendszerének még ki nem használt potenciálja. Mégsem mindig és főleg nem mindenhol tud lépést tartani a technikai haladással. Az élet külső és belső (biológiai) fejlődésütemének ebből az *aránytalanságából* gyakran válságjelenségek fakadnak. Mindez akkor következik be, mikor bizonyos fejlettségi fokon a *gép önállósul*; kivonja magát az ellenőrzés alól azzal, hogy a feladatokat gyorsabban oldja meg, mint az ember. Egyre több dolgozó kénytelen, alkotó képzelete, tehát szellemi hozzájárulása válik nélkülözhetővé — a tőkés termelésnek pedig érdeke, hogy az ember tevékenységét mind mennyiségi, mind minőségi szempontból korlátozza. Olyan programozásra volna szükség, amely a gép, a technika „öntevékenységet“ és „konokságot“ is figyelembe veszi; és mert ez hiányzik, a különféle munkahelyeken gyakran szerepet cserél a gép s az ember.

Marx jóslata a tőkés társadalmat fenyegető elidegenedésről soha nem volt aktuálisabb, mint manapság. A gépek eltávolítják az embert attól, ami az alkotómunka lényege: a kezdeményezéstől, a tervezéstől, a pontos kivitelezéstől, a sokoldalú hasznosítástól. Furcsán hangzik, de egy régi iparos, például a XVI—XVII. század nyomdásza, oly magas szintű, bonyolult műveleteket végzett el (öntötte és metszette a betűmintákat, előállította a sajtót, ügyelt a helyes szövegezésre, s ha úgy adódott, könyvkötésre is vállalkozott), hogy munkája össze sem hasonlítható a mai rotációs gépek kezelőjével.

Persze a régi kézművességet s az újabbkori kisipart csak megidézni érdemes, rehabilitálni ostobaság volna; vitathatatlan, hogy a műhely átalakulása üzemmel a fejlődést szolgálta. A baj ott kezdődött, ahol és amikor a tőkés társadalom könyörtelen törvényei által irányított trösztök és konszernek elszaporodtak, a

munkás, az egykori *homo faber* pedig *kiszákmányolt* és *manipulált*, a gépeknek és tulajdonosaiknak kiszolgáltatót egyénné vált.

Kutató tudósok, szociológusok, publicisták ma már szinte kötelességszerűen foglalnak állást a technikai civilizáció ártalmai és veszélyei ügyében. A tünetek megállapítása könnyebb feladat, a jelenségek egységes magyarázata már jóval nehezebb. Ha újra az előbb felvázolt kibernetikai modellhez folyamodunk, kitűnik, hogy sok esetben fordított helyzet állt elő: *nem a szükséglet szabályozza a termelést, hanem az új technika, s a modell így alakul:*

új technika → új termék → megszokás → szükséglet

A feed-back (a „visszajelentés”) a szükséglet és a technikai megoldás között nem mindenütt érvényesül, a szabályozási kör elvesztette zárt jellegét, a tényezők nem ellenőrzik egymást. Miért mondta fel a szolgáltatót a feed-back? Miért szaporodnak immár öncélúan a kétes értékű vagy éppen káros „vívmányok”, amelyeket nem a szükséglet hívott életre, vagy legalábbis nem olyanak óhajtott, amilyenek sikerültek?

E jelenségek oka többféle. Ismeretes, hogy a *rekordok* korát éljük: az olimpiák jelmondata, a „*citius, altius, fortius*” a technikai civilizáció képzelt csarnokának homlokzatára is felírható. Kutatóintézetek és gyárak versengenek, hogy az ember gyorsabban járjon, magasabbra érjen, és erősebb legyen, mint közvetlen elődje. Az ipar már nemcsak egyéni vagy társadalmi rendelésre dolgozik, hanem azért is, hogy újabb és újabb termékekkel hengerelje le a konkurrenciát. Ismeretes továbbá, hogy gyakran a tudományos kutatás eredményeinek *elhamarkodott, kritikátlan* alkalmazására kerül sor. Termékeiket a tőkésék igyekeznek gyorsan piacra dobni: nyoma sincs a kibernetikai szabályozásnak, a megfontolt kipróbálásnak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a *szocialista tervegző* éppen az ilyen zavarokat *kivánja kiküszöbölni* — ami egyik leglényegesebb vonása humánus jellegének és felsőbbrendűségének a tőkés gazdálkodással szemben.

Társadalmunk és az egyén vitathatatlan haszonélvezője a technikai haladásnak. A technoevolúció azonban olyan változásokat is hoz, amelyek — ha nem is a biológiai mutáció hirtelenségével — jelentősen átalakítják *magát az embert* is. Hadd idézzünk erre néhány bizonyító erejű példát:

— fejlődnek a szellemi képességek; a pedagógusok egyre intenzívebben vehetik igénybe a gyerekek szellemi képességeit és tartalékait;

— hála a társadalmi szolgáltatások és az orvoslás fejlődésének, az élet határa kitolódott (annyira, hogy a nagyszámú idős ember ellátása új tudományágat hívott létre, a gerontológiát és geriátriát);

— más szempontok szerint is változik az emberi kórtan; új alapokra kell helyezni a gyógyítást, mert az antibiotikumok elterjedése nemcsak sikerekkel járt, hanem új betegségek keletkezését is elősegítette; az emberek reaktivitása, érzékenysége a fertőzésekkel szemben (vagy akár a gyógykezelésre) ugyancsak más, mint például a század elején volt.

Röviden szólva: az egyén szomatikusan és fiziológiáját illetően is módosul, s nem vitás, hogy mindezt nagyrészt a technikai civilizáció okozta. Ne elemezzük, hogy biológiai szempontból nyert-e vagy veszített az ember ezekkel a változásokkal. Figyeljük meg őt munkahelyén, és nézzük meg a mindennapi életben.

Birtokában jó szerszámokkal, eszközökkel, gépekkel, az alkotó és termelő ember a magasszintű tevékenység adta jóleső érzésben ringatózhat. Mentésült a nehéz munka alól, több alkalma nyílnak szakmai kielégülésre, pozitív élmények fűzhetik munkájához, melyet épp ezért hivatásának és nemes szenvedélyének tekint. Mindezzel, úgy tűnik, megelőzhető volna az elidegenedés, az ipari társadalmak nagy gondja.

Kiküszöbölné a mérnök, a könyvelő és más egzakt műveleteket végző szakemberek munkájából a bizonytalanság, a habozás; márpedig a *magabiztosság* minden munkaterületen az egyén elégedettségének egyik fő feltétele. Mégis a pszichológusok a legfejlettebb ipari államokban is jelzik a munkások szellemi elbátortalanodását. S más ártalmak is előállhatnak. Nemcsak az egyszerű munka válhat rutinossá, a nagyteljesítményű gépek kezelése előbb-utóbb szintén szabványosított magatartáshoz vezet: elszíntelenedik a munkás személye, elveszti az egyéniségét jellemző kezdeményezőkézséget, fantáziát, amolyan „pótkatrésszé” válik.

A fejlődő munkamegosztás csökkentőleg hat a tudni akarásra s az egyéni tudásra. A túlzott gépesítés és automatizálás tehát a gondolkodást, az ítéletalkotást fenyegeti, sőt az éles megfigyelést is tompíthatja — márpedig tudott, hogy például a természettudományok terén a kutatók megfigyelőkészsége és elmélyült gondolkodása jelentős felfedezéseket eredményezhet. (Fleming tisztán megfigyelés útján jött rá a penészgombáknak a baktériumtelepekre gyakorolt hatására, amivel a penicillinkezelés alapját vetette meg.)

A modern életre oly jellemző várakozási idő sok helyen lerövidül, az adminisztrációban a gyors és pontos kiszolgálás kiküszöböli a bosszúságot okozó álldogálást. Mindez azonban felgyorsítja az élettempót, zsúfolttá teszi a mindennapi tevékenységet. Pihenés nélkül perog az egyén napi programja, és ezzel új típusú fáradalmak lépnek fel. Emiatt s a fizikai munka csaknem teljes hiánya miatt kezd eluralkodni a zsúfolt nyugati városokban a szorongás, a neuraszténia.

Ha a gépesítés tökéletesíti a tevékenységet, a felelősség súlya enyhül. Nő az önképzésre, alkotómunkára vagy szórakozásra fordítható idő. De mivel tölti el üres óráit, napjait a dolgozó, mit nyújt neki a konzumtársadalom szórakoztató ipara? Derűlátó idealisták szerint a szabad idő művelődésre, szakmai tökéletesedésre fordítható — csakhogy a tömegkommunikációs eszközök, a szórakozási lehetőségek ellenállhatatlanok, s passzivitásra és igénytelenségre szoktatnak. Megejtő módon hamisítják meg a valóságot, mint például az autó a természetet, amiből a jelzőtáblákkal teletűzdelt műút mentén csak egy keskeny diszletsáv látszik.

A sport aktív élvezőiből izgalom- és látványfogyasztók válnak a zsúfolt lelátókön vagy a képernyő előtt. A muzsikálás csodás élménye is kevés embernek adatik meg, a zene fogyasztási cikk lett, gép szolgáltatja úton-útfélen, a könyvek iránt pedig lankad az érdeklődés.

Az egyén problémájáról a közösségre térve, vitathatatlan, hogy ez utóbbi is sok hasznát látja a modern technikának. Az információközlés pontossága és felgyorsulása minden területen érezeti hatását. A tudomány egyre szaporodó megvalósításai a termelés minden területén növekvő iramot diktálnak, s ezzel összefüggésben az anyagi és szellemi javak gyarapodása bámulatos távlatot vetít elénk. A tudományok közül a leghumánusabb, a medicina is egyre inkább alkalmazza a gépeket mind a kutatómunkában, mind pedig az orvoslás gyakorlatában. A gépek azonban „beékelődnek” az orvos és a páciens közé, az emberközi kapcsolatok lazábbá válnak, pedig a beteg ember változatlanul igényli a közeli, bizalmas kapcsolatot. Ugyanakkor az orvos személyiségének is árt, ha kiszolgáltatja magát gépeinek: magatartása bátortalanná válik, s a felelősség egy részét a laboratóriumra, a műszeres vizsgálatra hárítja.

A közélet, az adminisztráció sok intézménye új technikai berendezésekkel frissíti fel klasszikus munkamódszereit. A túlkapások azonban meggondolkotató jelenségeket vonnak maguk után a nyugati világban. Az adminisztráció könyörtelenül regisztrál mindent, a gépek pedig nem felejtenek: ha egyszer feljegyezték memóriájuk tárába, hogy X.Y. ifjonti meggondolatlanságból vétett a közrend ellen, ez az illetőt életfogytiglan megbélyegzi.

A gépek átfogó intézmények kifejlesztését tették lehetővé, de a külföldi szociológusok arra is rámutatnak, hogy a túlzott intézményesítés az egyénekből elközömbösödést vált ki. A tömegkommunikáció kifejlesztését ugyancsak a gépeknek köszönhetjük. A műhold, a hírközlés legmodernebb eszköze, akár szimbóluma is lehetne a diadalmas mass mediának — ami azonban a manipuláció eszközévé is válhat, sőt válik is a tőkés társadalomban.

A közoktatás is az információközlés, a tudományok rohamosan bővülő ismeretanyagának gyors, pontos elsajátítása által tökéletesíti módszereit. Az oktatás hatékonysága jelentősen felfokozódott. Az adatok átadása és memorizálása a modern iskolában intenzívebbé vált — nyugati pedagógusok jelzik azonban, hogy a könnyedén elsajátított ismeretek fontosság szerinti osztályozása, a lényeglátás fejlesztése egyáltalán nem erős oldala a gépesített oktatásnak. A régi rendszer jórészt a diákra hárította az információgyűjtés nehéz munkáját. Az idegen nyelvek elsajátításának például alapművelete volt a fárasztó szótározás. Ma a nyelvelcke végén készen áll a szókészlet, az audio-vizuális módszerek leegyszerűsítik a tanítást és a tanulást; „tálalva” kínálják az ismereteket, csak utána kell nyúlni. Amerikai pedagógusok panaszoznak azonban, hogy a túlzott könnyítésekkel a diákot nem tudatos önképzésre, alkotó munkára szoktatják, hanem előkészítik arra, hogy a konzumtársadalom mohón fogyasztó tagjává váljék.

Jelentősége és sajátosságai miatt külön fejezetet érdemel a számítástechnika, mely új korszakot nyitott meg századunkban — bár nem hirtelen s nem előzmények nélkül jelent meg. Raimundus Lullus katalán skolasztikus bölcselő 1275-ben,

a hittéris misztikus lázában egy olyan gép szerkesztésével próbálkozott, amely alkalmas logikai következtetések levonására. Fogalmak mechanikus kombinációival bizonyos hittételek bebizonyítására törekedett. Ime tehát, mikor még csak a fizikai munkát megkönnyítő gépek voltak használatosak, Lullus atya — először a történelemben — *szellemi feladatokat* próbált a gépre bízni.

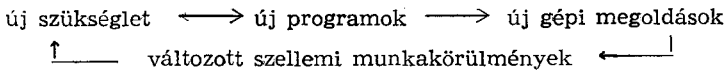
A tudományok s a technika fejlődésével egyre szükségesebbé vált a nehézkes számítási munkák gépesítése. Megjelentek az első mechanikus számológépek. Wilhelm Schickard 1623-ban épített, fogaskerekekkel működő szerkezete összeadni és kivonni „tudott”. A francia forradalom után Gaspard Prony matematikai táblázatok újraszámítására öt képzett matematikust, nyolc gyakorlott számolót és nyolcvan „számolószolgát” fogadtat fel; ez utóbbiak csak összeadni és kivonni tudtak. A számológépek szükségessége mindinkább előtérbe került.

Charles Babbage angol matematikus „difference-engine”-nek nevezett szerkezetet konstruált 1812-ben csillagászati számítások elvégzésére, majd egy sokkal nagyobb teljesítményű — programozott — gépet akart építeni. Századunkban Konrad Zuse valósította meg elképzelését. Elkészült az első mechanikus, majd a negyvenes évek elején az első elektromechanikus programvezérlésű gép.

Az ember szoros kapcsolatba került a számológéppel, szellemi tevékenységének idővel nélkülözhetetlen segédeszközévé lett. A számolási munkálatok nagy sebességű, megbízható elvégzésére megjelentek az *elektronikus számítógépek*. Az ötvenes évektől kezdve ezeknek az ún. *komputereknek* egyre szélesebb körű alkalmazására került sor. A „maturizálódott” gép nemcsak az ismétlődő rutinfeladatok terhe alól mentesíti az embert, egyre több szellemi munkát is magára vállal.

Természetesen ezt az „okos gépet” is kitérő lelkesedés fogadta. Értéke valóban felbecsülhetetlen: a tudományos-technikai ismereteknek és adatoknak nemcsak pontos, hanem villámgyors összegezője és egybevetője. Szavatolja — egyebek között — az újraszámítás biztonságát is, úgyhogy a Holdra lépőknek nem kellett Ikarosz sorában osztozniuk; hatalmas technikai apparátus készítette elő és irányította minden léptüket. Ilyen és hasonló teljesítmények igazolják a diadalmas haladás elméletét.

Megjegyzendő, hogy ezt a roppant gyors iramú fejlődést még napjainkban is a *szükséglet irányítja*. Az előzőekben felvázolt szabályozási séma a számítástechnika fejlődésének modellje is lehet. Az új programok egyre bonyolultabb szellemi munkát vállalnak magukra, s ezáltal új munkakörülményeket hoznak létre, ezek feed backje pedig új szükségleteket teremt, új és még összetettebb „intellektuális” feladatok végzését várja a géptől:

Ez a folyamat egészséges, jól működik a szabályozási kör, megnyugtatóan érvényesül a fejlődés támasztotta igények, szükségletek visszajelentése.

A számítástechnika fiatal tudomány, még nem rendelkezik a termelőeszközök terén szerzett tapasztalattal. Mégis a gépi civilizáció egyes területein mutatkozó — itt is példázott — anomáliákat ismerve, attól tarthatunk, hogy a jövőben a számítógép élesebben szembekerülhet a szellemi dolgozóval, ha itt is felborul a visszacsatolós szabályozás, a *célszerűségnek*, a *hasznosságnak* nevezhető egyensúly.

Már most is biztos, hogy a számítógépek és a szellemi fejlődését elhanyagoló ember *helyiceréjének* beláthatatlan élettani és lélektani következményei lehetnek. Aki megtorpan, azt előbb-utóbb „lekörözi” az egyre határozottabban előtérbe lépő gép: átveszi szellemi tevékenységét, sőt idővel döntési hatáskörét is megnyirbálja. Minden szellemi dolgozónak *felül kell emelkednie* tehát a számítógépek „intellektuális szintjén”, és szakmai fejlődésének lépést kell tartania a számítástechnika roppant fejlődésével.

Korunk egyik legfőbb követelménye, hogy a tudomány és a technika minden területén fogadjuk be a számítástechnikát, hiszen ezzel olyan hatékony termelőeszköz birtokába kerülünk, melynek segítségével rövidebb idő alatt juthatunk el a szellemi tevékenység még magasabb szintjére. A komputer alkalmazásának lehetőségei még felbecsülhetetlenek. Hogy csak a medicinára hivatkozzunk, amely mindig élénken figyeli, milyen tudomány vívmányait fordíthatja a maga hasznára, megemlíthetjük, hogy hamarosan a számítástechnikát is igyekezett szolgálatába állítani, hogy kiküszöbölje az érzékszervek, az intuíció fogyatékosságait s a szubjektívizmust. A kórházi laboratóriumokban, a tudományos intézetekben a komputer hasznosnak bizonyul, az orvosi adminisztráció, az epidemiológiai felügyelet és

nyilvántartás pedig oly pontosságra tesz szert általa, ami emberi munkával elérhetetlen. A gyógyszerhatás megítélésében is jelentős sikereket értek el ezzel az új technikával.

Egyelőre azonban — minden igyekezet ellenére is — a komputer *orvosi alkalmazása korlátozott*. Nem mintha a számítógép alkalmatlan volna például a diagnosztikai felhasználásra, hanem mert az orvosok nem képesek még megalapozott, átgondolt programokat adni a komputernek. Ennek oka elsősorban az, hogy a beteg szolgáltatva vagy a vizsgálat gyűjtötte adatok olyan „csatornán” érkeznek, mely veszteségesen és deformáltan továbbít. A panaszok, tünetek legértékesebb része rendszerint természeténél fogva szubjektív, matematikai nyelven ki nem fejezhető információ, s így felhasználásuk a programozásban nehézségeket okoz. Még mindig nincs elegendő *egzakt ismeretünk* a medicinában ahhoz, hogy a komputert működtetni tudjuk a diagnosztika s a gyógyászat szélesebb területein, ám bár a fejlődés irányvonala itt is határozottan a „komputerizálódás” felé mutat.

Gondolatmenetünk végén összefoglalásként leszögezhetjük, hogy minden értelmiségi dolgozót — legyen az orvos, mérnök, közgazdász vagy bármilyen más szakember — *szükségképpen* foglalkoztatnak a gépi civilizáció és a számítástechnika felvetette kérdések. Ki kell alakítanunk magatartásunkat (ha indokolt, hát kritikai magatartásunkat is) *korunk e realitásával szemben* — de nem ellene!

Balázs Péter:
Napraforgók, ládával

BALLA ZSÓFIA

LABDA

Lángfújó bikák szarvhegyén
vetődöm, bőrük fekete márvány,
doboló csillag-gömb két póluson
égi mező színén, pattanásig
feszül szemem, fájdalom nem árt még,
ismeretlen helyről tudatlan célba lökve
pályám fölfényesül homorú ég homályán,
tűzgömbön, születésen, barlangon
bucskázva-bukva, földet
hasítva fejjel
és égbe hullva, szarvhegyi Földről
szarvhegyi Holdra, szemről szemre, magam is
sebezhetetlenné simulva,
átlótt sarkaim
csatateréken hagyva
sárkányvértől
fedetlen gömbnyi foltot,

üstökösként vetődve
lángfújók szarvhegyén
gyorsból lassúba,
elmarad alattam az árnyék.

Köszöntöm két haláloamat
mielőtt köztük leszálnék.

A SZELENCE

Zeusz s a többi isten
emberi bajt sűrítve
az ékes, csöpp dobozba,
egy ős gyümölcsfalóra
bizza, ki ékes testtel
őrzi önmagában
a legnagyobb bajt, mi földi
halandót elérhet:
meggondolatlan tettet,

s így Pandóra Zeusznak
legelső ládikája,
hová a bajt teremő
ujja és gondja zárta;
s a bajteremő gond
cselekvő főbe rejtve,
egy még előbbi lény
most felnyílt alkotása,
s időknék leplén-burkán
számítalan alakban

átnyomulva, a kezdet
gondot záró lökése:
a gondatlan vétség
magát takarja mezbe,
bújjván majd testbe,
fejbe, ládába, sírba, szájba,
szelencébe,

hogy egyre
távolabb az októl
a bíró meg ne lelje,
ahogy törvénye lapján
a képen másik könyv van,
és annak kisebb lapján
újra könyv, ameddig
a végtelenbe tűnik
a szem s lélek elől,
míg egy bűnös marad csak.

Pandóra menekül.

BALOGH EDGÁR

JELENTKEZÉS KOLOZSVÁRT 1935-BEN

Részlet egy készülő emlékiratból

Más kapcsolások rendszerébe lépni, ez jelentheti a minden szokványon áthatoló mélyebb bepillantást, de egyben újrafüzését is mindannak, ami szétbomlott, amit maga mögött hagyott az ember. Velem így történt. Csehszlovákiából csalóddással távoztam, s újra kellett kezdenem az életet ismeretlen terepen, apám szülőföldjén. Ráláttam olyasmire, amit új ismerőseim és barátaim körülményeikbe belefásulva nem érzékeltek eléggé, s visszatekintésem abbamaradt csehszlovákiai pályámra elemzésekre készítettett.

Ahogy átdöcögött személyvonatom az alföldi tájon, s befordult a Királyhágó szurdokába, úgy sajgott fel a szüleim elbeszéléseiből és gyermekkori olvasmányaimból szőtt Erdély-kép, aggály és remény felhőjátékában. Napfényként ütött át az emlékfoszlányokon saját élményem: 1922-ben apám látogatóba vitt a nagyszombati szász rokonokhoz, bebarangoltam a tájat, s egy várom magasából, szemközt a Vöröstoronnyal, öleltem magamba először az elődök földjét. Azóta egészen más, frissebb benyomások keresztettk ezt a zsenge kötést, immár szászok nélkül, időben máig rukkolva. Csucsán túl befelé lejtett már a pálya. Kolozsvár felé közeledve Kuncz Aladár hívása zsongott fel: az új nemzedékről szöveget írt meg az *Erdélyi Helikonban*. S várnak a Jancsó-testvérek, társaim az Ady-harcban. Talán nem felejtettek el s nem tagadnak meg az *Erdélyi Fiatalok* falukatói sem, évekkel ezeiótt az ő lapjukban fejtetem ki a Sarló programját. Tudhat rólam Szentimrei Jenő, hiszen párhuzamosan jelentkeztünk beszámolóinkkal, s szívemben Fábry Zoltán ajánlása Gaál Gábor folyóiratához, a *Korunkhoz*, melyet terjesztettem és társaim tanulmányaival láttam el, ahol azonban magam írással még nem jelentkeztem. Szlovenszón csupa ellentét meredt rám, ott végtelenen sarkultak

egymással szembe csoportok, lapok, mozgalmak, s mintha ott álmaimból csupa törmeléket hagytam volna hátra. Itt mi vár rám? Leszállt a májusi est, cihelődtek tarisznnyáikkal a bősoknyás kalotaszegi asszonyok, befutottunk Kolozsvárra.

Negyven esztendővel Erdélybe érkeztem után igyekszem magamban felidézni új honszerzésem hangulatát. Ha nem is önéletrajz írása a célom, hiszen inkább egy férfikorba érkező nemzedék sorsát rögzíteném, itt nem kerülhetem el a magányos utas vallomását. Az egyéni azonban még a véletlenek hullámverésén át is a közösség sodrába jut, s már az is, hogy katonai ügyem rendezése végett Prágában szerzett beutazási engedéllyemmel nem a kellő jelentkezési helyre igyekeztem, hanem a számomra ismeretlen Kolozsváron szálltam ki, pályáívet meghatározó társadalmi betájolódás törvénye volt. Itt lüktetett és dobogott mindaz, amiért új életre vállalkoznom volt érdemes.

Egy hitvány irattáskával s két fejben tartott címmel voltam felszerelve. Kolozsvárt aznap már csak arra telt időm, hogy az állomással szemben egyszerű szálláshelyet szerezzek. Másnap, 1935. május 19-én aztán nekiláttam az idegen városnak, hogy megtaláljam Gaál Gábert és Szilágyi Andrást. Az elsővel leveleztem már, a másikat az a rejtélyes öreg ajánlotta figyelmembe, aki Moszkva és Belgrád közt járva-keelve hol Prágában, hol Pozsonyban tűnt fel, segített és tájékoztatott. Gaált hiába kerestem otthonában, a nyomdában volt, végül is az újságíróklub szigorú portásával üzenem neki, hogy a New York kávéházban várom. A *Prager Tagblattot* lapoztam, ezzel is jelezve, honnan érkeztem. Késő délután meg is állt asztalom előtt egy szemüveges úr, és gyanakodva mustárta kopott külsőmet. Ő volt az. Némi

szorongással mutatkoztam be, mire megmagyarázta, hogy nyakkendő nélkül a klubba bemennem nem lehet. Most ez egyszer, kivételesen bevisz... Hazamenet később a sapkámat is megszólta, ilyen ruhadarabról úgy ítélik meg az embert, hogy futballista vagy éppenséggel kommunista. Első keresetemből tehát meg is vettem az illő nyakkendőt és kalapot.

Ennek az első keresetnek története van.

Gaál a tekintélyével bevitt az épület belső termében rejlő klubba, ahol törzsasztala már kíváncsian várt. Ez volt ama híres dumaposta, egy akkoriban működő távirati ügynökség — a Duna-posta — után szabadon torzítva, helyét külföldi vendégeknek olykor ma is mutogatom. Az első bemutatkozásnál aligha értettem a neveket, a következő évek azonban ide kötöttek, számomra is ez a kis társaság lett a refúgium. Kedves tréfára és személyi barátságra ült ide le minden törzsvendég a feketéjéhez, egymással akár szemben is álló lapok szerkesztői pihentek itt meg egymás jóindulatában egy-egy félórára. Eleinte nem is értettem, hogyan kerül össze a magyarpárti *Keleti Újság* főszerkesztője a zsidópárti *Új Kelet* belső munkatársaival, s befut ide a kiscgazdák Erdélyi Gazdasági Egyesületének képviselője meg a *Korunk* marxista író-garnitúrája is, belőle elsőnek a keresett Szilágyi András. Társalgás indult, kikérdezgettek, s én felszabadultan felelgettem, máris itt-

hon találtam magam, bár Gaál szigorú arcára volt írva — igazán feleslegesen —, hogy csak óvatosan! G. G. (ahogy magát jelezte, s mindmáig emlegetjük is) a dumaposta asztalánál egyszerűen hallgatott. Éveken át. Az előkelő hely a város szívében fedezéke volt.

Ahogy hajtótöröttel vagy menekülttel szokás, a kérdezősködők tulajdonképpen segítségüket ajánlották fel, s megérdeklődtek, mire van szükségem. Bevallottam, hogy román katonai szolgáltatást kell utólag teljesítenem, ott eltart az állam, s addig is megegyezésem van a pozsonyi *Magyar Újsággal*, hogy küldök innen néhány erdélyi beszámolót. Na és, folytattam (belül remegve) könnyedén, felajánlom írásaimat, a *Korunk*-nak is, ha találunk közös tárgykört. Az arcok mozdulatlanok voltak. Csönd. Felállt Kómives Nagy Lajos, azt hiszem, akkoriban állás nélküli újságíró, s udvarián megkérdezte, érdekel-e a rulett? Fogalmam sem volt róla, de nem árultam el magam (el is voltam képedve). Máris feltessékelt, s vitt egy hátsó szobába, ahol javában nyüzsgött a szerencsejáték közönsége, nézzük meg, nem kötelező, csak ha kedvem van rá... Nem volt kedvem rá, s mikor visszajöttünk, Gaál már cihelődött, s hívott magával. Kint öt százelest adott át, előlegként első *Korunk*-cikkemre. A teljes tiszteletdíj ezer lej lesz, sajnos, többet nem ajánlhat fel. Megegyeztünk a határidőben, s ezzel átengedett Szász Endrének, aki meghívott éjszakára. Felesége, Szappanyos Gabriella már előre értesítve volt, szívesen látott, s annyi hányattatás után hirtelen előkelő vendégnek találtam magamat.

Tíz év múlva tudtam meg, hogy míg a rulettszobában jártam, a dumaposta tagjai részben összeadták, részben előjegyezték a pénzt, hadd legyen keresetem a *Korunk*-nál. A lap (akkor ezt sem tudtam) cikkeiért ekkora tiszteletdíjat senkinek sem tudott fizetni.

Másnap Demeter Béla legénylakásán kaptam állandó szállást a Karolina-téren. Reggelente mély harangzúgás töltötte be a szobát, s ebben az ünnepélyes hangzuhatagban állított be értem Szilágyi András. Napról napra együtt mentünk a New Yorkba, ahol a reggeli mellé felszólítás nélkül tintát és tollat is felszolgáltak. Ő egy katonaeposzon dolgozott, Puskin Anyeginjére gondolva (sohasem készült el vele), én *Korunk*-cikket írtam, minden legkisebb változtatás után egész oldalakat újra másolva, úgy, hogy halomra gyűlt a márványasztalon az összegyűrt papíros. Cikkeltem tulajdonképpen elbűcsűztam Cseh-szlovákiától, elcsatornáztam felgyülemllett keserűségem áradatát. Nemzedékem

harcát idéztem fel, a küzdelmet új valóságsszemléletért és népszolgálatért, tiltakozva minden megalkuvás ellen. Nem kíméltem barátaimat sem, akik az ellenérökkel szemben nem tudtak a végsőkig követni, s megragadhatóbb lehetőségekkel próbálkoztak a csehszlovákiai magyar irodalom és művészet terein. Akkor azonban ki kellett robbannia belőlem minden panasznak, még ha a történelem örvénylő menetében később újra meg újra találkozhattam is közös újrámunkára a haragomban elmarasztaltakkal. A cikk túlzásai ellenére tisztító hatású volt; megjelenése után szerre érkeztek a levelek, s közös irányvonalba igazította magát a legtöbb sértett, többé-kevésbé kényszerű epizód-szerepel helyett a teljesebb, a valóbb, az igazabb magatartás erkölcsét vállalva.

Szükséglet és szolgálat, valóság és irodalom, népiség és értelmiség új feladataival most már örökölt új hazában kellett szembenéznem. Igaz, Demeter Béla kétlovas hintón vitt el a rendőrségre jelentkezni, kijelentve, hogy előkelő megjelenésre van szükség, mert az ügyem kényes, e gesztuson kívül azonban gyalogjáróként ismerkedtem Kolozsvárral és környékével. Nem tudom, ki hogyan van a tájékozódással, de én megszállottként száguldtam mindig keresztül-kasul, végig és körbe várost és falut, ahová egyszer eljutottam, barátokozva vásáros néppel, búcsúokkal vagy korcsmái betelepődőkkel. Beültem címeres és virágos templomokba, udvaraik felől is megnéztem a házakat, kilátóhelyeket kerestem fel. Mire valahol közügy szóba került, én, a jövevény, már valósabb fogalmakkal szólhattam hozzá, mint bárki, akit íróasztal, szerkesztőség, klub és szalon kötött. Nem úgy értem, hogy mindezekben a zárt helyeken nem éreztem volna otthonosan magam; ezek voltak számomra a szellemi műhelyek, a felmérő és megvitató laboratóriumok mindazzal a mozgó étellel kapcsolatban, ami odakünn zsigong. Felfedeztem magamnak a mérai tejesembereket, a fahordó móc szekereket, a hóstáti kofákat, a cselédkorzó színes viseleteit, a csizmában-harisnyában kifutófiúként szaladgáló székely szolgalégényeket, a futballpálya tomboló közönségét, a cigánynegyedet, a munkájuk végeztével hazaszekerező magyarfenesi kőműveseket, a városba tódult és visszarámlló falusi népet. S ami számomra különösen új volt, felfigyeltem a hazulról hozott magyar és szász Erdély-képen áthömpölygő román sokaságra, tüntető politikai pártok fehéringes paraszttömegeire s a főteret előzőnlő román diák-seregére.

Véletlenül akadt kezembe egy könyvnyomat demográfiai jelentés az erdélyi városok új magyar elemeiről: a faluról besodródó képzetlen munkások növekvő számoszlopainak nemzetiségi megoszlása. Fekete Nagy Mihály brassói újságíró sorjázott itt statisztikai adatokat, s társadalomrajzának dinamikája, az utalás a népszerű viszonyok változásaira már Pozsonyban megfigyelt biztató jelenségekre emlékeztetett. A dumaposta törzsvendégei legyintettek ugyan a szinte ismeretlen közlöny említések, nem is volt többé a kiadvánnyal találkozásom, de azt a példányt máig őrzöm; felbukkanása hozzásegített közvetlen társadalmi tapasztalataim szociográfiai rendszerbefoglalásához. Sok időm ugyan az elmélyedésre nem maradt, a rendőrség a kétlovas hintó (s el ne felejtsem: kesztyű!) ellenére is tudomásomra hozta, hogy szökevénynek számítok, s jó lesz jelentkezniem illetőségi helyem katonai egységénél.

Nagyszébenben ugyan hiába jártam, illetőségi helyemül szülővárosomat, Temesvárt jelölték meg, s felajánlották, hogy szuronyos örrel ingyen oda szállítanak. Szerencsémre rokonaimnál várt egy öreg zenélő óra, sikerült azonnál eladnom, s még az utolsó Kessler-birtokrész után is járt valami csekélység, így saját költséggem szabadon siethettem a Bán-ságba. Életem legelső négy évét töltöttem a Béga mellett, ahová apámat Szarajevóból, anyámat Pozsonyból hosszas bécsi és budapesti kilincselés után helyezték át, hogy megházasodhassanak, számomra azonban a családtörténet epizódja az eszmélkedés első zsongait jelentette. Most Méliuszék vártak, egyszer-

ribe otthonra leltem náluk. Jóska a *Korunk* utazó követeként már Csehszlovákiában felkeresett, s asszonyának, Klárinak sem kellett bemutatkoznom, jó és rossz hírem egyaránt megelőzött. Huszárezredes nagybátyámra való tekintettel, akitől keresztneveimet örökölttem, huszár szerettem volna lenni, ha már be kell vonulnom, ez Méliusz Jóska tolmácsi segítsége ellenére sem sikerült, s baka lettem a lugosi 17-es gyalogezrednél. Be is rukkoltam azonnal, most már el nem kerülhetvén a kíséretet (egy kis protekcióval szurony nélkül). Holtidőben érkeztem, az ezredet hazabocsátották, s csak egy szobára való munkakülönítmény dolgozott a kaszárnyában, na, ezt kifogtam, de nem mondom, érdekes volt a napi változatosság a krumpliszedéstől a rozsdakaparásig s a gödörösástől a fahordásig. A fahordásnál szerencsém volt, egy őrnagy kamráját töltöttük fel, s a ránk felügyelő szlovák cselédlánytól megtudtam, hogy gazdája szerbül is tud. Erre az őrnagy elé álltam, és szlovákul jelentettem, hogy Prágából önként érkeztem, tanár vagyok, s a rendes sorkatonai szolgálat megkezdéséig szabadságot kérek. Megkaptam, s a lugosi élményekkel megterakodva — szabadidőmben dédelgettek ott a katonai műhelyekben dolgozó helybeli magyar fiúk — Méliuszéknál ütöttem fel sátrammat. Pontosabban: birtokba vettem a lakást s az íróasztalt, míg Jóskaék valahová nyaralni mentek. Innen eredt a baj.

Egyelőre semmi. Csak egy levél ment Kassára, jogot végezett barátomóhöz, azzal a kéréssel: küldje el kivágásban a Fábry Zoltán *Korparancs* című könyvéről megjelent ismertetéseket és bírálatokat. Aztán Kacsó Sándor egy még Kolozsvárt megkapott levelére válaszolva megírtam a *Brassói Lapok* számára is első cikkemet, történetesen a Lugosra beköltöző volt telepesekéről, akik földjük vesztével a kisváros munkásrétegét növelik, egy régi úri magyarság hulló vonalát feltörekvő népi magyarsággal keresztezve. Ez már a nemzethalál aggályával mások is szembehelyezett szocialista derűlátásomat volt hivatott alulról, a krumpliszedés és fahordás mindennapjai felől megérvelni. Ráadásul a közben hazatért Méliusz-házaspárral el látogattunk a kolozsvárinál még fenyeesebb temesvári újságíróklubba, ahol egy kedves szóke egyetemi hallgatónó ismert rám, Vladimir Clementis pozsonyi ügyvéd (a későbbi tragikus sorsú külügyminiszter) titkárnője Pozsonyból. Szó szót követett, ő éppen Lugosra készült rokonaihoz, meg fog látogatni s bakaruhában lefényképez. Semmi gyanús, semmi különös, minden egyszerű és merő véletlen.

A játszi dolgok akkor csaptak át valami förtelmes logikába, amikor a szolgálatba visszatérve egy délután a gyakorlatról bevonultunk a kaszárnyába. Csurgó rólunk a verejték, s jól esett a forró csorba, az udvaron osztották. Izgalom volt a levegőben, mert az ezredes több más tiszttel a közelünkben álldogált, teljes dásban, majd világoskék egyenruhás tisztek csoportja tűnt fel, s együtt hágtak fel az udvart szegélyező folyosóra. Neveken szólítottak. Csajkát le, futás. Egy ezred legénysége bámult rám feszült csöndben. Valaki kihozta a hálószbából szép katonaládát, Méliusz Jóska ajándékát. Már bontották is fel, közben valaki végigmattatott a zubbonyomon, s kihúzott mellzsebemből egy kis cédulát. Egy szó nem sok, annyi nem hangzott el, s okosabb nem jutott az eszembe, mint az, hogy ládikóm rendje akár az ezredesnek is tetszhet. Mi az ördögöt akarnak ezek? Átvittek egy másik épületbe, s két tiszt, egy őrnagy s az égszínké ruhás — mint kiderült: rendőrszázas — megkezdte a kihallgatást. A hosszú és bonyolult eljárásnak inkább a végét mondom el. Temesvárt elkapták kassai barátom újságküldeményét, benne egy kommunista napilap kivágott oldalát a Fábry-recenzióval. Nagy felhajtás, telefonálás Lugosra, ahol azonban a rendőrök csak felsőbb engedéllyel léphettek a kaszárnyába, s az ezredesnek is hivatalból jelen kellett lennie, lévén személyemben a királyi hadsereg egy tagjáról szó. Hát ezt a levél-ügyet tisztáztam valahogy, szerencsémre Kassáról cseh, német és magyar polgári lapok, sőt egy katolikus orgánus kért cikkeit is elküldték. De mit jelentsen zsebemben három lugosi kereskedő neve és címe?

Ezeknél kerestem (szegényeket közben bizonyára szintén elővették) a szóke pozsonyi nőt, aki hiába járt utánam a kaszárnyában, éppen egésznapos gyakorlaton voltunk. Egy pincér ugyanis, akit szabad vasárnapomon civilbe bújva a kávéházban faggattam ki a szóke szépség felől, valami klubba irányított, ahová a nőt betérni látta. Ott a takarítóasszony a klub három tisztet vezetőjét nevezte meg nekem, közülük egy csak tudni fogja a feltűnő vendég lakhelyét. Megint a végét mondom el: gazdag és jámbor polgárokról volt szó, egyiküket megtaláltam, a szóke nő már visszautazott Csehszlovákiába, de valakinél talán üzenetet hagyott hátra, jöjnek jövő vasárnap újra. Nos, erre már nem került sor, beütött a mennykő. Temesvárt, mint utólag hallottam, gyáros volt a nő nagybátyja, s menten elájult, amikor megkérdezték tőle, miért fogadta be rejtélyes unokahugát. Más baj nem történt,

FÜGGETLEN ÚJSÁG

POLITIKAI, VÁRSADALMI, GAZDA-
SÁG-IRITIKAI BETILAF.

Szerkesztő: UGEYI ERNŐ
Szerkesztőség: CLII, St. R. 22. Hely: 43. TELEFON: 9-77

A magyar kultúra történelmi becsülete

írta BALOGH EDGAR

Amikor a kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...

Amikor a kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...

Amikor a kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...
A magyar kultúra történelmi becsülete...

a hét

HOBBSA

Hobbsa...
Hobbsa...
Hobbsa...

minden rendbe jött, csak én maradtam a kioktatással. Mindkét tiszt magyarul volt kénytelen beszélni velem, s még aznap este azzal engedtek vissza a százhadhoz, hogy olyan nőktől tartózkodjam, akik festik a hajukat (a szlovák diákleány szerintük eredetileg nem volt szőke) s a bolsevizmus ügynökei. Engem különben a ládámban talált levél mentett meg, mert abban édesanyám leánykori ismeretségeire hivatkozva Jakabffyékhoz és Willérékhez ajánlott be, s ez a két lugosi úrcsalád kommunista vádval a legkevésbé sem volt illethető.

— Maga katonatisztnak a fia, civilben rendes úriember. Ez egyszer elmézzük, hogy szennyirodalmat olvas és Rebekák után koslat, de tanulja meg, hogy itt nincs Csehszlovákiában. Ezentúl vigyázzon magára! — hangzott az intelem (az őrnagy a hosszú várakozási időkben apám egykori rangja s állomáshelye iránt érdeklődött).

Büntetésből szabadidőben sem hagyhattam el többet a kaszárnyát. A bemutatkozás a Magyar Kisebbség két szerkesztőjének családjánál ezzel — sajnálatomra — elmaradt. Baj és véletlen azonban nem jár egyedül. Volt egy orosz nevű főhadnagyunk, ez időnként németül beszélgetett velem, egyszer a bakancsot lehúzatta a mezőn, s tiszta (bár foldozott) harisnyámát méltatta a század előtt. Egy este kihívatott, s közölte velem, hogy azonnal öltözzem át, egy olténiai ezredhez küldenek, ahol nem lesz alkalmam cikket írni ellenzéki lapokba, méghozzá magyarul.

— Odakünn a civiléletben csinálhat, amit akar, de a kaszárnyában nem. Ezt meg kell értenie. Nekem is vannak saját gondolataim, de itt benn én sem szólok olyasmiről, ami nem idevaló. Fogadja meg a tanácsomat. Legyen óvatosabb! — mondotta nem minden rokonszenv nélkül, s kezét szorított velem.

Szavaiából arra következtettem, hogy a Brassói Lapok közölte a beküldött írást Lugos népesedési viszonyairól. Csomagoltam, a vonatulásig mellém adott kísérőt egy kiskorcsmában leráztam, s ellenvonatra ülve még azon éjjel felvettem Temesvártól Méliuszékát, hadd tudják, végül is mi történt velem. Csak másnap mentem egy lepecsételt borítékkal zsebemben a Kárpátokon túra, Tîrgu Jiu városába. Orsovánál köszöntöttem a Dunát, s valójában örvendtem a hirtelen változásnak: Kelet-Európát hirdetem ifjúságunk erejével, de hiányzott a körképből Olténia, az okmányokból, emlékiratokból sejtett ősi Havasalföld.

Az új kaszárnyában nem sokat törődtek velem, javában készültek már az őszi hadgyakorlatra. Beöltöztem, puskát kaptam, kész. Volt már szótáram és nyelvtanom, izleltem a nyelvet, fordítottam mondandóimat (egy kutya megharapott, állapotomat naponta jelentenem kellett, ez volt első összefüggő román szövegem), de mindent megkönnyített két szász származású tiszt érdeklődése és törődése. Izgatta őket, miért helyeztek át ide, s ebből feltételezhettem, hogy a Lugosról hozott hivatalos papiros bonyolult dolgaimról semmit sem közölt.

Éppen hogy betárolódtam a láthatáron magasodó Páring szerint, s máris visszavit a katonavonatot Erdélybe, át a Vöröstoronyi szoroson. A Marosnál állapodtunk meg, Lámkerék magas csüreibé és színeibe kvártélyoztak be. Évtizedek múlva újraélttem ezt a falut, megismerve Lucian Blaga itt gyökerező költészetét, s legutóbb is Jékely Zoltán üdvözlő sorai emelték jelképessé ott szerzett legapróbb benyomásaimat is, bár bakakörömben még semmit sem tudhattam a Pásztorról és Bölcsről, aki azóta „megtért Lámkerék szűz humuszába“. Potomság, ugye, de itt figyeltem meg egy mesztergerendás sütőházban legelőször, hogyan kavargatják, borítják deszkára s szelletek cérnával azt a remegő sárga halmazt, amelyet mamaligának ismertem meg, s családomban később puliszka lett belőle a közös asztal áhítatában. Tolmáccsal magyaráztattam meg magamnak a furcsa ételt, s mert szállásadóink a rendelt friss tejhez ingyen kínálták a bakáknak, egy acélszürke ingemet adtam érte ajándékba. Ott Lámkeréken voltam először egyszerű román emberek vendége. Ott láttam az első ikont. Ott lestem meg oltyán katonatársaim vasárnapi hóróját a templom rétfjén.

A Gyulafehérvár körül lezajlott hadgyakorlat után szabadságos katonaként

vetődtem vissza Kolozsvárra. Telve az elmúlt hónapok káprázatával, otthonosabban kavargattam kávémat a New York őszi napsütéses teraszán, ahol a dumaposta ifjú kiegészítéseképpen amolyan pót-törzsgárda gyülekezett. Jancsó Elemér volt itt a központ, irattáskájában egy soha jogi formába nem öltözött, eszményileg mégis hatékony Ady Endre Társaságot hordozott, s boldog voltam, hogy valami új indulás kerekedik az egyre válságosabb időben. A fiatal írástudók, az epés Kováts József, a sírversfaragó Böződi György, a gondokban vergődő Szenczei László, a csúfondáros Korvin Sándor s még jónéhányan az új nemzedék már feltűnt jelei közül, egyelőre csak az irodalmi leleplezés, a kétségbeesett bírálat, az élő gúny fokáig izzottak fel, pálcát törve az *Erdélyi Helikon* meddő széplelkűsége felett, s elítélve az *Erdélyi Fiatalok* megrekedését, de elégedetlenkedve a *Korunk*-baloldal zárkózottságával is. A Jancsó-féle irattáskában azonban már a bensőleg meghasonlott, ellentéteiben feszengő középosztály-kultúra egyszerű tagadásán túl demokratikus irányulás rejlett, tapogatózás a népelet mindennapisága felé, új európai eszmehullám, a fasiszta mítosszal szembeálló valóságvállalás ingerével.

Gy. Szabó Béla arcai

A három kontinensen — Kínától Mexikóig — számon tartott nagy fametsző nem szereti az ünnepi ódákat. A szerkesztőnek, aki ezúttal „dokumentálódni” jön a hetvenéves művész műtermébe, Gy. Szabó Béla mindjárt ünneprontó kérdést tesz fel: — Fekszik ez a művészet?

— Melyik? — kérdezhetne vissza a látogató, szénézve a szobában, s elgondolkodva azon a gazdagságon-változatosságon, amelyet a „Gy. Szabó” név kultúránkban közel fél évszázada jelent. A Mester (különben ezt a megszólítást sem kedveli, valóban túlságosan elkoptattuk már), válaszra várva, vagy inkább a kérdést magyarázandó, a híres nemzetközi sakk-nagymestert idézi, jellemző iróniával-öniróniával: — Maróczy mondta, ha egy versenyen húsz világbajnok indul, valakinek utolsóinak is kell lennie...

Nos, Gy. Szabó Béla számtalan „világversenyen” indult már, de a „helyezéseire” igazán nem panaszkodhat. Igaz, volt idő (egyesek tudatában ma is kísért ez a szemlélet), amikor a tájképrajzolók közé akarták „internálni” (ő használja, tiltakozóan ezt a kifejezést), megfedkezve arról, hogy munkáinak nagyobb része figurális kompozíció. Valóban szemet gyönyörködtetőek, széles közönséget hódítók Gy. Szabó Béla fába metszett lírai tájai — akárcsak a pasztellek, amelyekből legújabb útivázlat-könyvében, a *Mexikói télben* is közreadott néhányat —, a mély emberismeretről tanuskodó nagy művek kiváltotta döbbenetet azonban a *Liber miserorum* lapozása közben vagy a Dante-sorozat egyes darabjait nézve élhetjük át.

És aztán jöttek a friss meglepetések. A *Korunk* képszerkesztése közben találkoztunk a Barabás Miklós Céh 1937-es kiállításán szerepelt, drámai *Edesanyám* portréjával, valamivel korábban az ugyancsak „a régi” Gy. Szabót idéző kiváló Dsida-illusztrációkkal (a *Bútorokhoz* készítette e vázlatokat). A több mint tízezer levonatot őrző mappák további meglepetéseket tartogatnak: kevesen ismerik a közel négy évtizede remekbe-vésétt Szabédi-arcmászt s az újabb arckép-sorozatot, amelynek a szellemes „se füle...” címet adta (a füleket nem véste ki); van köztük egy „füles” is, a zenész Nagy István markáns vonásaival. A kis méretben súlyos ex librisek — megannyi megtiszteltetés a könyvgyűjtőnek.

Az igazi meglepetés még hátravan: a legújabb fametszet, a hajóhintán égiszálló fiút s az alacsonyabbra merészkedő lányt ábrázoló dúc hátán felvázolt új mű, az *Önarckép mexikói görbe tükörben*. Ez a groteszk drámaiság valami újnak a kezdete, ilyet eddig nem láthattunk Gy. Szabó Béla grafikai lapjain. Az évei számát s a régen beérkezetttség megnyugvását nem ismerő művész egyetértően fogadja a szerkesztő észrevételét.

Gy. Szabó tehát újabb arcát mutatja felénk. Ismét az európai rangú, nagy grafikusét, aki nem csupán a ceruza s a véső kezelésében mester, hanem az ember belső világának feltárásában is.

KORUNK

Illyés Kinga műfaja

Szerencsés helyzetben vagyunk, mert egymás után hallgathatjuk a tegnapi és a mai Illyés Kingát, a biztos ízlésű, tehetséges tolmácsolót s a kivételes előadó-művészt, aki már túllépett a közvetítésen — önálló műfajt teremtett a maga számára, legalábbis társalkotói minőségben állt a verset szerető közönség elé. *Fagyöngy* című műsora (melyet két kiadásban nagy példányszámú lemez népszerűsített) várakozásaink igazolása volt: a romániai magyar lírát évek óta ügyszeretettel és értőn megszólaltató fiatal színész nő példát adott a puritánul művészi

előadásra; Szilágyi Domokos (a lemezborítón) joggal írhatta: „Illyés Kinga tud valamit — amit manapság mintha a legtöbb költő kezdene elfelejteni. S a legtöbb szavalművész is.“ Ez a valami az élőbeszéd újrafelfedezése a versben, az élőbeszédben pedig „a legősibb mozgásforma: a ritmus“ kiemelése.

Ezzel a műsorával, illetve lemezével azonban Illyés Kinga még valami egyebet is bizonyított: hogy meg tudja különböztetni a tartós értéket a csak divatostól, hogy biztos ízléssel tud „antológiát“ szerkeszteni; a *Fagyöngy* költőinek és verseinek hitele és — ami nem kevésbé fontos — sajátos hangulata van. Horváth István, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Farkas Árpád, Király László versszövegei egyetlen ívbe rendeződtek. A *Tornyót raktam volt az egyik, a Kérdések a másik hídfő, a támpillérek pedig a Mikor az öregemberek mosakodnak, a Férfiak, a Fától fáig, a Bartók Amerikában, a Levél helyett*. Valóban csupa antológia-darab — többségük pontos és mértéktartó interpretálásban; Illyés Kinga lemeze bárhol méltó követe lehet mai romániai magyar költészetünknek.

A *Fagyöngytől a Lírai oratóriumig*, legújabb műsoráig Illyés Kinga mégis akkora utat tett meg, hogy ki kell cserélnünk jelzőinket, minősítéseinket. Mindenekelőtt a „pontos és mértéktartó“-t. Mert igaz ugyan, hogy már előbb is megtaláltuk nála az egységre törekvést, a *Fagyöngy* azonban lényegében a hagyományos előadásformát őrizte, tisztította meg, az egyes versek (és költők) egy ívben, ám külön éltek ebben az összeállításban, amelyet csángó népdalok, siratók kötöttek össze. Nos, a *Lírai oratóriumból* eltűnt az „összekötő“ szöveg és ének, azt az Illyés Kingát láttuk-hallottuk a pódiumon, akit sok jó színpadi alakítása után az *Özönvíz* előttben fedeztünk igazán fel.

Túl szimpla volna az új művészi egység magyarázata, ha azt az egyetlen megszólaltatott költő lírájának egységes hangjából próbálnánk levezetni. Kétségtelen ugyan, hogy Szilágyi Domokos *Sajtóértekezletéből* nem volt nehéz nagy horderejű, súlyosan szép verseket összeválogatni („a fájdalom is csak energiaforrás“ szellemében), de Illyés Kinga nem erre vállalkozott; Szilágyi költészetét el nem árulva s ki se árusítva, mint egy igazi rendező-egyéniség a bemutatásra kiválasztott darabot, a maga képére formálta anyagát. (Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a műsorfüzetben Harag György nevét is olvashatjuk, művészeti tanácsadóként). Akárcsak Szilágyi Domokos a leírt versekben, Illyés Kinga a pódiumon az egyértelműen vállalt helyitől a legfilozofikusabbban és legidőszerűbben egyetemeshoz jutott el; s noha az előadó semmit nem módosított szövegben, mégis pontosnak érezzük a költőtárs Lászlóffy Aladár diagnózisát: „Itt Szilágyi Domokos éppoly csodálatos költői világának ad emberi-szent-hangot egy csodálatos előadó-művészi műszer. És elborzasztó, hogy éppen annak a műsorával kapcsolatban mondjuk ki, aki talán a legtöbbet tett, másokkal együtt, a költészet és olvasó közlehozásáért, egymásra találásáért, de ki kell mondanunk, hogy ennek az Illyés Kinga-műszernek, hangszernek, alkatnak, előadói stádiumnak most már csupán ürügy a legcsodálatosabb szöveg is, elképzelhetetlen erőforrás megnyitására, emberi hang és mozdulat kifejezőképességének bizonyítására.“

Bármennyire is az irodalom oldaláról közeledjünk a pódiumművészethez, ezt a fajta „árulást“, „ürügy-találást“ lelkesen üdvözlünk kell. Nem arról van szó, mintha Szilágyi Domokos költészetének szüksége volna valamiféle pótszerekre, hatásnövelésre, hanem arról, hogy amiképpen a színház nem azonos a színpadon megszólaltatott drámával, ugyanúgy az előadóművészet sem azonosítható a pódiumról tolmácsolt költői szöveggel. E modern műfajkeresésnek különböző kísérleteivel, eredményeivel találkozhattunk már az utóbbi évek folyamán hazai magyar művészeti életünkben, úgy tűnik azonban, a nagy kiugrás Illyés Kingának sikerült, a *Lírai oratóriumban*; ahogy az *Özönvíz előtt* marosvásárhelyi bemutatója színházi életünkben mérföldkőnek bizonyult, ugyanúgy mérce lehet Illyés Kinga e teljesítménye is. Talán az sem véletlen, hogy az említett színházi siker két részéről esik újlag szó, bár nyilván másfajta stilizáltság és másképpen érvényesülő expresszionista hatások összejátásából épült ez a nézőket-hallgatókat sokkoló műsor. (Árról külön tanulmányt lehetne írni, miért volt vitathatóan sokkolóbb a bukaresti magyar tv-adásban látott két részlet, mint az előadótremben, ahol művész és közönség élő kapcsolata megteremtődött.)

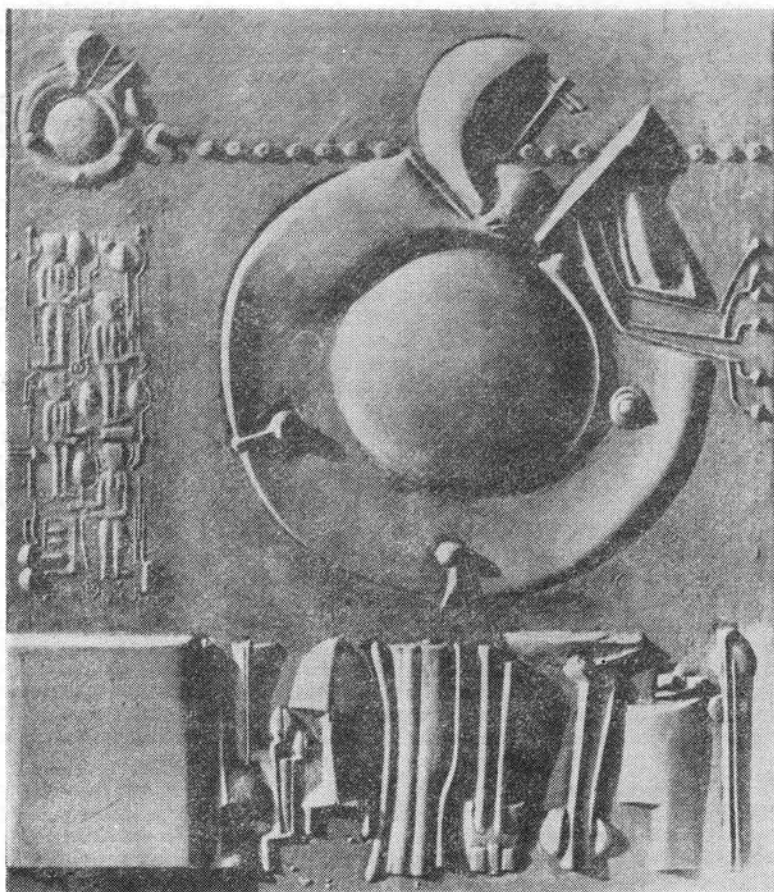
Illyés Kinga *Lírai oratóriuma* nem irodalom és nem színház — a kettő szerencsés, új minőséget, új műfajt teremtő ötvözet. Az élő beszéd már nem egyedül eszköze — mint ahogy a mértéktartást is dialektikusabban értelmezi már: ott ugyanis, ahol az embertelenség és fájdalom nem ismer mértéket, ott az előadóművész sem lehet visszafogott. Csodálatosan széles skálán „játsszik“ Illyés Kinga, elsősorban a hangjával (beszéd- és énekhanggal) s a nyelv lehetőségeivel (például

a ritmus átértelmezésével); metaforikusan, de konkrétan is a balladától a pol-beatig, s a legmélyebb tragikum átérésétől a groteszkig terjed ez a skála — szinkrónban Szilágyi Domokos lírájával.

Ennél többet előadóművészről aligha mondhatunk; a többi részletkérdés, arányítás, csiszolás kérdése.

Köszönet a műfajteremtőnek.

Kántor Lajos

Gergely István: Ünne

Egy ankét ürügyén

Szeretnék néhány megjegyzést fűzni Egyed Akos *A művelődéstörténet forrásai* című ankétjához (Korunk, 1975. 6.). A Kriterion „fehér könyv”-sorozata ugyanis érezhető igényeket, több ízben megfogalmazott elvárásokat elégít ki. E kötetek sikere azonban több problémát is felvet, amelyek fölött érdemes töprengeni. Ami Egyed Akos ankétját illeti, talán hasznos lett volna a felmérést szélesebb olvasóközönségre kiterjeszteni. Ez nemcsak a kiadó, szerkesztők, szerzők eddigi munkájának teljesebb felmérését eredményezte volna, de talán teljesebb képünk lenne az olvasóközönség igényeiről is. Igaza van Egyed Akosnak, amikor azt írja, hogy „a művelődéstörténet része a történettudománynak, s így feltárásának munkájában elsősorban a történészekre vár a legnagyobb feladat”. Ezért szólaltatott meg különböző érdeklődésű, de valamennyien művelődéstörténettel is foglalkozó szakembereket. Nem azt hiányolom tehát, hogy az ankét kevesebbet fogott, mint amennyit markolt, hanem azt, hogy már eleve nem a nagyot markolás igényével lépett fel... Egyed Akos jól megválogatott kérdésekkel állt elő. A kérdezett egyaránt válaszolt arra, hogyan látja most az indulás útkereséseit, mi a véleménye a megtalált útról, megfelel-e a sorozat az elvárásoknak.

Egyetértek Egyed ama megállapításával, mely szerint a „fehér könyvek” tudományos és nevelői szerepet is betöltenek. Én az utóbbit említeném elsőknek. A művelődéstörténet döntő szerepet játszik a történelmi tudat, a szocialista nemzeti-ségi tudat, az önismeret formálásában.

Nagy értéke e könyveknek, hogy akár emlékiratokat, útleírásokat, akár falu-történeti dokumentumokat tartalmaznak, történeti forrásértékük van. A szóban forgó történelmi kor elevenedik meg, autentikus gyermeke révén beszél magáról. Kiadásuk, mint minden forráskiadványé, különös igényességet és szakmai elmélyültséget követel. A szerzők nemcsak ennek tettek magas fokot eleget; több kötet bevezető tanulmánya önmagában is érték. Főleg, ha a szerzőnek sikerül elérnie, hogy az olvasó a korabeli eredeti szöveggel közvetlen kapcsolatba kerülve, az illető kort vagy jelenséget nemcsak egyéni életérzéssel ítéli meg, hanem a bevezető tanulmány megrajzolta képbe ágyazva jut el a tárgyalt jelenség ismeretéhez.

A „fehér könyvek”-kel kapcsolatban fölvetődik a kérdés: van-e, milyen értékű és jellegű az igény a történelmi írások iránt? Egy tudomány vagy tudomány-ág létjogosultságát hasznossága indokolja, ennek fokmérője pedig a társadalom konkrét igénye, ún. „rendelése”. Hogyan is állunk tehát a történelem tudomány-jellegével, e tudománynak az életre gyakorolt hatásával, s melyek a továbbfejlesztés útjai?

Érdekes jelenség, hogy a mai társadalomban a tudományos-műszaki forradalom erőteljes érvényesülése közepette is az emberek általában érdeklődést tanúsítanak a múlt iránt. Nem részletezzük itt azt, hogy az embernek emberségétől, lelki-szellemi szükségleteitől való eltekintés sokszor éppen az elgépiesedett, csak materiális termelékenységre beállt körülmények között, az elidegenedés milyen formáit termelheti ki. Nyilvánvalóvá válik azonban a történelemtudomány „termelékenysége”, ha tudatosítjuk magunkban, hogy önmagunk, közösségünk jelenének kiteljesítéséhez mennyire hozzátartozik múltunk ismerete, magunkénak érzése.

Korunkban viszont főleg a kezdő történészek egy része azt érzi, hogy tárgya háttérbe szorul más tudományok javára. Én mégsem hiszem, hogy egy süllyedő hajó legénysége volnánk. A mai ember módszereiben következetes és tudományos, kitekintésében pedig szintetikus, összefüggő történelemszemléletet igényel. Erre jellemző a tudatosan érvényesített módszertani rendezőelv, az operatív gondolkodás és a kritikai látásmód, a rendszerezőképeség, az objektivitás.

A történelemtudomány önvizsgálat is, saját magunk számbavétele is. Ebben a vonatkozásban jelenünk formálása, jövőnk előrevetítése egyaránt tárgyilagosságot igényel. Önismeretre minden kornak szüksége van, legyen az bármilyen gépesített és technicista beállítottságú is.

A történész munkája nem naplóírás, különböző korok történetírását nem pusztán a kronológiai eseménysor alapján fűzi egybe oly módon, hogy néhány ezer éve megkezdtek a történelmet írni, s azóta minden kor hozzáírja a maga történetét. Az emberiség állandóan átértékeli múltját, s mindig újabb, sajátos szempontok, értékek szerint. Erre mondta Benedetto Croce: „minden história jelenkortörténet”. Minden szemlélet magának vindikálta a múlt ábrázolásának pártatlan és tudományos módját, ellenfeleit, esetleg elődeit kizárva a tudományosságból. A történelem tanulmányozása mégis tudomány. Társadalomtudományról van szó, olyan kategóriákkal dolgozunk tehát, melyeket csak dialektikus megítélés és nem mérleggel való fölbecsülés révén közelíthetünk meg. Szimplista elképzelés, hogy egy esemény csak egyféleképpen történhetett, tehát csak egyféleképpen lehet leírni, a valóságnak megfelelően, minden más hazugság. Nem vitatjuk, hogy egy bizonyos esemény egy bizonyos időben csak egyféleképpen mehet végbe. Azon a fázison viszont túljutottunk, amikor a történetírás pozitív leírás volt, ha pedig elismerjük az esemény okait, következményeit, dimenziói értékelésének jogosságát, akkor azt is el kell ismernünk, hogy ezt csak valamilyen rendszer, szempontokbeli axiómák révén tehetjük. A különböző szemléletet, axiómákat valló hozzáállások aztán természetesen hozzájárulnak magukkal a többféle látásmódot.

Minden kornak megvolt a maga „igazsága”, amely megfogalmazódott a jelen tudatos alakításán túlmenően a múlt olyan átértékelésében is, amelyet egyrészt óhajtott, másrészt meghatározott az illető kor társadalmi-gazdasági rendszere s ebből következő szelleme. Sokat lehetne beszélni arról, hogy különböző korok történelmi szemlélete miként aktualizálja a múltat, alátámasztást vagy analógiát teremtve jelen törekvéseihez, és tény: elmúlt történések, folyamatok újraértékeléséhez, beépítéséhez minden kor, ha a maga módján is, de folyamodni fog. Minden jelen — elfogadott értékei és sajátos érdekei tudatában — azon van, hogy kontinuitást teremtsen múltja és távlatai között. Ez emberi társadalom sokféle és ellentétes nézetet termelt ki ugyanarról a problémáról is; ezeket meghatározta az osztályjelleg, a kor ismereti szintje és megannyi objektív, szubjektív tényező.

Korunk „igazságát” és legteljesebb történelem- és társadalomszemléletét a marxista felfogás, a történelmi materializmus képviseli. A marxizmus klasszikusai, előre látva a társadalom fejlődésének törvényszerűen bekövetkező szakaszát, úgy mondták — ez ma már közhely —, ezzel nyílik meg az emberiség „igazi” történelme. Gondoljuk, nem tévedünk, ha új szocialista körülményeink között a történetírás — formáját és funkcióját tekintve — „igazibb” szakaszát véljük felfedezni.

Mi, jelenlegi diákok, fiatal történészek egységesen marxista szellemben és szemléletben nevelkedtünk; nem kell tehát olyan problémákkal megküzdőnünk, amilyenekkel idősebb tanáraink generációja került szembe, mely csak alkotó korban tudott eljutni a történelmi materializmushoz, sőt gyökereinél ott volt az egyáltalán nem konvergens magyar, illetve román polgári történetírás, a maga sokrétűségében, ellentmondásosságában. Ebből a zürzavarból bontakozott ki a romániai marxista történetírás művelő gárda; a folyamat nem volt problémáktól mentes, de az alkotó marxizmussal való elkötelezettség jegyében folytatott útkeresés értékét ez csak növeli. Nos, ezt a tradíciót kell továbbvinnünk.

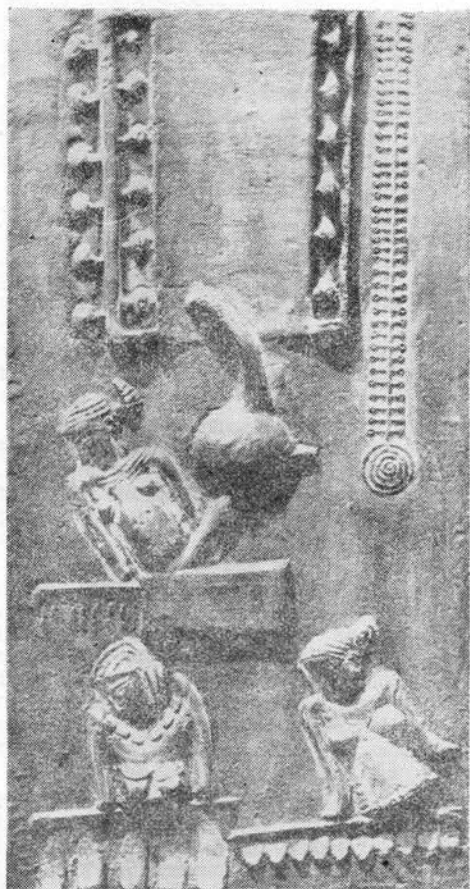
Rajtunk — akik hivatászerűen foglalkozunk múltunk tanulmányozásával — a felelősség tehát, és ez nem kis teher, hogy fenntartsuk, irányítsuk és kielégítsük azt az aktív érdeklődést, amely e föld és e népek történetét akarja ismerni. A történelmi múltnak a közösségi tudat formálásában betöltött szerepe, valamint saját helyzete felelőségének és elkötelezettségének tudatában, a történész szívügyének kell hogy tekintse tárgya népszerűsítését, eljuttatását a széles olvasóközönséghez. Ezzel főleg a hazai magyar nemzetiségi történetírás adós, hiszen a román történészek igen gazdag és hatásos, a széles olvasóközönségnek szánt irodalommal büszkélkedhetnek az utóbbi időben. Ilyen értelemben mint pozitívumot mi is megemlítjük az egymást követő „fehér könyvek”-et, a Téka-sorozat történelmi vonatkozású kiadványait vagy a sajtótörténeti tartalma miatt tiszteletreméltó 1974-es *Korunk Évkönyvet*.

Konkrét adottságaink között mi lehet a feladata az elmondottak alapján egy romániai magyar történésznek? Az nem vitás, hogy a szocializmussal elkötelezett önismeret és a román néppel való együttélésünk dimenzióinak feltárása, valamint

megfelelő formában való közzététele. Ebbe a programba — mely gyakorlati párt-politika — kell bekapcsolódnia a nemzetiségi történetkutatásnak is, hogy múltunk sajátos vonatkozásaival egészítse ki a mai szocialista Románia történetét. Amint már rámutattunk, a magyar nemzetiségű kutató sajátos helyzetben van, amennyiben számolnia kell a romániai magyarság önismereti igényével is. Jakó Zsigmond professzor ugyancsak a *Korunk* hasábjain írta: „Számunkra egyenesen hivatás és becsületbeli kötelesség Románia múltjának nemzetiségi vonatkozásait tisztázni s beilleszteni az egész ország történetébe.“

Kutatás és eredményközlés alapján kell bizonyítanunk, hogy csak marxista történetírásunk képes a múlt tárgyilagos visszaadására, arra, hogy végre elfogulatlanul tanulmányozza e tájak múltját, és népei históriai értékeinek kölcsönös tiszteletben tartásával meg tudja rajzolni sajátos, de el nem szigetelt történelmünket. Úgy érezzük, hogy ilyen szellemben folytatott tevékenységünkkel nemzetiségünk, országunk, valamint a szocialista társadalom ügyét visszük tudatosan előbbre.

Jungbert Béla

Gergely István: Várákozás

Váltás ideje Sarmaságon

Sarmaságra két úton kell bemenni... Így kezdődik egy szilágysági népdal. Balogh Dezső nyugalmazott tanító a Népi Alkotások Szilágy megyei Irányító Központjának kiadásában 1973-ban megjelent *Szilágysági népdalcsokor* című könyvecskéjében tette közzé, majdnem hetven más népdallal együtt.

Balogh Dezsőnek a népdalt Kovács Mihályné, 54 esztendőss asszony énekelte el 1960-ban. Szerelmes dal ez, benne a faluba vezető két út — valaha pusztá játék volt. Játék mindaddig, amíg bánya nem nyílt a faluban. Azóta jelképnek érezhetjük. Sarmaságra most is két úton kell bemenni, egyik a régi, a földműves út. Másik a bányatelepen át vezet, még inkább: a bányába vezet. Két falu él itt egymás mellett, a falu-Sarmaság lassanként átáramlik a bányász-Sarmaságba. Foglalkozás, igény, izlés és lehetőségek nagy váltását éli.

Még e század elején lignitre bukkantak a bárói birtokon. Megkezdődött a kitermelés. A pontos évszámra nem emlékeznek, mert a bányanyitás még nem sok változást hozott a falu életébe. Okmány, bányatérkép nem maradt fenn azokból az időkbeli. Primitív kitermelés folyt, csákánnyal fejtettek, talicskával hozták ki a szenet (a tárnák nem merészkedtek mélyre). A bárói gazdaságban a gőzmalom kazánját fűtötték vele. Csak a második világháborút megelőző időkben indult gyorsabb fejlődésnek a bánya. A mezei napszámnál nagyobb volt itt a kereset, igaz, nagyobb a veszély is, de a bánya védelmet nyújtott a katonai behívással szemben. Az államosítás után gépesítették a kitermelést és a szállítást, messze a szőlődombok alá nyúltak be a járatok, a falu mellett városias külsejű bányászkolónia épült fel. A sarmasági bánya a környék legfontosabb iparvállalatává nőtte ki magát. Igaz, hogy a sarmasági szénréteg fiatal, fűtőértéke kisebb. De a világ energiaválsága értékessé tette a gyengébb minőségű szenet is. Sarmaságnak nemcsak jelene, de biztos jövője is a bánya.

Egy nemzedék alatt a bányászat nemcsak kereseti lehetőség lett, hanem életmód is. A folyamat nem volt viharos, mint egy-egy erómű környékén vagy a robbanásszerűen átalakuló mai Zilahon. Úgy mondhatnám, hogy a falu régi kerekeit töltötte ki lassan az új lehetőség. A bányában döntő többségükben sarmaságiak meg környékbeliek dolgoznak. Munkásbuszok hozzák-viszik őket naponta. Csak a telepen — a kolónián — élnek más vidékről ideköltözöttek, meg a bánya vezetői. Utóbbiaknak, természetesen, egyetlen életlehetősége a bánya. A falusiak mögött ott állnak a termelészövetkezetek is. A vállalat szempontjából ennek a helyzetnek hátrányai is vannak. Alexa Ilieş igazgató arról panaszkodik, hogy amikor a dombokon permetezni kell a szőlőt, büntetéssel se lehetne a bányában tartani az embereket.

— Bepótolják később a kiesett időt?

— Kétszeresen is, noszogtatás nélkül.

Ezen a szalon vizsem tovább a beszélgetést. Mit jelent a bányavállalat szempontjából a falusi „hättér“?

— Nézze — gondolkozik el az igazgató. — Az a tapasztalatom, hogy gyorsabban alakul ki egységes munkaközösség ott, ahol különböző helyekről verődnek össze az emberek. Nekik az új közösség jelenti a támaszt. Itt erősek a régi szálak, hatnak a régi kötések, például az egykori falusi hierarchia, amely a vagyoni sorrendet követte. Lassabban alakul ki a munka rangja.

— Ismer régi önálló gazdákat a bányászai között?

— Nem is egyet. Nagyon szorgalmasak, de nehezebben hajlíthatók. Jobban beilleszkednek a közösségi rendbe és szokásokba a selymesilosvaiak, akik általában szegényebbek voltak a sarmaságiaknál, fiatal korukban több évig is szolgáltak.

— Összeferrott közösségnek mondható a bánya munkássága?

— Mindinkább az lesz. A bányászélet újféle öntudatot hozott, a bánya pedig a civilizációt. Ezt mindenki elismeri Sarmaságon.

Mit jelent hát a bánya a falunak? Grigore Hossu községi párttitkár, tanácselnök úgy érzi, hogy „a töbnél is többet“. Sarmaság nemcsak lakosainak számát tekintve legnagyobb község a megyében, de vonzási erejével is. Több mint ezren járnak ide naponta dolgozni. Még Szatmár megyéből is. Modern lakóházak épülnek a községben és vidékén. Ahol nem volt szükség új hajlékra vagy a régi kibővítésére, drága bútorok, hűtőszekrények, autók, motorkerékpárok jelzik a változásokat. Szembetűnőbb a falu egész arculatának kicsinosodása. Szép lakóházak, gazdag udvarok régen is voltak itt. De ha valaki kilépett az utcára, bokáig süllyedt a sárba. A talajvíz gyakori vendég itt. Mondják, hogy 1937-ben vadászni jött ide a király. Autóját hat ökrrel húzták ki a sárból, a falu kellős közepén. Most a főbb utcák aszfaltosak, s nagyrészt köves utak visznek a szomszédos faluba is.

Négyszáz sarmasági lakásba vezették be a vizet. Majádról jön a jó víz ezentúl. Itt ömlik egybe a Kraszna és a Zilah pataka. Láttam egy nyári felvételt 1974-ből, a didergő kukoricaszárak úgy meredeztek ki az áradásból, mint a Gyilkos-tó halott fenőfái.

— Hivatalosan is várossá válnak? — kérdem Grigore Hossut.

— Hatszáz évig falu volt Sarmaság. Annyit még várhatunk, hogy előbb a föltételek is legyenek meg a városhoz.

Hivalkodás helyett tehát — szívós építés, munka. Sok helyen elszomorodtam, amikor a helyi vezetők így kezdték a beszélgetést: ekkor meg ekkor város leszünk. Kérdézősködni kezdtem. Vízvezetékük van-e? Csatornázás? Járdá? Urbánus lehetőségek? Úgy néztek rám, mintha a kedvüket akarnám szegni.

— Majdnem tíz éve élek itt — mondja Hossu. — Talán éppen azért figyelhettem meg sok mindent, mert nem vagyok idevalósi. A bányamunka fegyelmezetté teszi az embereket. A bányában nem lehet ezt vagy azt elhanyagolni, a hanyag az életével játszik. Ezt az értelmes fegyelmet érezni a falu életében is. A bányász nemcsak a tárnákban pontos, odahaza is rendet tart. Példának vehetjük a termelőszövetkezetet. Jelenleg csak 17 földműves család él Sarmaságon, mégisincs munkaerőhiánya a termelőszövetkezetben. Ott is elvégzik a munkát.

1970 nyarán, az áradás után, nem jött meg idejében a kenyeresautó Szilágyosmyóról. Ha nem jön a kenyereskocsi, nincs mit hazavinni a családnak Majádra, Ilosvára sem. Morogva indultak hazafelé. Sarmaság szélén szembejött a kenyeresautó.

— Megállni! — állt ki egyikük a kocsni elé.

Szétosztották a kenyeret. Egyikük mérte, másikuk a pénzt gyűjtötte.

— Ebből nagy baj lesz, kérem — sápadt el a kísérő.

— Máskor ne késsen el. Mi sem késhetünk el a váltásból.

Saját élmény:

A vasútállomáson nagy sor áll a pénztárfülke előtt. Bányászok, asszonyok, diákok. A pénztáros valamit unottan ragasztgat az iroda közepén, az asztalon. Jól látja, hogy milyen sokan várjuk, de ránk se hederít. Az emberek topognak, morognak, de hangosan nem tiltakoznak. Megverem a fülke ablakát.

Erre nagy haraggal odajön a pénztáros — középkorú, szúrós szemű, kellemetlen arckifejezésű férfi —, és kiabálni kezd: tudja ő, mi a kötelessége.

— Ha tudná a kötelességét, rég jegyet adott volna. Öt perc van vonatindulásig — felelek vele.

— Maga engem ne oktasson ki — itt én vagyok az úr!

Valaki megjegyzi mögöttem: — Mindig így tesz. Mindig kiabál, és az utolsó pillanatban ad jegyet. Mellékvonal ez, uram!

Most már nem is erre a mitugrász pénztárosra vagyok dühös, hanem a közbeszóló férfira. Külsején is látszik, hogy bányászember.

— Miért nem mondja hangosabban?

Negyedszázaddal ezelőtt — fennmaradt kimutatás szerint — összesen 15 értelmiségi élt a község mai területén (az idetartozó falvakat is számítva), jelenleg 135. A bánya mérnökei nincsenek beleszámítva, mert a bánya értelmisége külön világ, alig van érintkezése a faluval. A 135 közül 95 pedagógus, kettő kivételével mind szakképzettek. Öt értelmiségi jár ki Sarmaságra, négy tanár és egy agrármérnök. Hét évvel ezelőtt még 35-en vonatoztak. Majdnem fele az értelmiségnek, mivel 80-at számoltak akkoriban. Valami megváltozott, valami történt itt. Tulajdonképpen a világ legegyszerűbb dolga: elkezdtek lakást építeni számukra. Mindig a lakóház kötötte igazán, telepítette le falun az értelmiségieket, pedagógusokat, papokat, mérnököket. A főúton elkészült egy kétemeletes ház: alul üzletek nyíltak, az emeleten értelmiségiek kaptak otthont. 1975-ben egyszerre negyven értelmiségi családnak építenek szolgálati lakást a községben.

Tunyogi Emil főagronómust egy ilyen lakásban keresem fel. Hatvan esztendő körül jár, 32 évi szolgálat után kapta a kétszoba-konyhás, fürdőszobás lakást az első emeleten. Három gyerekük van. Emil asztalos a somlyói szövetkezetben (nem volt kedve tanulni; minek erőltettük volna? — kérdezi), Zoltán hűtőipari technikus, Tünde-Ilona még diák Váradon.

Tunyogi számítani kezdi, hányszor is költözött az utóbbi időben, mióta főmérnöki beosztása van. Egyik kezén kezdi, a másikon folytatja, s újra visszatér a már leszámolt ujjaira. Tizenötször költözködött 22 év alatt.

— A falu népe miként fogadta azt, hogy „ingyen” lakást kaptak az értelmiségiek? Egyik-másik helyen csípős megjegyzéseket hallottam erről.

— Sohasem volt okom panaszra. Egyenesen szeretnek.

Két orvossal ebédelek a bányatelep vendéglőjében. A különszobában, ahol ételt szolgálnak fel. Kint, a nagy teremben csak inni lehet. És süketülni a rekedtes zajban. Sarmaságiak is betérnek egy-egy féldecire, de kevesen. Saját borukat isszák inkább otthon.

Így már nem is lehet annyira haragudni a permetezés miatt kieső, de mindig bepótolta napokra. Valahol nagyon megtérül ez az idő: az embereknek meg az országnak is.

Egyik orvos (megkért, hogy ne áruljam el a nevét, immár elkerült innen, nem szeretne utólagosan haragosokat szerezni) anekdota ízű történetet mesél el, amikor arról kérdezem, becsülték-e az emberek.

— Csakugyan szerettek. De hát a szeretet is sokféle. Kínálgattak, ha valamelyik háznál jártam, körülvettek figyelmességgel. De azért egy éjszaka nyugodt lélekkel megvárakoztattak az eresz alatt, csapó viharban. Felköltött egy asszony: „Jaj, doktor úr, jöjjön azonnal, nagy beteg a fiacskám.” Ugrottam is ki az ágyból, gyerünk. Elérkeztünk az asszony házához. „Hol van a gyermek?” „Bent van a házban, doktor úr lelkem, csak nincs kulcsom. Az uramnál van, a szomszédban. Lakodalom van ott, lelkem.” Biztattam, hogy menjen gyorsan, hozza a kulcsot. Eltelt félóra, egy teljes óra, másfél, az asszony sehoh. Esett az eső, zuhogott, el se mozdulhattam az eresz alól.

Másfél óra múlva jött az asszony: „Jaj, doktor úr lelkem, megvárakoztattam, ugye? De hát éppen feltálaták a töltött káposztát, nem hagyhattam ott. Nagy harag lett volna belőle. Meg aztán szeretem a káposztát. Gondoltam, a doktor úr jó ember, nem haragszik meg, amiért várakoznia keil egy kicsit.”

Nevet az orvos — immár nevet rajta —, nekem kesernyés a mosolyom. Másra terelem a szót, de visszatérünk megint a doktor életéhez. Leikiismeretes ember (s jó orvos lehet, ha versenyvizsgálással került el innen nagyvárosba), megkérdeztem, miként látja ezt az átáramlást a faluból a bányászéletbe, orvosi szemmel.

— A bányászat nagyobb értelmi szintet követel meg. Az emberek tanulnak, s ezzel nemcsak a műszaki ismeretük gyarapodik. Az egészségügyi kultúra is magasabb lett, amióta átállt a falu a bányához. De, tudja, új gondok jelentkeznek. Egyoldalú lett a táplálkozásuk. Úgy tartják, hogy a nehéz bányász munkához csak a szalonna, a zsír adhat erőt. Kevés zöldséget fogyasztanak, kevés tejterméket.

— De hiszen zöldséget a kiskertben is termelhetnek.

— A fiatal bányászfeleségek már nem termelnek. A piacon vásárolják meg a zöldséget. Ez a divat. Külön bosszúság ez nekünk, mert felverik az árakat. A bányászfeleség nem alkuszik. Rangján alulinak tartaná...

— Mi lett a leggyakoribb betegség?

— A reuma. És az idegesség.

— Alkoholizmus?

— Inkább egyféle önmérgezés. Egész Szilágyságban gyártanak úgynevezet „láncos bort”, kútvízből, cukorból konyvasztják, kevés borral vegyítik. Ez nem egészséges senkinek sem, de a fáradt bányászoknak kiváltképpen méreg.

— Jönnek az orvoshoz?

— Ajaj! Már a meghűléssel is. Jól is teszik. De ha, mondjuk, aszpirint írok föl nekik, elégedetlenek. „Valami cilinfélét miért nem ír fel, doktor úr?” Hiába mondom, hogy nincs szükség rá. „Bemegyek Somlyóra, ott úgyis felíratom” — felelik. Mintha a drága orvosság valamiféle rang volna... Másik asztaltársam gyermekorvos. A kicsinyek alacsony tejfogyasztására panaszodik. Kihat egész életükre.

Mit jelent az átállás a földművesből lett bányászoknak, családjuknak?

Balogh Árpádékhoz igazítanak. Nevezetes ember, a tavaly elvégezte a meseteriskolát, első a családban, aki nemcsak kenyerét keresi, de rangot is szerzett magának az új szakmában. Egyébként a mestervizgára mind többen jelentkeznek.

Balogh Árpád harmadmagával ment a bihari bányavárosba felvételizni, de csak neki sikerült a vizsga. Igaz, hogy Balogh készült is alaposan, csak hat osztálya volt, de magánúton elvégezte a hiányzó kettőt.

Sarmaság szélén laknak, a bánya felé eső faluszélén. Sok minden itt kezdődik el a mai községben. Balogh Árpád elsőnek csempéztette be új háza külső falait. Mintha óriási csempékálya volna. Azóta divat lett belőle. A csempe védi a házat a talajviztől, és védelmezi a sár ellen. A bányába tartó autók úgy felverik a sárat a falakra, naponta újrakezdhethék a meszelést. Meg aztán a csempézett ház tartja a meleget.

Harmincöt esztendőes férfi Balogh, tizennégy éve dolgozik a bányában. Földművesként kezdte. Most is kijár a mezőre, segíteni az asszonynak. A normát le kell dolgozni, hogy a háztáji szőlőskert megmaradhasson. S milyen sarmasági az, akinek nincsen szülője? A falu lakói régen is párosították a mesterségeket, Balogh Árpád édesapja például földműves és ács volt. Családjával együtt évi 150 normát teljesít a termelőszövetkezetben.

— A tárnában bányászok vagyunk szívvel-lélekkel. Ha feljövünk, földművesek leszünk. Persze, nem öljük magunkat a kapálással. Nem vagyunk rászorulva.

— Olyan is van, aki nem megy ki a mezőre?

— Akad. De a feleségét küldi ki maga helyett. Az olyan a bányában is csak a műszak végét lesi.

— Mikor bányász volt, szidta néha a mestereket?

— Ha nem volt anyag. Robbanóanyag, meg más egyéb, ami kellett.

— Magát szidják-e, mint mestert?

— Hát... — és barna szemében zavartság. — Csak egy éve lettem mester. De lehet, hogy mondanak ezt-azt a számlámra.

— A szemébe nem?

— Nem. Látja, ez csakugyan nem jó.

S mintha most tűnődne el ezen először, eszébe jut: édesapjának is mindig okos véleménye volt a falu dolgairól, de sohasem hallotta, hogy nyíltan meg is mondta volna. Mások sem tettek. Ebben is váltásra volna szükség Sarmaságon. Véleményük kell hogy legyen mindenről, nyílt, őszinte véleményük. A bányászapka és a fejtőgépjegymagában még nem tesz bányásszá senkit. Talán a bátorság próbája az is, hogy Balogh mindezt nemcsak végiggondolja, hanem el is mondja nekem.

Baloghné idefigyel, de közben csattogtatja a szövőszéket. Pokrócot szó, házi használatra. Szokott szóni szőnyeget, abroszt is. Hagyományos sarmasági motívum a rózsá meg a viola. Néha anyósa is átjön, benéznek a szomszédok, rokonok. Énekelni is szoktak.

— Említsen meg egyet — kérlelem.

— Hát azt, hogy „Búzát nem adok a madárnak...”

— Van még fonó a bányászfaluban?

Összegyűlnek házaknál. Nyolcan-tizen, de csak asszonyok. Leányféle már nemigen. Balogh Árpád közbeszól, hogy énekelni a férfiak is szoktak. De csak kint, a szőlődombi pincékben. Ott „nem szégyen” a férfinak énekelni. Saját borát issza mindenki. Ifjabb Balogh Árpád éppen akkor érkezik haza az iskolából — harmadik osztályos —, amikor édesanyja, sok unszolás után, elénekli az egyik népdalt, amelyet „a lakodalmakban szoktak dalolni”. Árpika beleénekel az anyja nótájába. Öccse, Istvánka valahol a szomszédban játszik.

— Csak két gyermekük van?

Mert valahogy szívből kívánnám, hogy ebben a rokonszenves családban több gyermek nőjön fel. Balogh Árpád megnéz, s nagy nyugodtan azt kérdezi:

— Ha szabad kérdezni, magának hány van?

Szelíd a kérdés, mégis csíp. Sajnos, bírálatként is felfoghatom. Önmaga házatáján nézzen körül mindenki, mielőtt másoknak tanácsot adna...

Kui Jánost úgy emlegette Márton Gyula professzor, mint olyan volt tanítványát, aki mindennapi tanári munkája mellett is tovább képezi önmagát. Most képzési doktori értekezését Sarmaság és környékének névanyagáról.

Tizenkét esztendeje tanít magyar nyelvet és irodalmat. Tizenkét esztendeje gyűjt, rendszerezi a gyűjtést. Fejtsük meg mindenekelőtt Sarmaság elnevezését. Kui János arcát pir önti el, belső izgalom tüze, feszélyezettsége egyszerre feloldódik. Sarmaság — összetett szó, magyarázza. Előtagja a *sárma*, a gyöngyvirág családjába tartozó növény. Az értelmező szótárban hiába keressük. Salátát készítenek belőle. A mocsaras területeket szereti. Petri Mór szerint a sárma a Kraszna és a Zilah pataka között, a vizenyős helyeken nőtt. A sarmaságiak valaha sármát tettek a föltöltött káposztába, azzal adták meg az ízet; most fokhagymát főznek bele, ennek

ize hasonlít leginkább a sármaééhoz, amelyhez nemzedékek során hozzászórtak. A falu neve a XIV. században fordul elő először okiratokban.

A szó második tagja, a *ság* képzőnek tűnhetnék. Nem az. A régiségben erdőséget, tömeget, sűrűséget jelentett. Berzsényi a múlt század elején még így búcsúzott Kemenesaljától: „Messze setétedik már a Ság teteje“ — vagyis a hegy erdős orma.

— Érdeklí-e a sarmaságiakat az ilyesmi? Egyáltalán a nyelv vallomása múlt-ról, jelenről?

— Ha magyarázni kezdem nekik, érdeklődőn hallgatnak. Különben alig tördnek ilyesmivel. Úgy tekintik, hogy a nyelv is olyan adottság, mint a járásuk, csak azt érzékelnek, ha nem lenne meg. Ezért nem szereti a diákok egy része a nyelvtant, rideg szabályokat lát benne. Ezt a közönyt próbálom feloldani, közelebb hozni őket a nyelv lelkéhez.

Négyezer nevet gyűjtött össze eddig. Személyneveket, ragadványneveket, dülőneveket. Egyik-másiknak sajátos a jelentése. Itt van például a *Kényszerlegető*. Az 1924-es földreformkor elvették az uraságtól, a falunak adták. Az egyik erdő neve *Dübörgő*. Mikor szekér halad át rajta, a rengeteg dübörög a visszhangtól.

— Ma is adnak ragadványneveket egymásnak? — kérdem.

— Csak a gyermekek. Egyik nem tudta, mi a cselló, azóta rajta ragadt a név: *cselló*. Van, akit *sugunak* csúfolnak, ez állathivogató szó. A gyermekek nyeresek még, kegyetlenek. A felnőttek valahogy belefáradtak.

Kui János (akárcsak Szikszay Jenő Brassóban) az irodalomóra végén nemegyszer elénekeltet egy-egy népdalt. Mikor Kui János először kérte erre diákjait, meglepődtek. Csak a kocsmában szoktak énekelni ilyesmit, mondták. Kiderült, nem tudják, mi a népdal, múdál, cigánynóta. Megkértem tőle is, hogyan látja ő, az irodalomtanár, miként áll át a bányászat vágányára a földműves-Sarmaság?

— Milyen hatása volt eddig a bányászéletnek a sarmasági művelődésre? — kérdez vissza. — A műveltség anyagi alapjai összehasonlíthatatlanul jobbak lettek. Nem sorolok számokat, de higgye el, rengeteg rádió, televízió van a faluban. Könyvtárunk is gazdag, tizenegyezer kötet. Működik egy-egy színjátszó csoport, magyarul és románul. De vajon a gazdagságon múlik-e minden? A szegényebb ilosvaiak kulturáltabban viselkednek.

— Ilies, a bányagazgató lényegében ugyanezt tapasztalta.

— Nem nehéz ezt észrevenni. Nekem fáj, elhiheti. Ha a falu lemarad a művelődésben, az az én kudarcom is. Ebben a szép, modern emeletes iskolában pedig a kudarc jobban bántja az embert.

— Mi az elégtétele mégis?

— Munkám, amelybe beleástam magamat? A doktori értekezés? Ez is. Kezdenek ismerni a kollégák Zilahon, a megyében. Ez is. De legfőképpen a most növekvő sarmasági nemzedék. Újat fog hozni, az anyagi gyarapodás után a szellemi igényt is.

A magyar nyelv és irodalom szaktermében beszélgetünk. Kui János a falra mutat. Kriza János, Váci Mihály, Benedek Elek és Kosztolányi Dezső arcképe között iskolai irodalmi újság: a *Rügyek*. Hetente váltják az írásokat. Egyik rovat, a *Vadrózsák* diákok lejegyzéseit „közli“ a helyi folklórból. Felkeresik az öregebb sarmaságiakat, megvallatják őket népdalokról, népmesékről. Az *Így írunk mi* nem satirikus rovat, hanem a diákszerzők kísérleteinek tükré, versek, elbeszélések, „jelennek meg“ benne. Egy másik újságsarokban interjúkat találok *Megkérdeztük* címmel; az iskola életéről kíváncsiskodnak a gyermekriporterek. S egy túl igényesnek tűnő rovat, a *Nyelvőr*. Nyelvészkezés — gyermekszinten? A diákszerkesztők figyelik a mindennapi iskolai nyelvhasználatot, felszisszennek a suta fordulatokra, a hibás szóhasználatokra, a magyartalanságokra. S éppígy arra, ha valamelyik gyermek „keveri“ a nyelveket. Magyarul is, románul is szépen, helyesen kell beszélni már az iskolapadban, tanácsolják a sarmasági gyermek-, „nyelvészek“. Ez a diákújság beillenék liceumba, városba, nyomtatott társai közé.

Igen — itt a jövőendő bányászváros szellemi igényei érnek.

Kui János nevét hiába keresem a diákújságon. „Főszerkesztője“ Bessenyei Tünde (ama bihari népköltő, Sárközi Gerő unokája); Kui János „névtelenül“, de annál erőteljesebb sugallóként van jelen a diákújságban, miként Sarmaság művelődési életében. Itt, az iskolában munkálja a holnapi Sarmaságot, a nemcsak anyagiakban, de szellemiekben is gazdagodót.

Beke György

A sepsiszentgyörgyi múzeum és közönsége

Pszichoszociológiai vizsgálat

A múzeum négy év múlva ünnepli fennállásának századik évfordulóját. 1879-ben Cserey Jánosné természetrajzi, történelmi, néprajzi, könyv- és levéltári, képzőművészeti értéktárgyakból álló gyűjteményt ajándékozott Háromszék, Csík és Udvarhely megye népének, megvetve a Székely Múzeum alapjait. Vegyes profilját a hagyományhoz híven megőrizte; mindössze levéltári anyagát adta át az Állami Levéltárnak, a régészeti gyűjtemény viszont az idők során külön részleggé lépett elő, László Ferenc és Székely Zoltán feltáró tevékenysége révén. Helyismereti szempontból két tárgycsoportra emlékeztetnek: a csaknem teljesen feltárt erósi neolitikus kultúra festett csigavonaldíszes kerámiaanyagára és a kora középkori zabolai sírmező leleteire, melyeket a *Korunk* olvasóközönsége az 1973-as *Korunk Évkönyvből* már ismer. A történelmi részleg jeles darabjai között a Gábor Áron személyéhez (bútorai, ágyúja), a 48-as forradalmi eseményekhez kapcsolódó emlékek (pl. Bem nyomdája, Kiss Ernő ezredes nyerge) méltók a kiemelésre.

A néprajzi gyűjtemény sokat köszönhet Nagy Géza igazgató-múzeumőrnek (1881—1889), akinek az érdeklődése népművészeti súlypontú volt; századunkban László Ferenc, Csutak Vilmos, Herepei János, Balassa Iván kiterjesztette gyűjtőmunkáját a népi kultúra minden tárgykörére, területileg pedig a szomszéd megyékre is. Az utóbbi években három, egész Erdély területére kiterjedő szakgyűjteménnyel bővült, a Zsuzsi-baba néven ismert miniatűr népviseleti, népi gyermekjáték- és a részben szintén miniatűrökből álló csecsemőkelengye- és gyermekruha-kollekcióval, a *Jóbarát* és a *Dolgozó Nő* folyóirat jövétárból.

A képzőművészeti részleg sajátos nevezetessége a székely festők: Barabás Miklós, Sikó Miklós, Gyárfás Jenő, Nagy Imre és más jeles alkotók, például Nagy Albert s az európai híró Mattis Teutsch képeiből álló gyűjtemény. A természetrajzi részleg gazdag őslénytani, közettani, botanikai és állattani gyűjteményei mellett mondhatni egyedülálló a Diószeghy-féle lepkegyűjtemény. A hajdani és jelenlegi muzeológusok tudományos munkáját a gyűjtemények gyarapodásán, csoportosításán kívül szakkiadványok is tükrözik. Tanulmányaik a múzeumi évkönyv 1929-es, 1954-es számaiban, majd az ugyancsak évkönyv jellegű *Aluta* 1969 óta megjelent példányaiban, önálló füzetekben, folyóiratokban láttak napvilágot. Kutatási eredményeik közkinccsé tételét előadások, gyakorlati tanácskozások, iskolás gyermekekkel való foglalkozások is szolgálják.

Múzeumunk kiállítási tevékenységét sajátos lehetőségei szabják meg. Szék-háza, az 1912-ben, Kós Károly tervei szerint emelt remek épület ma már szűk. A néprajzi anyagból csak két teremre és egy parasztházra valót láthat a közönség, ami bizony kevés. Áthidaló megoldásként időszakos, tematikus tárlatokat rendezünk. A felmérés idején a „Népi bútorok” kiállítás volt látható.

A régészeti részleg állandó kiállítása a XII. századig mutatja be az itt élő nép történetét. 1973-ban nyílt meg az átrendezett, 1848 témájú kiállítás. A képtár renoválás miatt a vizsgált időszakban zárva volt. Részben kárpótolták ezt a hiányt az átrendezés folytán üresen álló termekben kéthetenként megnyílt, legtöbbször képzőművészeti tárlatok. Időnként a múzeum profiljához jobban (pl. főliszabadosulásunk harmincadik évfordulója) vagy kevésbé (gyermekrajzok, pionírok munkái) kapcsolódó kiállításoknak is helyet adtunk. Múzeumunkhoz tartoznak az utóbbi években nyílt fiókrészek is: Kézdivásárhelyen az igen jelentős céhtörténeti, az 1848-as forradalmi és a jelenkori történelmi kiállítás, Csernátónban a helytörténeti tárlat; 1969-ben Kisbaconban Benedek Elek-emlékház nyílt, Sepsiszentgyörgyön pedig Gyárfás Jenő-emlékház.

Kiállításait a múzeum változatos formában népszerűsíti: sajtóban, rádióban, plakátokkal (a bejárati kapun); a megnyitókra 200-250 meghívót szokott szétküldeni. A felmérés idején tudományos kiadványaink mellett egy, az egész múzeumot jelzésekben bemutató röplap, valamint a bútorkiállítás katalógusa állt a látogatók rendelkezésére.

Ez volt a helyzet 1974 júliusában és szeptemberében, amikor 18 nap során 627 látogató válaszolt közönségkutató kérdőívünkre.

Kikből is áll múzeumunk közönsége? Látogatóink honnan tudnak az intézményről, újabb kiállításairól? Milyen elvárásokkal, céllal lépnek be a kapun? Milyen összkép alakul ki bennük a múzeum anyagáról? Mit javasolnak a jövőre

nézve? E problémakörökön kívül a kérdőív a múzeumlátogatási készségről, a látogatás valóságos és eszményi formájáról is érdeklődik.

A fent vázolt kérdéscsoportok megválaszolására, az összefüggések felderítésére elégségesnek és jellemző értékűnek bizonyult a kitöltött 627 kérdőív. A látogatók demográfiai megoszlását azonban nem tükrözheti eléggé hitelesen a csúc szezonra és a tanévkezdő őszi időszakokra korlátozódó keresztmetszet. Kiegészítésként felhasználtam egy 1972. december—1973. január közötti, B. Zderciuc professzor által kezdeményezett demográfiai szempontú felmérés eredményeit; emellett átnéztem egy évre visszamenőleg (1973. október 1.—1974. szeptember 30.) a múzeumban vezetett látogatási statisztikát, mely választ ad a látogatók időszakok (évszakok, hónapok) szerinti megoszlására.

Munkám eredményeit a következő fő kérdéscsoportokba sűrítettem: I. A múzeum egyévi látogatói; a csoportos látogatási forma néhány sajátossága. II. Egyéni látogatók 1974. július és szeptember havában (demográfiai adatok). III. A múzeumlátogatási szokásokról. IV. A közönség értékítélete.

I. A múzeum egyévi látogatói

Csoportos látogatók

Az említett időszakban 22 273 személy fordult meg a múzeumban. A látogatottság évszakonkénti megoszlása összefügg a vendégforgalom hullámzásával. Szeptembertől márciusig az érdeklődés az átlagnál kisebb, a mélypont december. Április és augusztus között a forgalom az előbbinek átlag két és félszerese. A csúcspontot jelentő augusztus hétszer annyi vendéget hozott, mint december. A látogatók számának a két szélső érték közötti emelkedése, illetve csökkenése fokozatos, bár nem töretlen vonalú. Így például májusban többen nézték meg kiállításainkat, mint júniusban vagy júliusban. A magyarázat négy múzeumi rendezvény, melyre a helybeli közönség nagy érdeklődéssel reagált. Ebből adódik a következtetés: a rendezvény az az út, amelyen a múzeumnak járnia kell, ha tevékenyen kíván hozzájárulni látogatói számának emeléséhez.

Az összlátogatók kétharmada egyénileg, egyharmada szervezett csoportban jött a múzeumba. Utóbbiaknak több mint kétharmadát tanulók alkotják; többségük helybeli. Érdekes, hogy a helyi szakiskolák, szaklíceumok tanárai az év során háromszor kevesebb múzeumlátogatást kezdeményeztek, mint az általános iskolákban, elméleti liceumokban dolgozó kártársaik. Az összes csoportoknak mintegy negyedrészt a pillanatnyi státus szerint csoportosultak (nyugdíjasok, katonák), a kedvteléseik alapján összeverődött sportolók, vadászok stb., valamint az alkalmilag társult turistacsoportok tagjai alkották; köztük az utóbbiak voltak gyakoribb vendégeink. A fennmaradó kis hányadot egy-egy foglalkozási alapon létrejött csoport képviseli, köztük nagyszámú humán értelmiségi.

A csoportok négyötöde belföldi, majdnem fele helybeli. A sepsiszentgyörgyi csoportok túlnyomó többsége tanuló, kis százaléka katona, értelmiségi. Megjegyzendő, hogy a látogatók háromnegyede városi, a fennmaradó negyedrészt pedig megoszlják a falvak és a fürdőhelyek között. A múzeum hűséges fürdővendég-látogatói Predeálról vagy Tusnádról érkeznek.

II. Egyéni látogatók 1974 nyarán

Demográfiai eredmények

Kik látogatták a múzeumot saját kezdeményezéséből ez idő alatt? A keresztmetszet egyéni vendégeink 78%-ának megoszlását tükrözi (a többiek nem töltöttek ki kérdőívet).

A látogatók többsége férfi. A nyári időben is túlsúlyban vannak, de mérésükkel, minthogy a turisták többnyire családostul jönnek. A férfi múzeumlátogatók túlaránya mellett szól a helybeli közönség megoszlása is: az I. periódusban 62,5%-uk, a másodikban 62,9%-uk, a belföldi összlátogatóknak pedig 55%-a volt férfi.

Ha életkor szerinti megoszlás alapján — az emberi életkort 15 éves szakaszokra bontva — mérlegeljük a múzeumlátogató közönséget, messzemenő következtetéseket vonhatunk le: rendkívül nagy a fiatal korosztály érdeklődése. A látogatók majdnem fele a 15—30 évesek sorából toborzódik. A *Demográfiai Évkönyv* adatai szerint ez a generáció az ország lakosságának mindössze 17,1%-a. Az

öregedéssel fokozatosan csökken a múzeumlátogatás. A középkorúiak érdeklődése mérsékelte, az öregeké nagyon gyenge. A 60 éven felüli vendégeink aránya jóval alacsonyabb, mint korosztályuk országos átlaga. A múzeumlátogatók döntő többsége tehát fiatal; a tanulók s kísérő szülei inkább a tanév során, a felnőttek nyáron jönnek.

A *foglalkozás szerinti megoszlás* elemzése gazdagítja az eddigi képet. A múzeum iránt legjobban az értelmiségiek érdeklődnek; ők képviselik a látogatók felét. A második legnépesebb kategóriát a tanulóifjúság alkotja (30,8%). Kevés a fizikai dolgozó: közöttük a múzeumlátogató munkások aránya (az összlátogatók egytizede) mégis meghaladja az mtsz-tagokét (0,5%). Ennek okait keresve nem viaszalhatjuk magunkat azzal, hogy mindkét időszak egybeesett a mezőgazdasági munkák főszezonjával. Az 1972—73-as téli felmérésben is mindössze 2,5%-nyi a földműves látogatók aránya.

A tanulóifjúság sűrűn felkeresi a múzeumot egyénileg is. Leggyakoribb vendégeink az általános iskolai és az elméleti líceumi tanulók: harmad-harmadrészt képviselnek a tanulók átlagában. Az egyetemi hallgatók jelenléte a nyári időszakra jellemző. Ez érthető, hiszen Sepsiszentgyörgyön nincs egyetem. A szakiskolai, szaklíceumi diákok a tanév során jönnek múzeumba.

Lakhely szerint: a két periódus átlagában a látogatók 47,5%-a külföldi volt. Leginkább a szomszédos szocialista államokból jöttek, de Európa távolabbi országaiból, sőt más kontinensekről is voltak látogatók. A belföldi közönségnek több mint fele Kovászna megyei. Az ország távolabbi pontjairól főleg városiak jöttek, nagyobb számban, mint a szomszéd megyéiek, akik közül a falusiak túntek érdeklődőbbeknek. Összességében a közönség háromnegyede városi lakos.

A közönség összetétele a következő tanulságot sugallja:

1. A múzeum tevékenysége visszahat mind a csoportos, mind az egyéni látogatók számára: minél több érdekes tárlatot rendezünk, annál több az érdeklődő.

2. A nők érdeklődésének növekedését igéri a fiatal korosztály; jelentkezőiket azonban ösztönöznünk kell propagandával, érdeklődési körükbe vágó rendezvényekkel is.

3. A fiatalság nagyarányú érdeklődése a múzeum nevelő szerepének fokozott kiaknázására s rendezvényeink élményszerűbbé tételére ösztönöz, ami biztosítja az érdeklődés fenntartását.

4. A munkásság nem elegendő jelenléte a népszerűsítés hiányosságára figyelmeztet. A gyárakban rendezett vándorkiállítások, előadásorozatok talán felkeltenék a méltányos érdeklődést.

5. Foglalkoznunk kell az mtsz-tagok távolmaradásának okaival s e helyzet megváltoztatásának módozataival.

III. A múzeumlátogatási szokásokról

E fejezetben a múzeum és a közönség kapcsolatának információs kérdéseit, általában a látogatók pszichoszociológiai sajátosságait vizsgálom.

Honnan tud változatos összetételű közönségünk a múzeum létéről, az új kiállításokról? Jellemző, hogy a figyelem felkeltésében a legnagyobb szerepet a személyes közlés játszotta. A látogatók 60%-a ismerősei, szülei, családtagjai révén vagy az iskolában hallott rólunk — ami bizony a kisváros légkörére vall. Mások jelentették: „Érdekelt ez a híres intézmény.” Hírnevének forrása: története, hagyományai, jellege. Ismert sajátos épületéről s tervezőjéről is. A tömegkommunikációs források közt első helyen a könyv, a turistakalauz áll (16,7%). A sajtóra, rádióra, televízióra, plakátra, meghívóra, képeslapra hivatkozók aránya egyformán alacsony.

A múzeumlátogatás indoklása

Mit tart a közönség a múzeumról? Miért áldoz látogatására szabad idejéből, s műveltségi szintje hogyan befolyásolja váráhozását?

Néhányan véletlenszerűen vetődtek be: „A fiam behívott” — mondja az egy elemít végzett idős háziasszony. A kíváncsiság, érdekességkeresés általában az alacsony szakképesítésű, múzeumban ritka vendégek motivációja. A kikapcsolódás, a szabad idő eltöltése mint indok egyaránt jelentkezik fizikai és szellemi munkát végzőknél. Az általános, nem konkretizált érdeklődés leginkább a tanulókat, köztük is az általános iskolásokat jellemzi. A legtipikusabb motiváció az ismeretgyarapítás (a látogatók egynegyede nevezi meg célként, elsősorban az értelmiségiek,

szaklíceumi tanulók, munkások). A tudományos igényű dokumentálódás a beavattottak, kutatók, tanárok monopóliuma. Történelmi súlypontú a motiváció annál is, aki egyszerűen „régiségeket, emlékeket akar látni“, aki „érdeklődik a múlt iránt“, aki „történelmi ismereteit akarja gyarapítani“, vagy „hódol a múlt emlékei előtt“.

A történelmi érdeklődés leginkább a középiskolai tanulókat, műszaki értelmiségieket jellemzi. A honismereti, helyismereti érdeklődés a magasabb fokú iskolába járók vagy értelmiségiek jellemzője. A népi kultúra vonzása, az „általános ismeretgyarapítás“ mint cél rangsorban a második helyet foglalja el, a látogatók 18,8%-át jellemzi; többségük egyetemi hallgató, mérnök, tanár. Aránylag kevesen hivatkoznak természetrajzi és művészeti érdeklődésre. Tanárok, munkások múzeumlátogatásuk céljaként említik a kollektív nevelést is.

Ha a látogatás során az ember értelmileg és érzelmileg gazdagodott, felébred benne a visszatérés igénye, aminek elsődleges kritériuma az intézmény tevékenységében keresendő. A szokás idővel a készség formáját ölti. E készség meglétét (vagy hiányát) az évi múzeumlátogatások számával mérik.

Múzeumlátogatási készség

1973—74-ben hányszor járt múzeumban? — így szólt az egyik kérdés. A munkáslátogatók fele részének nincs múzeumlátogatási készsége, másik felénél a készség különféle fejlettségi fokot ért el. A földművesek készségének hiányát tükrözi kis létszámuk és válaszuk. A középfokú képesítésű értelmiségiek egyharmada gyakori múzeumlátogató. Egyetemet végzett értelmiségiek alkotják a fejlett készségűek csaknem felét. Különösen értékelendő a humán beállítottságúak pozitív magatartása: rájuk a múzeum bármikor számíthat. E rétegben az oroszlanrész a tanárokat illeti. A tanulmányaikat folytatók múzeumlátogatási készségét fejlődési tendencia jellemzi, mivel legkevésbé az általános iskolai tanulóknak s leginkább az egyetemi hallgatók körében van jelen. Mindenképpen: a múzeumlátogatási készség — mint az egyén kulturális jegyeinek része — műveltségi szintjével van szoros összefüggésben.

A múzeumlátogatás valóságos és eszményi formája

A múzeumlátogatásra egyedül vagy társaságban kerül sor? E kérdéskör értelmezésére; összefüggésben áll a látogatók igényeivel, az információs módok az egyikének-másikának igénylésével. Az említett időszakban legtöbben családjukkal jöttek múzeumba (különösen az anyák és gyermekeik). A látogatók egynegyede baráti társaságban érkezett, különösen a 15—30 év közötti fiúk. Kevesen (szentgyörgyiek, Kovászna megyeiek) vendégeiket kísérték. Kis számban, jó részt férfiak, egyedül látogatták a múzeumot.

A „hogyan szeret múzeumot látogatni?“ kérdésre öt válaszlehetőséget kínáltam: a) egyedül; b) hozzáértő barát, ismerős társaságában; c) társaságban, másoknak magyarázva; d) szervezett csoportban, tárlatvezetővel; e) más módon.

Legtöbben szűkkörű baráti társaságban szeretnek múzeumot látogatni, de három közül csak ketten igénylik, hogy legyen velük hozzáértő is. A szűkkörű csoportosulást inkább a nők kedvelik: így meg lehet beszélni a látottakat. A férfiak jelentős része a magányos látogatásra szavaz. A látogatóknak több mint egynegyede óhajtja ezt a formát (értelmiségiek, tanulók), a valóságban viszont csak 8,4% jött így.

Kevesen csakis családdal óhajtanak múzeumba jönni. Kis százalék nem válogat a formában. Ez a „mindegy“ azért elgondolkasztató, mert szakképesítetlen munkások válasza, akik először léptek be a múzeum kapuján. A szakképesített munkások általában már igénylik a tárlatvezetést. A tanulók szintén; ez érthető, hiszen meg is szökták részben iskolai tanulmányaik során, részben szervezett formában történő tárlatlátogatásaik alkalmával. A középfokú értelmiségi legszívesebben baráti társaságban jön. Az egyedül való látogatás igénye a magas képesítésű értelmiség körében van túlsúlyban.

Világos tehát, hogy legtöbben azért szavaznak erre vagy arra a látogatási formára, mert alkatuknak, előzetes ismereteiknek megfelelően egyik vagy másik jobban biztosítja az ismeretszerzést. Felmerül a kérdés, milyen igényes e közönség önmagával szemben? Szükségesnek tartja-e a látogatáshoz előzetes ismeretek szerzését?

Legtöbben (73%) elismerik, hogy „előzetes ismeretek nélkül nem lehet elmélyedni egy tárgy megismerésében“. Legjobb, ha ezek az ismeretek a megfelelő

tárlat anyagához kapcsolódnak; de jó, ha az ember kultúrtörténeti, hon- és helyismereti, művészettörténeti, irodalmi ismereteknek is birtokában van. Jó, ha idejében tájékozik a múzeum történetéről, úttörő egyéniségeiről. De hogyan? „Nagy az anyag, jó többször megnézni. Az előzetes tájékozódás maga az első múzeumlátogatás” — mondják egyesek. Mások a prospektusokra, nyomtatott kiállításvezetőkre szavaznak.

A közönség tehát műveltségében gazdagodni akarván, egy-egy múzeumlátogatás során műveltségi szintjétől függően egyaránt igényes önmagával és a múzeummal szemben is. Értéktételeit aszerint formálja, ahogyan az intézmény meg tudott felelni várakozásának.

IV. A közönség múzeumról alkotott ítélete

Az ismeretközlési módok értékelése

A tárgyak melletti magyarázó szövegeket vendégeink 80%-a pozitívan értékeli: „Stílusa nagyon dicséretes”; „Érthető, rendszerezett, rövid, de lényegretörő.” 7,3%-a fenntartással dicséri: „Nyilván fejleszthető a szigorú tudományosság alapján, s a nevelői szándéktól függően.” Néhányan kifogásolják a szövegek túl általános jellegét: „Több szó legyen Kovászna megyéről.” Az elégedetlenek minden egyes tárgy mellé adatolt címkét kívánják. Mások valamilyen világnyelven történő ismeretközlést óhajtanak. Általában fontosnak tartják a szövegek esztétikus kivitelezését.

A tárlatvezetés minőségét mindössze öt csoportvezető értékkelhette — egyértelműen pozitívan —, mivel az egyéni látogatók általában nem részesülnek benne. A beosztott muzeológusok, teremőrök ennek ellenére igyekeznek hozzájárulni a múzeumról alkotott jó vélemény kialakításához, készségesen állnak a vendégek rendelkezésére. Ezt tükrözik a dicséret nyilatkozatok. Magatartásukat többen „nagyon közvetlen”-nek, „kedves”-nek, „barátságos”-nak, „udvarias”-nak, „türelmes”-nek találják.

A kiállított anyag értékelése

A látottakról pozitívan nyilatkozott a közönség 80,6%-a; közepesen 10,8%, negatívan 5,4% nem felelt 3,4%.

A pozitívan értékelők gazdagnak, sokrétűnek, érdekesnek, szépnek, jónak, gondosan összeválogatottnak, szakszerűnek találják kiállításainkat. E választípusok számátalan szinonima több fokozatában jelentkeznek. Sokan elégedettségre, meghatódottságra hivatkozva kijelentik, hogy máskor is eljönnek. Nevelő jellegét többen kidomborítják. Vannak, akik külön is szólnak az egyes kiállításokról: „A régészeti anyag nagyon gazdag”; „A bútorkiállítás kiváló”.

A közepesen értékelők (10,6%) ingadoznak ítéleteikben. Szerintük: „átlagot nyújtó”, „kielégítő”, „megfelelő”, „szép, de kevés”, „talán lehetne jobb is”.

A negatívan értékelők a kiállított anyagot „hiányos”-nak, „kevés”-nek, „szegényes”-nek, „egysíkú”-nak találják. Nem ritka a kettős értékelés. A 38 személy közül 9 tárlatonként differenciál, azok valamelyikét „gazdag”-nak ítélve, vagy általában jegyzi meg: „Jó, de egyes témákban szűk.”

A reklamálok döntő többsége közvetlen vagy közvetlen formában a kiállított anyag általános és sajátos jellegének arányait teszi szóvá.

A többet akaró, bíráló hajlam elsősorban a férfiakra jellemző: tipikusan értelmiségi magatartás, összefügg az iskolai végzettséggel és a foglalkozással. Lakóhely szerint a két ellenpólus reklámál leginkább, a helybeli — a már említett okokból —, és a távoli vendég, aki főleg a tájjellegű ismeretek közlését várja a múzeumtól. A negatívan értékelők valamennyien gyakori múzeumlátogatók.

Elmény, értékrend

A közönség értéktételeinek szerves része érzelmi hozzáállása a múzeum egészéhez, egyes tárlataihoz, kiállítási tárgyaihoz. Mi tetszett legjobban a múzeumban? A kérdés felvetése különösen indokolt a vegyes profilú intézmény esetében.

Az összlátogatóknak majdnem fele (48,5%) a néprajzi részlegre szavazott, 18,2%-a a múzeum egészét egyformán tetszetősnek találta. Majdnem ilyen részarányt (17,4%) képviselnek az 1848-as forradalom kiállítását megjelölők is. A ré-

gészet 11,4⁰/₀-nak nyerte el tetszését, 2,5⁰/₀ a képkiállításra hivatkozott. Egyesek valamely tárlat egészét emelték ki, mások bizonyos műtárgyakra szavaztak.

Milyen tényezők határozzák meg az egyes kiállítások, tárgycsoportok iránti különös vonzódást?

A múzeum egészére szavazók többsége 30 éven felüli férfi, munkás, mtsz-tag, középfokú képesítésű értelmiségi. Olyan, többnyire faluról jött látogatók ezek, akik az elmúlt év folyamán vagy egyáltalán nem, vagy csak kevésszer jártak múzeumban. Jelenlegi látogatásukat kíváncsisággal, kikapcsolódási vagy művelődési vágyal indokolják.

A régészeti részleget vagy annak egyes tárgyait kiemelők többségükben 19 éven aluliak és 45 éven felüliek: tanulók, munkások, mérnökök, jórészt Kovászna megyeiek. E réteg múzeumlátogatási készsége általában fejletlen vagy gyengén fejlett, régészeti érdeklődéssel, kíváncsisággal, nevelési szándékkal indokolja látogatását. A kérdés további elemzése érdekes sajátosságokra hívja fel figyelmünket: a gyenge felkészültségük az egyes tárgyakról emlékeznek meg, míg a kiállítás egésze az értelmiségieknek, tanulóknak tetszett. Nyilvánvaló, hiszen bármely tárlat összefüggésben való értékelése magasabb intellektuális tevékenységet, szintetizáló képességet feltételez.

Összehasonlításként mérlegre tettem az 1948-as kiállítás egészére és a Gábor Áronnal kapcsolatos tárgycsoportra szavazókat is. Mindkét kérdéskör iránt nagymértékben érdeklődnek a munkások, tanulók, háztartásbeliek, általában a férfiak. De: a tanulók vonzódása kiugróan Gábor Áron személyéhez kötött (mint a hősiesség példaképéhez), a felnőtteket viszont a kiállítás egésze ragadta meg. A sepsiszentgyörgyiek és a távoliak érdeklődése erősen a helyi hagyományokhoz kötött, míg a Kovászna megyei falusi lakosoké általában történelmi vonatkozást.

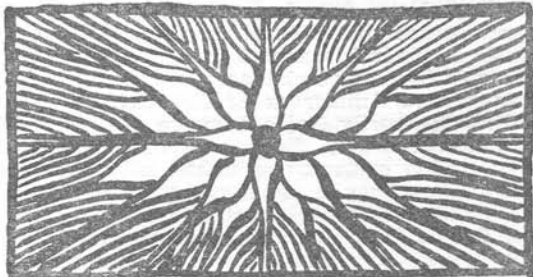
A néprajzi tárlat elsősorban a 19—30 évesek és a középkorú nemzedék tetszését nyerte el. Foglalkozására, lakhelyére nézve ez a réteg oszlik meg a legarányosabban. De néhány törvényszerűség itt is megállapítható: a népi kultúra iránt fokozottan vonzódnak a humán beállítottságú értelmiségiek, a gyakori múzeumlátogatók. A városiak érdeklődése valamivel nagyobb, mint a falusiaké.

Tehát a látogatók értékítéletét, kritikai és érzelmi viszonyulását a múzeum, az egyes kiállítások iránt egy egész sereg pszichoszociológiai tényező befolyásolja. Ezek között a döntő szerep az egyén műveltségi szintjéé, szoros összefüggésben foglalkozásával.

A Sepsiszentgyörgyi Múzeum közönsége tehát aktív tömeg: véleményt formál az intézmény tevékenységéről, dicsér, s ha kell, elmarasztal. Építő javaslatai, észrevételei megfontolandók.

Vendégeink ötleteiből igyekszünk minél többet valóra váltani. Idén elkészül a történelmi részleg állandó kiállítása. Több kamarajellegű kiállítást nyitunk, amíg van üres terem, abban, majd a felső folyosókon is. Időszakos kiállításainkon törekszünk minél többet bemutatni még nem ismert raktári gyűjteményeinkből (pl. a népi kerámia, földművelés, táplálkozás anyaga). Időszakos tárlatainkat részben külső részlegeink helyiségeiben, vándorkiállításainkat pedig a megye üzemeiben, fürdőhelyein rendezzük. Igyekszünk tehát részt vállalni dolgozó népünk természet-tudomány, hazafias és esztétikai neveléséből.

Gazda Klára

Magyar–német irodalmi kapcsolatok Romániában

Erdélyt az európai művelődési csere példajaként szokták emlegetni; itt három nyelv találkozik: a neolatín román, az uráli nyelvcsaládot képviselő magyar és a germán nyelvcsaláddhoz tartozó német. A három nyelv három kultúra hordozója, s mindegyik hatással van a másikra. Nemcsak a román többség és a nemzetiségek között jöttek létre a múltban kulturális kapcsolatok, hanem az erdélyi magyarok és a szászok között is.

Művelődési cserénk múltjáról sokat írtak. Most csak az utóbbi ötven évről szeretnék szólni. Azt is mondhatnám, hogy jelenünkről. Mert élnek még néhányan, akik az első világháború után a magyar–német kulturális csere alapjait lerakták. Kós Károly, Meschendorfer fordítója betöltötte már életének kilencvenedik évét Kolozsvárott. És él még dr. Otto Folberth, a költő és történetíró, aki már 1926-ban a *Klingsor* hasábjain tanulmányt írt az erdélyi magyar irodalomról.

Az első szervezett kísérlet a háború után a kulturális kapcsolatok megszerzésére az 1924-ben Kolozsvárott alapított négynyelvű *Cultura*, Sextil Pușcariu folyóirata. Szerkesztő bizottságának volt egy-egy francia, román, magyar és német tagja: Yves Auger, Lucian Blaga, Kristóf György és Oscar Netoliczka. A lap munkatársai a románság és a nemzetiségek legjobb tudósainak, íróinak, művészeinek köréből kerültek ki. Kár, hogy csak négy szám jelent meg ebből a nemes szándékú folyóiratból. A magyar–német kapcsolatok a két nemzetiség saját lapjaiban szövéődtek tovább.

Ugyanabban az évben, amikor a *Cultura* megindult, vagyis 1924-ben, jelent meg először Brassóban a német nyelvű *Klingsor*, s a második világháborúig nem is szüntette be megjelenését. Hasábjain számos vers és elbeszélés látott napvilágot nemcsak romániai magyar íróktól, hanem a magyar klasszikusok és a kortárs magyarországi irodalom képviselőitől is. Főszerkesztője, Heinrich Zillich és munkatársai, Otto Folberth, Ernst Jekelius, Bernhard Capesius, Harald Krasser, rendszeresen ismertették a Romániában magyar nyelven megjelenő könyveket, folyóiratokat, s írtak magyar művészek tárlatairól is. Ezek a német értelmiségiek még kitűnően tudtak magyarul, a háború előtti időkben nőttek fel.

Ebben az időben eleinte egyetlen jelentősebb erdélyi magyar irodalmi folyóirat jelent meg Kolozsvárt, a *Pásztortűz*, amelyben elszórtan, inkább a Szemle-rovatban a szász irodalommal is foglalkoztak. Rendszeres kapcsolat azután jött létre, miután 1926-ban a romániai magyar írók első ízben találkoztak Kemény János marosvécsi kastélyában, s ott megalapították Erdélyi Helikon névvel két világháború közötti irodalmunk legjelentősebb csoportosulását. A közelmúltban elhunyt Kemény János írja, hogy a helikoni írók legfontosabb feladatuknak vallották a barátság ápolását a hazai román, magyar és német írók között. Az első lépést a Helikon részéről a német írók felé a brassói születésű Aprily Lajos tette meg, aki személyes kapcsolatban állott Otto Folberthtel, s kölcsönösen fordították egymás verseit. Amikor az Erdélyi Helikon írói 1928-ban hasonló címmel folyóiratot indítottak, Aprily Lajos kérésére küldte be Folberth a lap első számának *Szász üdvözlét az Erdélyi Helikonnak* című cikkét. „A mi művészetünk formája a nyelv, s az erdélyi nyelvek alapjukban különböznek egymástól — írta. — De éppen ennyire igaz, hogy egész természet-élményünk, legfontosabb történelmi tapasztalataink s mai sorsunk közös élménye ugyanabból a forrásból fakad. A sorsközösségből fakadó belső érdekek láncá az, ami bennünket a mélyben összekapcsol.”

Ugyancsak 1928-ban, július 10-én történt meg az első intézményes találkozó magyar és szász írók között Nagyenyeden, egy erdei tisztáson, ahol a *Klingsor* részé-

ről Otto Folberth, Ernst Jekelius, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich, az *Erdélyi Helikon* részéről pedig kilenc magyar író jelent meg, köztük Áprily Lajos, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly és Kemény János, a Helikon marosvécsi házigazdája. A pompás környezetben sok fontos határozat született, az eredmény a kéziratforgalom növekedése lett a *Klingsor* és az *Erdélyi Helikon* között. November 17-én az *Erdélyi Helikon* megrendezte Kolozsvárt a szász költők nagy sikerű estjét; Meschendörfer, Zillich, Wittstock, Capesius, Folberth, Klösz és Hajek olvasott fel. A *Pásztortűz* ebből az alkalomból külön számot adott ki a szerzők verseivel és fényképével. A magyar íróknak nemsokára alkalmuk nyílt visszaadni Brassóban a szászok látogatását. A *Kronstädter Zeitung* német fordításban közölt magyar versekkel köszöntötte a vendégeket, a *Klingsor* alkalmi számában pedig ismét Folberth írt esszét az *Erdélyi Helikon* költőiről. Zsúfolt nézőtér ünnepelte a magyar írókat.

A magyar–német kapcsolatok hazai kutatója, Ritoók János összeállította a *Klingsor* magyar és a *Helikon* német tárgyú közleményeinek jegyzékét. Ebből kiderül, hogy a *Klingsorban* 1924-től 1938-ig nyolcvannyolc jelentősebb vers- és próza fordítás, tudományos közlemény, könyvismertetés, folyóiratszemle, képzőművészeti beszámoló jelent meg. Az *Erdélyi Helikon* viszont 1928-tól 1938-ig harmincöt közleményben adott hírt a romániai németiség szellemi életéről. Külön tanulmányt érdemelnek ezeknek a cikkeknek az irodalomtörténeti feldolgozása. S ennek során azt is el kellene mondani öszintén, hogy volt idő, amikor a két nemzetiség írói között elhidegülés következett be. Ezért is jutott el az idézett statisztikai kimutatás csak 1938-ig.

A harmincas évek kezdetén még semmi sem zavarja az együttműködést. 1932-ben jelenik meg a haladó fiatal szász írók kiadója, a Deutsche Buchgilde in Rumänien gondozásában Adolf Meschendörfer nagy regénye, a Németországban később ezüstéremmel kitüntetett *Die Stadt im Osten*. Brassó városának ez a hősköteménye nyomban magyar fordítóra talált Kós Károly személyében, s a könyv magyar nyelven meg is jelent a magyar Buchgilde, az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában 1933-ban. Kós Károlyt magyar sovinizta oldalról támadás érte, hogy miért fordított le olyan regényt, amely jogosan ugyan, de bírálja az első világháború előtt a nemzetiségek számára sérelmes magyar iskolaügyi törvényeket. A sovinizmus, a hitlerizmus hatása nemsokára a *Klingsor* hasábjain jelentkezik; a csoport egyik szárnya szélsőjobbra kanyarodott. Ugyanaz a Kós Károly 1935-ben az *Erdélyi Helikonban* válaszolni kényszerül, és beismeri, hogy a magyar írók elhidegültek a *Klingsortól*, „szellemi szövetségünket — írja — a politika zavarta meg”. Majd hozzáteszi, hogy „az erdélyi magyar közvélemény elutasítja a hitlerizmust mint politikai tantételt”. Molter Károly pedig *Az elvarázsolt varázsló* címen a humanizmus jegyében válaszolt Zillichnek a *Klingsorban* megjelent *Ungarn und Deutsche* című cikkére.

Azt hiszem, nem kell részleteznem az egykori és az azóta rég tárgyalanná vált vitákat, hiszen az évszámok egyszerű felsorolása érzékelteti, hogy milyen háborúság dúlt az irodalmi élet negyven évvel ezelőtti berkeiben. És itt sok mindent mellőznünk kell, hogy eljussunk tulajdonképpeni jelenünkhöz. A szellemi kapcsolatok felvétele a második világháború után egy ideig késett. A régi írók közül sokan eltávoztak, az egykori folyóiratok, könyvkiadók helyébe mások léptek. Huzamosabb kiesés után az ötvenes években létesül ismét kapcsolat a romániai német és magyar irodalom között.

A múlt században születettek közül itt élt még Oscar Walter Cisek, aki az 1784-es parasztfelkelésről kezdett regénysorozatot, a költő Alfred Margul-Sperber és Franz Liebhard, verseiket szívesen fordítják magyarra, s hazatért meghalni a kor legkiválóbb szász prózaírója, Erwin Wittstock. Egy kötetre való elbeszélése *Látomás* címmel 1973-ban jelent meg magyarul B. Fejér Gizella hű fordításában.

Zárt körbe és lezárt korba vezetnek vissza Wittstock elbeszélései, a százság városfalakkal körülhatárolt, templomerődökkel védett világába, amelyben szigorú erkölcsi törvények uralkodnak. Ma már ez a kör kitágult, romániai német irodalomról beszélünk. A *Valaki tüzet kér* című, magyar nyelven Ferencz László fordításában ugyancsak 1973-ban megjelent novelláskötet lapjain, amelyhez Szász János írt előszót, egymás mellett jelentkezik a német közép- és új nemzedékből a resicai születésű Anton Breitenhofer, a *Neuer Weg* főszerkesztője, a brassói Fr. Johannes Bulhardt, a rádió német osztályának vezetője, a nagyszabású Hans Liebhardt, a tv német szerkesztője és a minden műfajban számottevőt alkotó Wolf Aichelburg, a temesvári Franz Storch, aki a *Volk und Kultur* című lapot szerkeszti, valamint a Brassóból Bukarestbe költözött Arnold Hauser, a *Neue Literatur* helyettes főszerkesztője és Dieter Roth, a *Kriterion* munkatársa. Ebből a felső-

rolásból nemcsak az látszik, hogy a romániai német irodalom művelői a történelmi Erdély, a Bánság és a főváros területéről kerülnek ki, hanem az is, hogy milyen intézményes keretek között jelentkezik a német nyelvű irodalom Romániában.

Ha az időrendhez ragaszkodnánk, akkor természetesen a magyar—német irodalmi kapcsolatok számos más mozzanatáról is be kellene számolnunk a második világháború után, az első kapcsolatok felvételétől egészen a *Romániai német elbeszélők* kötetének megjelenéséig. El kellene mondanunk, hogy a romániai német és magyar irodalom több jelentős munkája jelent meg egymás nyelvén. Újabbban Arnold Hausernek *Jakob Bühlmann*ról szóló regényére figyelt fel a magyar olvasó, és Páskándi Gézának egy novelláskötete, *Die Ermordung des Lajos Fábián* jelent meg német nyelven. Ez utóbbi kettő már a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.

A Kriterion, az együttélő nemzetiségek irodalmának kiadója, a román fordításokon kívül magyar, német, ukrán, szerb és jiddis nyelven jelentet meg könyveket. Ez újabb lehetőségeket nyújt a szervezett kulturális csere számára. Sőt a kolozsvári Dacia Könyvkiadónak is a román mellett van magyar és német osztálya. Kölcsönös fordításokra annál is inkább szükség van, mert a németek és magyarok ma kevésbé ismerik egymás nyelvét, mint a két világháború között, s kevesebben tudják eredetiben olvasni a másik nemzetiség irodalmának alkotásait. Olvasóink egy része a román nyelvet használja írásban és szóban; a németek például románul olvassák Sütő András vagy Bálint Tibor németül még meg nem jelent írásait.

A könyvkiadás mellett ma is a folyóiratok azok, amelyekre egymás irodalmának népszerűsítése hárul. S itt hivatkoznom kell az 1959 óta Carl Göllner szerkesztésében Nagyszébenben megjelenő *Forschungen zur Volks- und Landeskunde* című folyóiratra, amely a társadalomtudományok terén a kölcsönös kapcsolatok fejlesztéséért már eddig is sokat tett. Az akadémiai folyóirat német, román és magyar szerzőktől megjelent közleményei sok érintkező pontra mutattak rá a történelem, a nyelvészet, a néprajz terén. Ugyanez mondható el a Kolozsvárt 1957 óta megjelenő *Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekről*. Az Akadémia intézeteiben magyar és német kutatók együtt dolgoznak román kartársaikkal, s a közös tervfeladatok kidolgozásában és elvégzésében most sokkal több alkalom nyílik a múltbeli haladó és a népek barátságát szolgáló mozzanatok feltárására, mint a két világháború közötti időben.

A magyar—német találkozások után kutatva azonban ma is az irodalmi folyóiratokhoz kell visszatérnünk, amilyen az *Utunk* és a *Korunk*, az *Igaz Szó* és német testvérpajaik: a bukaresti *Neue Literatur* és a brassói *Karpaten Rundschau*. Recenziókon kívül a lapokban fontos fordítások látnak napvilágot egymás íróitól. Ezen a téren különösen az *Utunk* volt tevékeny, hasábjain 1957 óta sorozatszerűen jelentek meg fordításban Franz Liebhard, Joachim Wittstock, Anemone Latzina versei, Meschendörfer, Franz Storch, Georg Scherg, Ludwig Schwarz elbeszélései. Az *Igaz Szó* 1971. évi 2. számát teljes egészében a romániai német irodalomnak szentelte, harminc német szerzőtől mutatva be verset, elbeszélést, esszét, a *Korunk* ún. nemzetiségi száma (1973. augusztus) pedig a szerb, szlovák, török, bolgár és más nyelvből származó fordítások mellett több német író művét közölte.

1973 januárjában zajlottak le nemcsak nálunk, hanem világszerte a Madách Imre születésének százötvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepek. Az *ember tragédiáját* megjelenése után négy évvel, 1865-ben fordították németre mint Goethe *Faust*jához mérhető drámai és filozófiai alkotást. A másfélszázados évforduló alkalmával az Állami Magyar Színház Kolozsváron több jelenetet adott elő a drámából magyar, román és német nyelven. A román nyelvű részeket a kolozsvári Nemzeti Színház művészei adták elő Octavian Goga fordítása nyomán. A német nyelven előadott jelenetben a nagyszébeni színház német tagozatának művészei léptek fel. Tolmácsra nem volt szükség; a magyar közönség annyira ismeri a műsoron állandóan szereplő Tragédiát, hogy a német előadást is kitűnően tudta követni. Az emlékünnepe ly nemcsak hogy sikeresen zajlott le, hanem az előadásnak jelképes értelme is volt. Hazánkban a humanista, szocialista eszmények azok, amelyek a román—magyar—német találkozás számára is alapot teremtenek. Ezek jutottak magas szintű kifejezésre klasszikusaink alkotásaiban, s ezeket szolgálják a mai magyar és német írók, művészek, tudósok is, amikor az emberi értékek magaslátán keresik a találkozást egymással.

Mikó Imre

A Demokratikus Diákfrontra emlékezvén

Negyven éve — 1935 júniusában — alakult meg a Demokratikus Diákfront, a romániai diákság legerősebb demokratikus és antifasiszta szervezete a két világháború között.

Mostoha társadalmi, gazdasági és politikai körülmények között jött létre, akkor, amikor az egyetemi hallgatók gazdasági, kulturális és politikai helyzete érezhetően romlott. A tanulás anyagi feltételei súlyosbodtak: csökkent a tanügy szubvencionálása, és az anyagi megterhelés a diákok vállára nehezedett; jelentős összegeket kellett fizetniük beiratkozás, óralátogatás, laboratórium- és könyvtárhasználat címén. Ugyanakkor egyes karokon az ösztöndíjban részesítést és a tandíjmentességet szigorúbb feltételekhez kötötték. A tanítást súlyosan érintette a hallgatók csökkentett létszáma, egyes főiskolák és karok megszüntetése; a műszaki oktatás egyetlen főiskolára, a gyógyszerészeti képzés egyetlen fakultásra csökkent. A reakciós és a fiatalokat hátráltató törvények különösen nehéz és igazságtalan feltételekhez kötötték bizonyos foglalkozási ágak gyakorlását; az ügyvédi kamara jelöltjei számára például kötelezővé tették a felvételi vizsgát és a háromévi gyakornokoskodást, tíz évre hosszabbítva meg ezzel a hivatásbeli előkészület időtartamát. Egy másik törvény viszont nem engedélyezte az elektrotechnikai főiskolák és a tudományegyetemek ipari vegyészet szakán végzett diplomások fölvetését a romániai mérnökegyesületbe.

Erősödött a főiskolák fasiszta légköre. A vezető osztályok bátorították és támogatták a fasiszta politikai szervezeteket, a nacionalista és demokráciaellenes Vasgárdát. A fasiszta szervezetek megjártszották a románság érdekei védelmezőinek szerepét, nemzeti és fajgyűlöletet szítottak, visszaéltek a vallásos előítéletekkel, hogy aztán nacionalista és kommunistaellenes jelszavaikkal anarchiát teremtsenek az egyetemek politikai és kulturális életében. Az eredmény a diákság kettészakadása lett: az egyetemi hallgatók egy része oktanal és saját érdekeitől idegen politikai akciókba keveredett. Választási csalások és terrorcselekmények segítségével a vasgárdisták megkaparintották a diákegyesületek vezetését, és a szabad érvelés helyett az erőszak és a politikai gyilkosságok fegyverével léptek porondra. Merényleteiknek számos kommunista és antifasiszta harcos, polgári demokrata esett áldozatául.

A diákság nehéz életkörülményei és tanulmányi lehetőségei fokozták a nyugtalanságot és az elégedetlenséget, amely állandó forrongásban, tiltakozó mozgalmakban, tüntetésekből és kormányellenes diáksztrájkokban nyilvánult meg.

Az RKP megalakulása óta figyelemmel kísérte az egyetemi ifjúság problémáit, és igyekezett az egyetemi hallgatókat a forradalmi mozgalomba bevonni. A fasizmus terjeszkedésének éveiben a diákság oly módon próbálta fokozni politikai működését, hogy továbbfejlesztette a fakultások keretén belül működő kommunista sejteket és marxista—leninista szemináriumokat, társadalomtudományi köröket létesített. Egész sor illegális kommunista sajtótermék látott napvilágot: a *Studentul revoluționar* (1930), a kolozsvári egyetemi központ kommunista szervezetének lapja, a bukaresti *Studentul leninist* (1934), a kolozsvári *Ogorul* (1932—1933), a *Viltoarea* (1935—1936), a *Poporul* (1936—1937).

A kommunista diákok a legális és az illegális munkát egybekapcsolva, a Szegény Diákok Szövetségében (1931—1934) és a Független Diákok Csoportjában (1936—1938) tevékenykedtek, amit az RKP számos dokumentuma, az illegális kommunista, a demokratikus és antifasiszta sajtó, maguk a fasiszta publikációk is még inkább a szigorú garancia számos jelentése tart nyilván. Az egyik 1935-beli jelentés a következőket állítja: „Megállapítható, hogy már 1933. február óta, és a mai napig, a kommunista propaganda mind erősebb lesz a középiskolás és az egyetemi ifjúság soraiban.” A belügyminisztérium a kolozsvári egyetem rektorátusához intézett egyik leiratában felhívja a figyelmet arra, hogy „a kommunista diákok mind élenkebb tevékenységet fejtenek ki az egyetemi hallgatók körében azzal a céllal, hogy kommunista sejteket építsenek ki”.

A népfront kiépítését sürgető, 1935. februári plenáris ülés határozatainak alapján a KISZ az egységes ifjúsági front megteremtését tűzte ki céljául, hogy egybegyűjtse a fiatalokat faji, nemzeti és politikai megkülönböztetés nélkül, a kizsák-

mányolás, militarizálódás és a fasiszta szervezkedés ellen. Ugyanez a célkitűzés egyetemi vonalon egy széles körű demokratikus diákkfront megteremtésére irányult.

1935 tavaszán akcióbizottságok alakultak az egyetemi központokban. „A független diákság kezdeményező bizottságai“ azt a feladatot vállalták, hogy tanulmányozzák az egyetemisták elégedetlenségének okát, és röpiratokkal, felhívásokkal, aláírásgyűjtéssel, fölszólalásokkal nyerjék meg társaikat a diákság harcos szervezete számára.

A Demokratikus Diákkfront megalapítása érdekében 1935. április elején központi akcióbizottságot szerveztek a vezetés és koordinálás feladatainak megoldására. E bizottság tagjai: Gheorghe Rădulescu — elnök, a bukaresti Kereskedelmi Akadémia hallgatója; Mihail Dragomirescu — titkár, bölcsészhallgató; Ilie Konstantinovski, Constantin Mironescu joghallgatók; Emanoil Florescu, bukaresti műegyetemi hallgató, mindnyájan kommunisták.

Két hónapig tartó tárgyalások után, amelyeket a központi akcióbizottság a Nemzeti Parasztpárt és a Radikális Parasztpárt egyetemi ifjúsági szervezetének a Demokratikus Diákkfront tervéhez csatlakozó vezetőivel folytatott, 1935 májusában megalakult a központi egyeztető bizottság. Decemberben csatlakozott az akcióbizottsághoz a független szocialista diákság szervezetének jelentős része, amely elfogadta a Demokratikus Diákkfront tervét. Létrehozása érdekében a kolozsvári egyetemi központban 1935 májusában alakult meg a független diákok csoportjának akcióbizottsága.

Június elején az akcióbizottság felhívást intézett az egész kolozsvári diáksághoz, s ezt, miután a cenzúra jól megnyirbálta, közölte a központi és a helybeli demokratikus sajtó. A felhívás kifejtette a diákság súlyos tanulmányi és megélhetési problémáit, és leleplezte a vasgárdista és cuzista beállítottságú diákegyesületek bizottságainak áruló üzenetét, majd felhívta az egyetemistákat, csatlakozzanak a megalakuló Demokratikus Diákkfronthoz, s harcoljanak „az egyetemen elharpódzó reakciós mozgalmak ellen a demokratikus diákélet és szakmai követeléseik kivívása érdekében“.

Miután a Független Diákok Csoportja tárgyalásokat folytatott a különböző pártállású egyetemi szervezetek vezetőivel, végül is a következő csoportok támogatták a Demokratikus Diákkfront megalapításának tervét: a nemzeti parasztpárti, a radikális parasztpárti ifjúsági szervezetek, a Szociáldemokrata Párt és a jobboldali, de Vasgárda-ellenes „Noi“ szervezet egy-egy csoportja és számos pártönkívüli diák.

Megalakult a Demokratikus Diákkfront egyeztető bizottsága, melyben a Független Diákok Csoportjának akcióbizottsági tagjain kívül még részt vett Bucur Schiopu jogász, a kolozsvári nemzeti parasztpárti egyetemi hallgatók titkára és Aurel Vlăsceanu jogász a radikális parasztpárti diákok részéről. A Demokratikus Diákkfront székháza a Nemzeti Parasztpárt klubhelyiségében kapott helyet, a mai Petru Groza utcában, Victor Jinga kereskedelmi akadémiai tanár, az erdélyi nemzeti parasztpárti ifjúság főtítkára jóvoltából.

A Demokratikus Diákkfrontot az RKP és a KISZ helyi vezetősége részéről Vasile Pogăceanu kereskedelmi akadémiai hallgató irányította, aki az RKP területi bizottságának tagja és a KISZ erdélyi szervezetének titkára volt. A kolozsvári egyetem központi kommunista sejtjének vezetősége részéről a két titkár — Adorján György (1935—1936) és Dumitru Cernicica (1937—1938) — tevékenykedett a szervezetben, mindketten az elektrotechnikai almérnöki iskola hallgatói voltak.

A Demokratikus Diákkfront megalakulására irányuló tevékenységgel egyidejűleg az akcióbizottság diákküldöttségeket menesztett a demokrata és antifasiszta magatartású tanárokhoz, és felkérte őket, támogassák a szervezetet. A felhívásra többen is igenlő választ adtak: Emil Racoviță, a neves tudós, a Román Tudományos Akadémia volt elnöke, Iosif Kernbach, Victor Jinga, Valer Moldovan, Ilie Murgulescu, Coriolan Drăgulescu, Valer Novacu, Alexandru Roșca, Mihai Beniuc. Egy különbizottság, melynek tagja Eduard Mezincescu és Victor Ilieșiu volt, megjelent a Vasgárda-ellenes Marin Ștefănescu-Goangă rektornál, és felkérte, adja beleegyezését az akcióbizottság kiáltványához és válaszoljon egy társadalmi ankét kérdőívére, mely a diákok megoldatlan problémáit és a rektornak a Demokratikus Diákkfronttal kapcsolatos álláspontját tartalmazta. Ő azonban visszautasította a kérést, majd átadta a kiáltványt és a kérdőívet a sziguranca megbízottainak.

1935. december 14-én megtartották a szervezet alakuló közgyűlését, melyen több mint háromszáz diák vett részt. A gyűlésen Traian Dinculescu elnök megnyitó szavai után felszólaltak a demokrata diákság képviselői: Simion I. Pop jogász, Ghiran Moraru bölcsész, Ștefan Cleja orvostanhallgató, Axente Sever Banciu a természettudományi karról, Gheorghe Timaru a Mezőgazdasági Akadémiáról,

Aurel Vlăsceanu a radikális parasztpárti, Bucur Şchiopu a nemzeti parasztpárti és Balogh László a magyar demokrata diákság nevében.

A felszólalók a legsürgetőbb hivatásbeli, gazdasági, kulturális és politikai problémákat érintették beszédeikben: a magas tandíjakat, a drága diákoththonokat, a megvont ösztöndíjakat, a hallgatók számának csökkentését, a vizsgamegszorításokat. Léleplezték a diákegyesületek vasgárdista és cuzista vezetőinek üzelmait, akik társadalmi szerepükhöz méltatlan akciókra ösztönzik az egyetemistákat. Főlhívták a diákokat, állítsák helyre — a régi színvonalon — az egyesületek működését, térjenek vissza valódi célkitűzéseikhez. Rámutattak arra, hogy a fasiszta szervezetek sovinizta-nacionalista, fajgyűlölő politikája nyomán nem érhető el javulás az ország helyzetében, hanem csakis demokratikus rendszer keretén belül.

A Demokratikus Diákkfront közgyűlésén elfogadott felirat megállapítja, hogy a különböző karokról összegyűlt több mint háromszáz egyetemi hallgató megbélyegzi a diktatúra híveinek huligán magatartását, s a diákság presztízisének megvédése és a demokratikus elvek valóra váltása érdekében elhatározza, harcolni fog „a) a reakciós-felforgató egyetemi mozgalmak ellen, b) a zavargások ellen, melyek csak ártanak a diákság érdekeinek, c) az egyetemisták szakmai követeléseinek teljesítéséért, d) a demokratikus életfeltételek megvalósításáért és a diákság létszámának csökkentése ellen, e) a tanárok és diákok közötti szorosabb együttműködésért, f) a diákság műveltségi színvonalának emeléséért”.

Az alakuló közgyűlésen részt vett Victor Jinga és Valer Moldovan egyetemi tanár, Gheorghe Dragoş tanár a Nemzeti Parasztpárt és Ion Dimoftache mérnök a Radikális Parasztpárt részéről és mások.

A közgyűlés munkálatai alatt egy vasgárdista csoport befurakodott a hallgatók közé, hogy megakadályozza a gyűlés lefolyását. A huligánok igyekeztek hangos megjegyzésekkel félbeszakítani a felszólalókat, de a kommunista diákok hallgatásra kényszerítették őket. A közgyűlés befejeztével, a kijáratnál verekedésre kész vasgárdisták megpróbálták molesztálni a résztvevőket, de a demokrata diákok egy csoport munkás segítségével megfutamították őket.

A Demokratikus Diákkfront megalakulása egységbe tömörítette a kommunista és antifasiszta, demokrata diákokat politikai felfogásra való tekintet nélkül. Létrehozása csapást mért a fasiszta diákmozgalmakra, és megteremtette a diákság jogos követeléseit teljesítésének előfeltételeit. Megakadályozta a vasgárdisták és cuzisták több felforgató próbálkozását, végül kivívta a diákság néhány fontos követelésének teljesítését. Egyike volt az első átfogó antifasiszta szervezkedéseknek hazánkban, mely a kommunista, a független szocialista, demokratikus, tehát különböző politikai felfogású diákság szövetségéből született.

A szervezet a legváltozatosabb eszközökhöz folyamodott a vasgárdista és cuzista terrorista szervezetekkel szemben vívott eszmei és politikai harcában: a felhívás, kiáltvány, tiltakozó felirat, tiltakozó gyűlés, utcai tüntetés és sztrájk — megannyi fegyver volt a diákság kezében demokratikus jogaik, szabadságuk és fontos követeléseik kivívására.

Megemlítjük itt az orvostanhallgatók sztrájkját 1935 novemberében és decemberében; ekkor elérték a tandíjak leszállítását, az ösztöndíjak és a vizsgaidőszakok számának növelését és a vizsgaszigorítások eltörlését; ugyanígy a természettudományi kar diákjainak a szolidaritás-bizottság vezette sztrájkját, melyben kommunista, demokrata és semleges diákok egyaránt részt vettek, azzal a követeléssel, hogy ne legyen kötelező kifizetni az egész tandíjat az első szemeszterben, és ne zárják ki azokat a diákokat, akik nem tudnak fizetni; meg kell még említenünk a jogi kar demokratikus akcióbizottságának azt a sikerét, hogy az ország összes demokrata joghallgatójának közreműködésével kivívta az ügyvédi törvény módosítását, a felvételi vizsga és a kötelező doktorátus eltörlését, a gyakornoki idő leszállítását két évre.

A Marosvásárhelyen 1936 áprilisában megtartott jobboldali „diákkongresszus” alkalmával a kolozsvári szervezet április 8-án demokratikus diáknagygyűlést hívott össze, amelyen a felszólalók rámutattak a kongresszus törvénytelen voltára. Ezt a kongresszust a iasi-i egyetem rektora, Traian Bratu és a kolozsvári rektor, Marin Ştefănescu-Goangă tiltakozása ellenére engedélyezték. A kolozsvári nagygyűlés nyíltan megbélyegezte a vásárhelyi kongresszus terrorista jellegét, hiszen ott a vasgárdista diákok a hatóságok füle hallatára megszervezték az ún. „közérköles törvénytöréseket” s a „halálbrigádokat”, és kihirdették több közeleli személység, köztük Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Ion Răducanu és mások halálos ítéletét, sőt, kijelölték a gyilkosokat is.

E hírhejt, országos botrányt előidéző kongresszus félbeszakítása után a szervezőbizottság vasgárdista vezéralakjai közül néhányat letartóztattak. A vasgárdista diákság az előadásokat bojkottáló sztrájkokkal akarta kinyilvánítani szolidari-

tását a letartóztatottakkal. A demokratikus diákok, élükön a kommunistákkal, meghíúsították ezt a tervet; az egyetem és az intézetek kapujában őrt álló szélsőséges elemekkel összecsapva sikerült a diákság zömét meggyőzniük, hogy utat vágnak maguknak az előadótermek felé.

A kommunista és demokrata, antifasiszta diákok tiltakozó akciót indítottak a bebörtönzött harcosok védelmében, akik felett 1935—1936-ban ítélezett a haditörvényszék. Ilyen eset volt a kisinyovi Petre Constantinescu-Iași professzor vezetete antifasiszta csoportosulás pere, a kolozsvári Tudor Bugnariu professzor, a bukaresti diákok és ifjúmunkások ügye, akiknek élén Grigore Preoteasa állt, a craiovai vasutas per stb. A kommunista és demokrata diákok tiltakozó feliratokat nyújtottak be, felhívásokkal fordultak az illetékesekhez, és tanúként jelentkeztek a tárgyalásokon, ahol nyíltan hirdették a vádlottak igaz hazafiságát a fasiszta veszély elleni küzdelemben.

A Demokratikus Diákfront hivatalosan 1937 májusáig folytatta munkásságát, amikor is az egyetemi közti szenátus egyik határozata megtiltotta a rektorátusok el nem ismerte diákegyesületek működését, vezetőik azonban tovább tevékenykedtek a tilalom után is a Hazafias Ifjúsági Front és az Ifjú Generáció Frontja keretében; írásaik megjelentek néhány demokratikus publikáció — a *Dacia nouă*, a *Momentul*, a bukaresti *Reporter* — hasábjain.

Egyik kommunista diákcsoport tagjai — Gheorghe Micle, Ștefan Cleja, Petre Manu, Simion I. Pop, Gligore Popa, Gheorghe Timariu, Mihai Borza, Vasile Vlasu és mások — 1935—1938-ban az Ekésfront Kolozs megyei szervezetében dolgoztak. Ok alapozták meg e szervezet működését több, Kolozs, Torda, Szamos, Beszterce-Naszód, Máramaros, Szatmár, Szilágy és Bihar megyei községben, és számos cikkel járultak hozzá a *Poporul* című lap megjelenéséhez.

A királyi és a katonai-fasiszta diktatúra idején a kommunista és demokrata diákok nagy része már értelmiségi szerepet tölt be a társadalmi gépezetben, s mint ilyen folytatja tevékenységét az antifasiszta szervezetekben.

A Demokratikus Diákfrontba tömörült kommunista, szocialista és demokrata, antifasiszta egyetemi hallgatóknak az RKP közvetlen irányításával vívott harca erőteljes megnyilvánulása volt a romániai diákság faszizmusellenes állásfoglalásának.

A diákságnak erről a harcáról Nicolae Ceaușescu, az RKP főtitkára így emlékezik meg: „Emlékszem a negyven évvel ezelőtti diákságra, amikor én beléptem az Ifjúmunkás Szövetségbe és a pártba, emlékszem az akkori kommunista diákok forradalmi szellemére.“

Simion I. Pop

Györkös Mátyás Albert: Férfiportré

Könyvek és jelenségek

Gondolatok a könyvtárban

Magamfajta „renegát irodalmár“ (kritikus barátom szemrehányása ama gyengeségem miatt, hogy érdeklődésemben érvényesülni hagytam bizonyos centrifugális erőket) évekkkel ezelőtt még ugyancsak elégedetlen lehetett a természellel, amit magyar nyelvű tudományos könyvkiadásunk dobott piacra. Ma más a helyzet. Ma olyan határozottak a centrifugális erők, hogy az embernek — egyénileg — indokolt vigyáznia, hogy szét ne szóródjon a figyelme; van miből válogatni, ami egyénileg már tájékozódást és döntést, opciót és lemondást követel a könyvvásárlásban, társadalmilag pedig egy modern, egészséges szerkezeti modellhez közelíti a romániai magyar nyelvű könyvkiadást (természetesen továbbra is szépirodalmi túlsúllyal, mint talán mindenütt a világon).

Hogyan ment végbe az arányoknak ez a helyesbülése? Elsősorban mindenestre a közönségnek kellett igényelnie, azonban ezt mindig is tette, egy időben hiába, úgyhogy ezt a tényezőt nyugodtan kihagyhatjuk az újabban bekövetkezett helyesbülés okadatolásából; az igényt felismerő kiadói szakemberek, az igényt magas szinten kielégítő hazai szerzők és fordítók kellettek a kibontakozáshoz, s egy olyan kultúrpolitika, amely egyfelől elvileg karolja fel a sokoldalú művelődési lehetőségek megteremtésére irányuló igyekezetet (ami korántsem öncél, hanem mindenekelőtt az ország gazdasági érdekeinek szolgálata), másfelől intézményes keretet teremt az alkotó tudományosság találkozására az olvasóközönséggel.

E néhány észrevételt az örvendetes jelenséggel s a jelenséget voltaképpen megtestesítő könyvekkel kapcsolatban — minden „renegátságom“ ellenére — nem a szakkiadóknál megjelent szakkiadványokhoz óhajtom fűzni. Ezek egyébként nem is annyira „jelenségszerűek“ (abban az értelemben, hogy bővebb áradásuk mostanában kezdődött volna); a szakkiadók fennállása óta mindig voltak, s mindig megvolt a fontosságuk egy-egy szűkebb szakmai csoport számára, amely rendszerint tudott az esedékes piacra kerülésről, s a példányokat hamar széthordta (mint például a mezőgazdasági kiadónál megjelent borászati, a technikai kiadónál megjelent fogaskeréktani munkákat, hogy csak két frissebb, eredeti szakkönyvről szóljak). De nem „jelenségszerűek“ ezek a kiadványok azért sem, mert — ahogy említettem — szűkebb szakmai csoportokhoz szólnak, vásárlóik eleve azokból kerültek és kerülnek ki, és így nem szélesítették a közművelődési skálát. Igazi újdonságot az utóbbi években az előbbiekhöz képest az olyan könyvek hoztak, amelyek mindenkihez szóló voltukkal valóban a közművelődés fogalomkörét tágították, szerkezeti képét módosították, s bekerültek a szellemi vérkeringésbe.

Illő volna itt mindjárt a romániai magyar filozófiai irodalom újjászületéséről szólnom, aminek örvendetes részjelensége — az idősebbek és a derékhad rangos jelentkeztése mellett — a filozófiai esszé fiatal művelőinek csoportos fellépése (a bölcseltesben érdemlegeset mondhatókát hajlamosak vagyunk tapasztalt öregeknek „előtélgni“, helytelenül), erről azonban mostanában sok szó esett sajtónkban; itt, úgy gondolom, elég a jelenség regisztrálása. S ugyancsak elég — mert ugyancsak gyakorta szóba kerül — annak a jelzése, hogy könyvtermésünknek nem apadt el egyik legrégibb, legértékesebb témakör-árama sem, a művelődéstörténet (gondolok elsősorban az ún. „fehér könyvek“-re, s azok közül is különösen az olyan új szemléletet hozókra, mint *A rendtartó székely falu*, illetve a klasszikus értékeket új fényvel megvilágítókra, mint az *Erdélyi féniks*). Ez a két vonulat azonban csak megerősödött, új csúcspokra növesztett; a szerkezeti változást nem ez, hanem más témakörök betörése és kibontakozása jelenti.

Még a kiadók átszervezése előtti időkből örökölte a Kriterion a Téka-sorozatot, és ezt a csemegék (például *Philobiblon*) és kuriózumok (például *Pitaval*) gyűjteményének indult, gyorsan népszerűvé vált kis könyvtárat — a több mint félszáz kötet már annak nevezhető — természettudományi és tudománytörténeti művelt-

ségünket gazdagító munkákkal „spékelte meg“ (válogatások Bonnet, Darwin, Claude Bernard műveiből). E sorozat ilyen jellegű könyveinek legújabb darabja, a *Bolyai-levelek*, illetve a közötti szövegek matematikai vonatkozású részletei a hazai tudományosság új színét képviselik (a humaniorák már többször szolgáltak ezzel; most elvártnók, hogy a *Bolyai-levelek* válogatója, aki művelődéstörténeti dolgozataiban nem egy kiváló régi természettudósunkra hívta fel a figyelmet, újabb hasonló kötetekkel lépjen meg).

Természetesen a Téka-sorozat a gyakorlatilag hozzáférhetetlen, elvileg azonban ismert — kutatók által számontartott — klasszikus értékek felmutatása; a mai modern tudományosság kérdéseinek, főleg össztársadalmi kihatású kérdéseinek ismertetésére a kiadó egy másik sorozatot hívott életre, ez a Korunk Könyvek (címét, a közhittel ellentétben, nem folyóiratunktól kölcsönözte; „korunk könyvei“-nek értelmezendő). Függetlenül az egyes kötetek értékétől, amit más sorozatokban vagy sorozatokon kívül megjelent könyvek esetenként túlszárnyalhatnak, magát a sorozatot a legfontosabb, legszükségesebb újdonságnak tartom könyvtermésünkben; a *Gyorsuló idő* alaphang-leütésével indult, az *Embertervezés 2000-re* felelősségtudatával életre hívott könyvsor a tudományos-műszaki forradalom, az ökológiai válság, a stressz, a holdraszállás, az információrobbanás világában, e világ életbevágóan fontos kérdéseiben hivatott tájékoztatni (tehát például az ún. „antikultúra“ tőlünk kissé távoli tüneteiben is, még inkább a gerontológia megoldott és megoldatlan problémáiban; a matematikai absztrakció történetében már kevésbé, az Téka-feladatkör).

Rendkívül időszerű volna a Korunk Könyvek eddig megjelent és ezután megjelenő köteteit — utóbbi tételt a kiadói tervek alapján — megvitatni, minél szélesebb körben; úgy érzem, szükség volna a kereslet s a kínálat felmérésére. Nem a piaci keresletre gondolok (a Korunk Könyvek-sorozat kötetei pult alól fogynak), hanem a szellemire, annak a „kitapintására“ a kiadó részéről, hogy milyen tárgyköröket igényel leginkább a közönség; a kínálatot illetően pedig annak a behatóbb ismeretét tartom fontosnak, hogy milyen tárgyköröket dolgozhatnának fel hazai szakemberek. Bizonyos idővel ezelőtt megfogalmazva e néhány észrevételt, az import túltengését kifogásoltam volna a sorozatban; mostanra az arányok kiegyensúlyozódtak, s ebben örömmel fedezem fel — utólag — a kiadói koncepciót, mely szerint a sorozatindító importtermékek a minőség mércéjét állították fel a hazai szerzők előtt.

Mindennapi használatra, régóta nélkülözött segédkönyvek gyanánt készülnek a Kritikon Kézikönyvek-sorozat darabjai (eddig három jelent meg: egy háromnyelvű műszaki szótár, egy mitológiai s egy embertani-egészségtani kislexikon). Szükségességük nem szorul méltatásra, kiemelendő viszont a sorozat megszületésének a ténye; ez is arra vall, hogy maga a kiadó serkenti a szellemi láthatár szélesedését, s vállalja a kibővült érdeklődés kielégítését minden tárgykörben — ami egyébként a Dacia kiadóról is ugyanúgy elmondható.

E szintén főleg szépirodalmi profilú kiadó természetét is figyelembe véve, még inkább szembetűnik a tudomány betörésének „jelenészszerűsége“. Csak az utóbbi esztendőkről s csak a sorozatokról szólva, itt is három lendületesen gyarapodó könyvsorról kell megemlékezni: a hasznos zsebkönyvekről (már amikor hasznosak, mert például megismertetik a kirándulókkal a hazai gombafőrt, s kevésbé akkor, amikor a parfümök előállításának nagyipari módszereit ismertetik meg); az egy-egy tudományág szakkérdéseit részletesen feltérképező, áttekinthető „breviáriummokról“ (a sorozatindító *Törpe óriások* után, melynek kedves meséskönyv-címe endokrinológiai szakmunkát takar, eddig még egy fizikai kémiai s egy matematikai szakkönyv jelent meg); s végül a legfontosabb — mert a legszélesebb és legfogékonyabb közönség, a diákság és általában az ifjúság felé forduló — népszerű könyvecskékről.* Ez utóbbiak abból a szempontból is igen fontosak, hogy szerzőik többnyire itt debütáló szakírók, akikből idővel remélhetőleg a Korunk Könyvek szerzői lesznek; egész kis „szakírói Forrás-nemzedék“ indul tehát útjára a Dacia kiadónál (természetesen a folyóiratok közvetítésével is, amelyek közül ebben a vonatkozásban csak kettő említhető; a másik *A Hét*), s ez, a fiatal filozófusok ugyan-csak plejadszerű feltűnésével együtt — amiről fentebb volt szó — a „tollforgató értelmiség“ kategóriáját annyira kitágítja, amennyire mi, első Forrás-nemzedékeliek, nem is álmodtuk volna.

* A szóban forgó sorozat — az Antenna — értékelését illetően egyetértek folyóiratunk egyik régebbi recenziójával (1973.12.), amely szerint fontosabb feladatot látnak el azok a típusúak (a tudománynépszerűsítő), amelyek érdeklődést keltenek valamely tudományág iránt, mint azok (a tudományos ismeretterjesztők), amelyek egy már kialakult érdeklődést elégítenek ki szakmai információkkal. A sorozatban vegyesen jelentkezik mind a két típus.

Tanulságos vizsgálat lehetne néhány évre visszamenőleg *tárgykörök* szerint osztályozni az egész romániai magyar tudományos könyvtermést, s megnézni, hogy vannak-e csomópontjai, sűrűsödései egy-egy tudományágban — amiből talán arra is következtetni lehetne majd, hogy van-e tudományosságunknak reprezentatív diszciplínája.

Nem vállalkozom effajta vizsgálatra, csupán azt a benyomásomat jelzem, hogy aki vállalkozna, az alighanem két nagyobb csomópontot találna: a nyelvészet s a matematika területein mindinkább szaporodó munkákat. Mire e néhány, hevenyében megfogalmazott észrevétel napvilágot lát, kinn lesz a piacon (sőt esetleg már nem is lesz kinn) a nagy nyelvtörténeti szótár első kötete, s akkor — annak ismeretében — az olvasónak nem lesz nehéz elképzelnie, hogyan támadt az az érzésem, mikor a minap az első kötet kinyomott íveit lapoztam, hogy tudományosságunk élvonalában a nyelvészet áll (adva lévén a nyelvészek s az irodalmárok ósrégi rokonszenve, egy ilyen érzés, azt hiszem, teteje a „renegátságnak“), s hogy ehhez foghatóan jelentős művet egyetlen más tudományágban sem mutathatunk fel. S ez a mű nemcsak egyetlen magányos csúcs; megjelentetéséhez számos más nyelvészeti tárgyú munka hegyhátán át jutott a könyvkiadás (a skála a nyelvjárás-tantól a nyelvművelésig terjed, s széles sávot foglal el benne a stilisztika). Egyes művekre — akárcsak az eddigiekben — itt sem fogok kitérni, felmérést sem végeztem annak megállapítására, hogy milyen százalékarányban képviselteti magát a nyelvészet a könyvkiadásban; megint csupán jelzem azt a benyomásomat, hogy a nyelvészet elsősorban mennyiségi tételeivel imponáló jelentkezése mögött — a minőség megítélése kontárság volna a részemről — *iskola látszik állni*, s ez az, ami más tudományágokról nemigen mondható el a magyar nyelvű könyvkiadás alapján (még talán az ugyancsak csomópontot alkotó, magát jó néhány értékes könyvvel képviseltető néprajzról sem).

Hogy a nyelvészet miért került ilyen központi helyre, az nem szorul magyarázatra; személy szerint kevésbé értem a matematikai szakmunkák s a tárgykörhöz kapcsolódó más művek — például a már említett Bolyai-levelek — szerény „dömpingjét“ (ami nem azt jelenti, hogy nem tartom örvendőtesnek). Persze, amit itt „matematikai tárgykör“ címszóval egy kalap alá veszek, az igen változatos, sokfajta típust magába foglaló könyvtermés, melynek csak egyik része „igazi“ matematikai könyv (például a Dacia kiadásában megjelent relációelméleti könyvecske, amely éppolyan magvas, mint amilyen könnyen elfér egy kabátzsebben, a legújabban piacra került terjedelmesebb topológia-könyv, a tudományos könyvkiadó gondozásában megjelent gráfelméleti könyv stb.); másik része tudománytörténeti, sőt tágabb művelődéstörténeti összefüggésű, ahol a matematika — amennyiben a geometria is az — csupán a Bolyaiak személye és munkássága révén áll előtérben; ilyen például a *Bolyai Farkas* címmel tavalý megjelent kismonográfia, a gazdag romániai magyar Bolyai-irodalom újabb darabja.

Szakszerűség és történetiség (kétirányú történetiség, a múltba is néző, a jövőbe is tekintő dinamikus folyamat-látás) szerencsés találkozásának tartom a temesvári Facla kiadó gondozásában megjelent Bolyai-könyvet. Ebben a triptichonban három szerző ismerteti a Bolyai János-féle geometria tudománytörténeti előzményeit az ókortól kezdve, a geometria szerepét a modern fizikában, s a triptichon közepén ennek a *lényegét* is — aminek az a különös fontossága, hogy végre megmutatja a felkészültebb olvasóközönségnek, mit alkotott az a Bolyai János, aki a Bolyai-szépirodalomban minden emberi vonása ellenére egyfajta misztikus bálvány lett a közönség előtt, homályban maradván nagysága titka: korszakalkotó geometriai eszméi. Ez a könyv minden olyan tulajdonsággal rendelkezik, mint a legjobb Korunk Könyvek; nem csupán szakmailag érdekelt olvasóknak nyújt rendszeres ismereteket, s nem csupán érdeklődő laikusoknak beszél a tudományról; a kettőt együtt teszi, s ezáltal a közművelődés tényezőjévé válik.

Még egyszer megjegyezve, hogy ebben a futó körülpillantásban tudományos könyvtermésünkön a „fehér könyvek“ képviselte tárgy- és témakörökre eleve nem figyeltem (jelentkezésük nem „jelenségszerű“, abban az értelemben, ahogyan erről az előbbieken szó volt), feltűnik, hogy könyvkiadásunkban ilyen súlyt kapott két *eszköz tudománya*. Ha már a „gondolatok a könyvtárban“ rovatcím alatt kell — szerkesztői feladatképp — megnyilatkoznom, hadd legyen csakugyan egy gondolatom is a tények regisztrálása mellett, amit eddig műveltem: azt gondolom tehát, hogy a matematika is egyfajta nyelvtudomány; hogy a modern embernek két fő eszköze van a valóság szellemi megragadására, kifejezésére, a szavak nyelve és a matematika nyelve („alfanumerikus bio-számítógépek vagyunk“, mondhatná La Mettrie, ha ma élne); s hogy mind a két nyelv tudománya egy-egy önálló rendszer ugyan, de fejlesztése, továbbépítése nem lehet öncél, hanem csupán olyan munkálat, amelynek célja egyfelől jobb eszközt adni a kezünkbe, másfelől az adott

eszköz jobb használatára képesíteni minket. Mind a nyelv, mind a matematika nyelve a „valóságos“ valóság megragadásában, kifejezésében nyer finalitást; s ha ez igaz (márpedig annak látszik), akkor mindkettő tudománya lényegében segédtudomány (ami nem von le semmit önálló értéktől); és akkor — visszatérve tudományos könyvtermésünkre — a „valóságos“ valóság tudományainak, csillagászatnak, földtudományoknak, élettudományoknak és embertudományoknak (például a medicinának) rendkívül gyér, szegényes jelentkezése fölött kell sajnálkoznom, hamisítatlan „renegát“ irodalmár módjára.

Néhány észrevételt a tudományos könyvek terjesztésével kapcsolatban is szerettem volna tenni (szomorú tapasztalatom például, hogy vidéki értelmiségieket, közelebről kémiatanárokat szakkönyvhiányról hallottam panaszkodni, miközben ugyanabban a helységben, a könyvesbolt raktárában rábukkantam a fentebb említett fizikai kémiai „breviárium“ huszonöt példányára; ki sem került a pultra), s ezzel szoros összefüggésben beszélni szerettem volna a tudományos könyvkiadás és a sajtó kapcsolatáról — körülbelül addig a következtetésig, hogy a könyvkiadás számára szerzőket nevelő sajtó (nem véletlen, hogy a „felfutás“ nagyjából egybeesik *A Hét* megjelenésével és a *Korunk* megújuló igyekezetével egyes szaktudományok promoveálására) soron lévő feladata az, hogy biztosítsa a gyors, pontos, eligazító, közönségmozgósító *tájékoztatót*, s hogy felnövesse a tudományos művek *kritikáját* irodalombírálatunk színvonalára. (Itt azért tartózkodtam az implícite érintett szerzők név szerint említésétől, nehogy e néhány sorom kritikának tünjön fel.)

Erre azonban itt sem hely nincsen, sem impressziók s elképzelések megfogalmazása nem elegendő; a kérdés bővebb és alaposabb megtárgyalására rövidesen kerekasztalhoz fogunk ülni.

Veress Zoltán

Édenkert kősvatagja

Szilágyi István szerint se le, se fel nincs olyan kies katlan több széles e világon, mint amelyenbe Jajdon városát rejtette el valamikor, jókedvében a történelem. Ilyesmit ugyan sehol se állít új regényében* az író, a jajdoni tájat festő, nehéz színektől roskadozó mondataival azonban hamarosan elárulja magát. A szó köznapri értelmében már nem is szépen, hanem *gyönyörűen* ír Jajdon házairól, udvarairól, utcáiról, teréről, dűlőiről, dombjairól, hegyeiről; mintha egy eddig tudatosan visszafogott *stílművész* lázadna fel benne, s követelné jussát, mihelyt jajdoni kép kerül lelki szemei elé. Ez a stílművész pedig helyenként nem ismer nyelvi gátlást, oly messzire rugaszkodik mindennapos stílis konvencióktól, amikor csak megszalad ecsetté „előlépő“ tolla. Mert függetlenül most már az adott lelkiállapotoktól, függetlenül az író hősnőjének a regény egyes pontjain adódó helyzetétől (ha egyáltalán jogunk van az elemzés kedvéért mindettől függetleníteni magunkat), a szavak áradata ki-kicsap — bennünk, az olvasói tudatban — Szilágyi

mondatainak mindig hideg racionalizmussal megépített partjai közül, s a nyelvi bravúr örvénylése pillanatokra megmészédtí. Vajon tudatosak-e ezek a stílmutatványok, azaz határozott funkciójuk van-e az elbeszélés folyamatában, avagy az író nyelvi, stílis önkontrolljának kihagyásait jelzik csak?

„Mert a nap pár pillanatra megvackolt a fehér szilvavirág felhő mögött, és késznek mutatkozott a lány madártetem-látomásához kölcsönözni a káprázatot: a fény viaszragacsából nyers vérragyogással meg fehér mésvilágítással üvegpacsszirmok és húsos fehér liliomtollak szabadultak el, s kerengtek kioldódott gyermekláncfű bordák körül; a pattogó szilvafa-rügyek: szétszóródott, parányi csigolyák. E magát tépő, rubint- meg alabástrom-verdesés hosszú pillanatokig tartott, de aztán a fák fekete szepréi közt hiába próbáltak megkapaszkodni, megülni e lehet-lelkek, a nap menni készült, opálos pára kavart örvényt, a parányi csigolyákra dermedt tuskés véregecek szerteszikráztak, a liliom- meg pipacssziromtollak lilán zsugorodtak, s kezdett elperegni látomás létük, majd hulltukban szürkén zörgették meg alant a gatz.“

* Szilágyi István: *Kő hull apadé kútba*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

Persze, súlyos méltánytalanság lenne részünkről nem fedezni fel — csak ezekben a sorokban is — Szilágyi István nyelvi, stílári konstrukcióinak a mai romániai magyar prózában páratlan bonyolultságát; hogy tudniillik még ezekben a leírásaiban is mindegyre visszautal az író — egy-egy színárnyalattal, egy-egy szóképpel — a regény bizonyos helyeinek nemcsak hangulati, de még cselekményelemeire is; szóval mentegetőznünk sem kell azért, hogy az írásmódnak ezeken a legszükségesebb, helyenként túlírtással fenyegető pontjain közelítjük meg a *Kő hull apadó kútba* 450 lapját. Hogy annál jobban érzékeltesük a mai falusi, munkatelepi, üzemi, iskolai vagy éppen... szerkesztőségi köznyelvet egyszerűen másoló, néha pedig észrevétlenül át is poétizáló írói gyakorlatok — és a Szilágyi István törekvése közötti *döntő különbséget*. Hogy tudniillik Szilágyi István most már éppolyan tudatosan járja a *maga* stilusteremtő útját, mint a más pólusokon népi köznyelvi kollázst kiképző Szabó Gyula, vagy a nyelvi párlatokat absztraháló Sütő András. Szilágyinál ugyanis olyan szeceszziós *stíluseszmény* tér vissza írásművészetünkbe, amely az első fejezeteknél még mehökkenti a teljességgel másra (népi- nek, vagy dokumentárisnak, vagy klasszicizálóknak, vagy „trópuson túlínak“, vagy még sok mindennek mondható stíluseszményekre) hangolt olvasót, hogy aztán... feltétlenül rabul ejtse.

Jól határoljuk el a kérdést. Nem a túlírtást igyekszem eszményíteni Szilágyi prózájának megközelítésénél. Nem azokat a sorokat, amelyekben a képesbeszéd már képtorlaszokat produkál. (Például: „Dénes akkor úgy érezte magát, mint kit mezítláb csetkes kaszacspáson kergetnek juhászcutyák. Olyanformán képzelte, hogy ez a számára örökké idegen lány tán körülkeríti lelkében a siratnivalót — mint valami karámba a bárányokat, úgy gyűjti, tereli össze a szomorúságot, lehet hónapokon, éveken át —, hogy aztán két könnyezéppel rést üssön a sővényen, és színekké erezze valamennyi bánatát.“) Hiszen helyenként az író is halk ironiával határolja el magát a jajdoni világ esetleges — akár stílári törekvésekből fakadó — idillizálásától: „A határ egyik horpadásán át lelátott Jajdonra. A várost most éppen nem gyötörték gondok. Avagy csak nem fogalmazta meg őket idáig kiáltón, más egyébbel foglalatoskodott. Ha valamely felületes isten vagy más tájról erre kódorgó földi vándor egy pillanatra megállna most itt, harsogó kora nyárban a Szánuta alatt vagy valahol máshol ezen a dombtaron, és meglátná a lányt, karján kosárral, és vele mindazt, mit túlról a hegykaréj,

innen meg a szőlős magaslatok Jajdonként körülzárna, tán megbotránkozna a helység nevén. Mert ugyanbiza mi oka s joga van egy ilyen szép fekvésű városnak a panaszos névre? Mije hiányzik, ha szétnéz maga körül? Kövezett főtér, tornyok, fehér házfalak, az emberek feje fölött piros cserepes, de ha zsendélyes is, biztos fedél. És bolond nagy kék ég. Egyik felől tölgy- meg gyertyánoszlópot tartják, másik felől szőlőkarók fésülik le róla a pihés, kósza felhőfoszlányokat. A lejtőkön pedig, az erdőaljtól le a kerteig, jó, suhogó földek. Ezeken a dülőkön kövér esztendőben ellep a kukorica, a búza deréig ér. Persze egy felületes isten honnan tudhatná, hogy milyen ritkák a kövér esztendők errefelé. Na de az a nyár ilyenek ígérkezett. [...] És ha más tájról oly földi vándor kóborolna erre most, ki magával cipel fotografáló masinát, örömmel mesterkedne és képeslapra nyomatná e várost a völgyben és fölötté, karján a kosárral, a leányt.“

Szóval nem azok a túlírt vagy túlírtanak tűnő mondatok jellemzik a *Kő hull apadó kútba* 450 lapját, de ezekben érzékelhető leginkább, ami a regény egészének nyelvi jellegét megszabja. A *szöveg egészének* a maga racionalitásában is rafinált megírtsága, megmódoltsága, a mondatokon belül is érzékelhető konstruáltsága, bonyolult szerkesztettsége, sőt minden mondat előre- és visszautalásaiban — a *nyelvi egybeszerkesztettsége*. „Bátya, szerintem minden úgy szép, ahogy megtörtént“ — vallja egy helyt a regény hősnője nagybátyjának. De azt is hozzászeli később: „Az életnek rémes arányérzéke van.“ Ez a két mondat Szilágyi István stíluseszményét is meghatározta a *Kő hull apadó kútba* megírásának éveiben. Hatalmas nyelvi készletből építkezett az író. Úgy érzed, mindent tud a jajdoni (de a regény címlapjának utalásai alapján mondhatnók: a zilahi és a Zilah környéki) kisiparosok és földművesek tegnapi s tegnapelőtti világáról, mindennapjaikról, munkáikról. Főleg a tímárokról s a szőlősgazdákról és ezeknek segédeiről, inasairól, cselédeiről, szegődött bizalmasairól és alkalmi (vagy állandó) napszámosairól. Azon az alapon, ahogyan Pápai Judit *A Hétköz* pszichopatológiai tanulmányként recenziálja Szilágyi István regényét, nyugodtan felfoghatná valaki etnográfiai tanulmánynak, szövéstörténeti kézikönyvnek vagy régvoit tímárok tudományába bevezető ka-lauznak is...

A regény ilyenféle, tudálékos besorolása megmosolyogtat; azon is elgondolkoztam azonban, ahogyan Szűcs István e Szilágyi-regény „szilágyságát“ köszönti az *Utunkban*. Persze, tényleg *szilágysági* ez az elbeszélés, és nemcsak

nyelvi alapanyagában, hanem olyasformán is, ahogyan Tamási Árontól Szabó Gyuláig, Nagy Istvántól Bálint Tiborig annyian avattak életművükkel irodalomföldrajzi tájjá egy-egy Erdélyi vidéket. A sajátosság regisztrálását azonban sokan félreértették. Olvastam felületes recenziót, amely a Szilágyság „nagy regényének”, azaz társadalmi és történelmi körképnek minősíti Szilágyi könyvét, s még tisztá szerencse, hogy ma már nem vonják felelősségre kritikusaink a szerzőt feltételezett körképnek „hiányzó” elemeiért, amikor Szabó Gyulát vegzáltuk annak idején... például a *Gondos atyafiságból* kimaradt falusi értelmiségiekért. Mert csak freskókban tudtunk gondolkodni akkoriban, s freskókhoz mértünk „érzelmes históriákat” is.

Szóval: ne paradigmát keressünk a *Kő hull apadó kútba* beskatulyázásához. Emlegették már Németh Lászlót és William Faulkner is Szilágyi regénytörténeti felmenői között, ezzel azonban nem jutottunk közelebb magához a regényhez. De azzal se jutnánk, ha a könyv egynegyedét kihagyásra javasolnánk, mint Szócs István, említett *Utunk*-cikkében. „Azokra a külső és belső kommentárookra gondolkodok, amelyekkel Szilágyi hatásosabbá véli *vastagítani* regényét — írja Szócs. — Elmélkedésekre, reflexiókra, hol bölcselkedő, hol lírai természetűekre, hol stíloromantikusokra, hol zabhegyezően neoközönségeskedőkre.” Mert: „Éppen az a baj, hogy viszontreakciókat nem váltanak ki, s az olvasó sajnálja a kitűnő regényt, amely tisztán áramlik alattuk, mint az erdei patak a páfrányok alatt (hogy egy stílusos hasonlathoz folyamodjunk) — ki kell, ki kellene gyomlálni ezeket, hogy a sodrás erejében, a meder vonulatában is gyönyörködhesünk.”

Természetesen nem tesz meg Szócs Istvánnak azt a szolgálatot, amit feltételezhetően elvárna bármelyik opponensétől, hogy éppen csak az általa kihagyásra ítélt egynegyedben keressem a könyv értékeit. Nem lépek fel „páfrány-pártinak”, hogy megvétőzhassam az ő „sodrás-pártiságát”. De hasonlatánál maradva: vajon ki az őrdög gyönyörködik úgy hegyipatakokban, hogy gyönyörűsége kedvéért legelőször is kigyomláztatja a patakpartokat? Vajon a letarolt völgyecskék szebbek-e, vagy ugyanezek a völgyek eredeti vadságukban? Nem, ne keressünk választ erre a merőben konstruált problémára; ne robbantsuk ki a szigorú tárgyiaság és a legcsapongóbb romantika vitáját Szilágyi regénye körül, mert ezzel végleg elterelünk minden figyelmét a regényről magáról. De lássuk be, hogyha tényleg ezt az *adott regényt* kívánjuk megbeszélni, erről bizony leválaszthatatlan az a reflexív egynegyed.

Mert enélkül bravúros bűnügyi lektúrral lenne dolgunk; vagy egy befulladás világ csodabogarainak gazdag gyűjteményével. Azaz megint csak ott vagyunk, ahova a regény nyelvi és stílárís alapanyagáról szólva jutottunk el fentebb. De hát mi is a funkciója e regényben mindannak, amit szecessziós stílusterékvésnek minősítettünk a mű egészé kapcsán; és mi a funkciója mindannak, amit Szócs István „négy övezetben” különít el a regény anyagának elemzésekor? (Hogy aztán a „negyedik övezetnek” még a létjogosultságát is kétségbe vonja végül...)

Szilágyi túlírt mondataiból kiindulva, s az egész regényben uralkodó szecessziós stíluseszményt nyomon követve a regény mondatainak szerkesztettségére, sőt egybeszerkesztettségére utaltam. (Illyesmit jeleztem öt évvel ezelőtt, az *Üllő, dobszó, harang* elemzésekor is, bár a „gyermeket” akkor még nem ismertem fel, azaz nem tudtam nevén nevezni.) Az elbeszélő írásművészetének ez a jellege pedig kétségtelenül elválaszthatatlan e regény legfontosabb külső és belső formaelemeinek nagyfokú szerkesztettségétől, sőt egybeszerkesztettségétől. Ilyen értelemben: nincs és nem is volt ennél *megirtabb* regény a romániai magyar irodalomban. Egy gyilkosságal kezdődik (Szendy Ilka megöli menekülő készülő napszámos-szeretőjét, Gönczi Dénest), s 450 lappal arrébb szinte megváltásnak érzi az olvasó, amikor — a mese időszámítása szerint néhány hónap múltával — újabb gyilkosság vet véget a regénybe írt jajdoni „bűn és bűnhődésnek”. Amikor az új „bébillér”, az „őreg tróger” Faggyas József végül is végrehajtja a sorsszerű ítéletet Szendy Ilkán, aki ekkor már valóságos élőhalottként kényeszeríti ki végzetét. Ami pedig a két gyilkosság között történik e könyvben, az mindenképpen írói bravúrra vall. A *külső történet* például önmagában is oly vastkövetettségével konstruálja meg — el a legapróbb részletekig — Szilágyi István, hogy regénye nemcsak pszichopatológiai tanulmánynak (lásd fentebb), hanem büntetőjogi szakdolgozatnak is elmenne szerintem. Persze: ha lehátanánk róla mindent, ami a büntetőjogászát „zavarhatná” a pusztá sztori elemzésében. Így kerül aztán elénk egy, a gyilkos által soha el nem tervezett, csak a tudatalattijának legmélyebb régióban történetekkel összefüggésbe hozható gyilkosság — és ami utána következik: a gyilkos egyre spontánabb védekezése, örületesen logikus önvédelmi rendszerének automatikus kialakítása, majd ezzel párhuzamosan éppily ösztönös és mechanikus készülődése saját magának a megsemmisítésére. Mindez azonban bármennyire megmódolt önmagában — fróllag —, kül-

só váza csak a regénynek. Mert 450 lap igazi főcselekménye *odabent* játszódik le, a *gyilkos tudatában*.

Szóval: a Szendy Ilka tudatában? És ezért tekinthető pszichopatológiai stúdiumnak is ez a könyv? Nem lehet ilyen egyszerűen minősíteni e mű külső és belső világát. Mert Szilágyi virtuozitása mindenekelőtt abban nyilvánul meg, ahogyan egyetlen folyamban áradó narrációja során egymástól tökéletesen elválaszthatatlanul és mégis tökéletesen megkülönböztethetően *kapcsolja össze* Szendy Ilka belső monológját, sőt lelki deformálódása mechanizmusának az érzékeltetését — a többi kulcsfigura (Gönczi Dénes, Gönczi Mari, Faggyas József, Simonffy Béla) Ilkához fűződő kapcsolatainak, e kapcsolatok változásainak az érzékeltetésével; aztán a gazdag családtörténeti, várostörténeti, társadalomtörténeti képek kibontásával; sőt azokkal a leírásokkal és kommentárokkal is, amelyekkel az író egészíti ki vagy emeli az általánosítás rangjára mindazt, amit Szendy Ilka s a regény figurái látnak és gondolnak a regény jelen idejében, vagy láttak és gondoltak valaha. Valahogy ilyenformán, ha szabad önkényesen modelleket konstruálnunk: — Szendy Ilka tesz-vesz a háza táján, végzi mindennapos munkáit, mint-ha rég megfeledezett volna már arról, hogy Gönczi Dénes holttestét őrzí abban a kiszáradt kútban, amelynek szájára egy disznóolat tolt rá mindjárt a gyilkosság után. De megérkezik valaki, Mari vagy Béla úr, vagy Faggyas Józsi, mikor ki. Beszélgetés közben Ilka egyetlen megfeszített húr. Állandóan ellenőrzi önmagát, vajon nem árult el valamit, és ellenőrzi partnerét, vajon nem sejtett meg valamit... Aztán a beszélgetés váratlanul (de nem oktanul) átcsap egy régi jelenet elbeszélésébe, amikor is Ilka Dénessel intézte még közös sorsukat. Most már e két jelenet — a regény jelen idejében lejátszódó, s a másik, a jelenidejűségében előadott, valójában azonban a regény múlt idejét idéző — össze-összecsendül a szövegben, folytonosan átjátszik egymásba. De hirtelenében leírások következnek — ezeknek is funkciója van a regény egészének konstrukciójában —, aztán történeteket olvasunk régiekről. Nem tudjuk biztosan, hol van mindebben Ilka tudatának a határa, és hol kezdődik például az író legsajátosabb szövegelése; bár sohasem akadunk fenn ezen, a regény egyetlen pontján sem, annyira megoldottak, feloldottak, természetesek a kapcsolódások. Újabb és újabb jelenetek, emlékképek bukkannak fel, újabb és újabb írói kommentárokkal, s mindez újra meg újra átjátszik az első idősikban „zajló” jelenetbe, hogy végül is mindez úgy oldódjék fel valamilyen

helyzetben vagy gondolati összegezésben —, hogy az előző fejezet zárómódata egyben a következő fejezet mottója is lehessen... Szecessziós stílusesszémény s egy nagylélegzetű zenemű, például egy Gustav Mahler-szimfónia szerkesztési elvére emlékeztető szerkesztési mód ötvö-zete ez a könyv. Olyan ósvadon, amelyben balladás népiség fonódik össze rafinált műviséggel, realiztikus látásmód benyolult áttételességgel.

Az egész elbeszélés egységét pedig nemcsak a Szendy Ilkában lezajló lelki folyamat benyolult indoklásának finalitása adja meg, hanem azok a külső és belső cselekményen végigvonuló epikai motívumok is, amelyek úgy szilárdítják a *Kő hull apadó kútba* építményét, mint fém-szerkezetet a vasbetont. Ezek közül is kiemelkednek Szendy Ilka és Gönczi Dénes szerelem nélküli szeretkezéseinek a vissza-visszatérő emlékképei. Aztán az egykori legátus és Ilka „idilljének” illúzióforrázó részletei. És a Szendyék híres szölcseihez fűződő munkatörténetek. Vagy a tímárszor törvényei. A piacolás hagyományai. A jajdoni temetkezések rendje. Az egyes növényfajtákhoz, madárfajtákhoz fűződő babonások. Az egrestelki napszámosok munkaerkölcse. Kinek, mikor dolgoznak jól. Mikor, miért lazsálnak, vagy tagadják meg a munkát. És a groteskségükben iszonyatos jelentéseket hordozó motívumok: Ilka mániába torkolló kögyűjtése, kőaratása; ahogyan a lány naponként kosárszámra hazacipelt kövel „eteti” örökké éhes, kútbavetett „párját”; ahogyan a szó szoros értelmében „kő hull apadó kútba”, hogy a titok titok maradjon; később pedig mindez egy megkövesedett lélek emberségpótló cselekményévé válik már... Végül ennek az emberségpótlásnak legriasztóbb motívuma e regényben, ahogyan Ilka gyermekeivé fogadja a koszos malacocskákat, ahogyan úri módon főz nekik, ruhát szab, varr reájuk, fűrösztí őket, néha még be is fekszik közéjük, „családtagjai” közé, közvetlenül a Dénest rejtő „apadó kút” fölé...

Mindezt megmódolja Szilágyi István, elhitheti az olvasóval, és jelentéssel ruház fel a regény egész szempontjából. Van egy motívum azonban, amely éppolyan zavarólag hat rám, mint helyenként a regény túlírt mondatai.

A Nagy Fejedelem szerepére gondolok Ilka és Dénes kapcsolatában. Hogy Ilka tulajdonképpen egy olajlenyomat kétszáz éve halott Fejedelmébe szerelmes — akinek pompázatosan romantikus beállítás (a képen) mindannak ellentéte, amit csak látott és tapasztalt Jajdonban a lány —, s Gönczi Dénest is azért parancsolta maga mellé a napszámosok közül, hogy ölelkezés közben... a Fejedelmet szeret-

hesse. Megértem, hogy Szilágyi István ezzel a motívummal is igyekezett érzékelteni, hogyan torzulnak el nemes tartalmak egy olyan társadalmi-történelmi pillanatban, amilyent Jajdon élt át a múlt század második felében és századunk legelején, egy életforma felbomlásakor — de ez az a motívum, amelyet az író nem tud elhíhetővé tenni Szendy Ilka pusztulásának az elbeszélésekor. Sokkal vadabb részleteket is elhiszünk Szilágyinak, ez az utóbbi azonban mondva-csinálnak tűnik, mert különben hiányzanak e regényből a sajátos elemek, amelyek végül is indokolhatnák ezt az aberrációt. Szóval, a kögyűjtés és a malacok közé való bemenekülés egy motívumorsor részévé válik elhíhetővé, mert minden felőlük mutat a könyvben. A Fejedelem alakjának összekapcsolása Gönczi Dénessel viszont a regénybeli elszigeteltségében válik hihetetlen motívummá. Dekoratív ráadásá. Idegen testté a konstrukcióban.

Erről se mondanám, hogy „ki vele”; ezt se lehetne kioperálni a műből, mert talán minden összeomlana nélküle a külső és a belső cselekményben. Csak annyit jegyzek ide, hogy szerintem ez a motívum tekinthető a *Kő hull apadó kútba* gyenge pontjának, elnagyolt elemének. Legmegírta regényünk legmegíratlanabb részletének.

És hogy ez a sokat emlegetett *megírtság* mennyire nemcsak virtuozitás kérdése, azt a köhordás motívumának közelebbi értelmezése példázhatja e regény kapcsán. Hogy tudniillik ez a realiztikusan kibontott motívum hogyan kapcsolódik össze a regény döntő tartalmi elemeivel, s hogyan válik ezáltal áttételesen is jelentéshordozóvá. A *Kő hull apadó kútba* alcíme ugyanis — bocsánat a frivolitásért — az is lehetne, hogy „Köszívű lány pusztulása” vagy még inkább: „Köszívű emberek lánya”. És ebben a komolytalan megjegyzésben semmiféle Jókaira való utalást ne keressen senki. Hiszen az utalás értelmét a *Kő hull apadó kútba* minden olvasója könnyen megérti.

Ha Szabó Gyula Gondos *atyafiságát* új értelmű „roman sentimental”-ként köszöntöttük annak idején, akkor ez a *Kő hull apadó kútba* az igazi „roman antisentimental” minálunk. Persze, semmi köze a francia „új regényhez”, amivel Izsák József hozakodott elő az *Üllő, dobzó, harangról* írt bírálatában. Hiszen Szilágyi a klasszikus realizmus minden játékszabályát betartja a tájleírásnál, a társadalmi és a történelmi kép kibontásánál, a részletek hiteles rajzánál, sőt az alakok sokaságának a megformálásá-

nál is. Csak a főszereplők kivételek ez alól. Szendy Ilka és Gönczi Dénes olyanok, mintha teljességgel érzéketlenek lennének. Külső leírásukat nem találjuk a regényben, s cselekedni is mintha mindig álomban cselekednének. *Automaták*. Csakhogy főszereplőinek ezt a pszichés állapotát következetesen végigvive mondja a legtöbbet Szilágyi István arról a tegnapi jajdoni világról, amelyről annyi a mondandója. Hogy mivé teszi az embert a *van* s mivé a *nincs*. Egyaránt elemberteleníti. Szendy Ilka sohase szeretett igazán senkit, és őt se szeretete soha senki. Talán még a szülei sem. Családjában emberöltőkre visszamenően, amíg a társadalmi emlékezés csak visszalát, mindenki a vagyonszerzés rideg játékszabályainak engedelmeskedve gyilkolt és öletett meg. Néha képletesen, máskor a szó szoros értelmében. De akkor annak a harcnak még célja és látszata is volt. Szendy Ilka viszont már cél nélkül követi a régi hatalmasokat. A tímárfejedelmeket, a szőlősök királyait. Rendjükből akkor sem szabadulhat, amikor ez a rend összeomlott már, de a rend emlékei most már nemcsak gyilkosságba taszítják a lányt, hanem... automatává is teszik. Akárcsak Gönczi Dénest az a kibírhatatlan kettősség, hogy egyfelől faluközösségben s falusi családban kell élnie, másfelől rabszolgája lesz a köszívű lánynak, aki legmegbízhatóbb napszámósától nemcsak jó munkát, hanem szerelmen nélküli szeretetet is követel. Ebből a kettősségből próbál Amerikába menekülni Gönczi Dénes, az egrestelki napszámos, s ezt a „lázadást” fojtja el action gratuite-nek tűnő tettével Szendy Ilka. Az action gratuite ugyanis ebben az esetben csak látszólag „gratuite”. Ez a beállítás a Szilágyi István írói „játéká” ez alkalommal. Látszólag indokolatlannak mutatja be a lány tettét, amit aztán 450 lapon minden elképzelhető szempontból, rendkívül sokoldalúan indokol. Szilágyi István ugyanis *nem a tettét nyomozza, hanem a tett lehetséges motivációinak* mérhetetlen óceánjába merül kísérőjével, az olvasóval.

Megint csak a *tett* regénye, akárcsak a megelőző, az *Üllő, dobzó, harang* volt. De abban még, sokkal egyszerűbben megmódozva, a szabad akarat s a társadalmi szabadság lehetőségeiről szóló mondani-való került előtérbe. A *Kő hull apadó kútba* viszont, a tegnapi jajdoni dráma idézésével, a társadalmi rabság és az egyenlőtlenség emberpusztító, lélekölő következményeiről szóló vallomás.

Egyik csúcsa annak az irodalmi vonulatnak, amelyet romániai magyar írásművészetnek nevez a történetírás.

Marosi Péter

Nagy gondolatok egyszerűsége

Mircea Malița új kötete* megerősíti az eddigi munkái alapján kialakult véleményyt: a szerző Románia mai szellemi életének jelentős alakja. Ha ezt az általánosan elfogadott megállapítást szabad egy szubjektív véleménnyel is kiegészíteni, hozzátennénk: igen rokonszenves alakja. Gondolatai ütődően hatnak. (Az ütődő jelző kissé devalválódott kritikánkban, komoly eszmei tartalmú művekkel kapcsolatban nemigen használják. Ebben az esetben azonban a kifejezést a szó szoros értelmében használom, értem ezen azt a hatást, amelyet csak a friss, tiszta ital válthat ki a tikkadtságban.) A kötetben szereplő egyik kis írásában Mircea Malița megjegyzi, hogy baj van a fül körül. Szemünket becsukhatjuk, elfordíthatjuk, elrövedezhetünk a semmibe, a fül azonban védtelen az információáramlással szemben: hallásunk mindent regisztrál, és a gondolkodás üresben örül, amíg a végeláthatatlan szóáradatból kiszúri a néhány szemnyi tényleges információt. Növekszik a szavak agressziója (vagy még inkább: a szavakkal elkövetett agresszió), amely hatásában aligha különbözik a fizikaitól; egyik is, másik is leszerel, bénítólág hat. A szerző látni véli, hogy feltalálják majd az információs fülhallgatót, két parányi műszert, amelyet a fülünkbe helyezünk, és amelynek két alaphelyzete lesz: *nyitva* és *zárva*. Talán egy zöldfényű körtécske jelzi majd, készek vagyunk-e vagy sem az információ befogadására. Nos, ha lenne egy ilyen fülhallgatónk, Malița közlendőire mindig a *nyitva* jelzésen állna. Malița nemcsak beszél, hanem közöl is, még hozzá fontosat és érdekesen.

Írásait a szerző „elmondott esszék“-nek nevezi. Az elnevezés találó. Nemcsak azért, mert a kis írások egy részét valóban elmondta (néhányat magam is hallottam előadásában), hanem mert közvetlenségükben valóban az élőbeszéd benyomását keltik.

Malița a legkorszerűbb tudományos kérdésekről szól irodalmian, írásai azonban korántsem csak a tudománynépszerűsítést szolgálják. A *mag* gondolatait közli modern tudományos kérdések ürügyén.

Látszólag *igen* sok kérdéstről beszél; leggyakrabban *háromról*: a matematikáról, a jövőről, a nevelésről; végső fokon

csak *egy* dolog foglalkoztatja igazán: az újító, az alkotó gondolat.

Ezért tud oly melegen és meggyőzően írni Geiss botjáról. Geiss-szal, a fiatal svájci tudóssal Bernben ismerkedett meg Malița. Geiss holdtalajmintát mutatott neki; ezt úgy szerezte, hogy részt vett az Apollo—11 expedíciójában. Geiss javasolta a NASA-nak, hogy az Apollo—11 foglalkozzék a Nap-szél vizsgálatával. A NASA elfogadta a javaslatot azzal a kikötéssel, hogy az apparátus ne legyen súlyosabb fél kilónál. Geiss apparátusa egy bot és egy alumíniumfólia volt. A kísérlet annyira bevált, hogy felveték a további Apollo-programokba is. Malița fontosnak tartja megjegyezni, hogy Geiss botja karrierjének újabb állomásához ért, amikor az Apollo—14 tagjai gerelyként is használták az izomerőkifejtés mérésére. Malițát Geiss *ölte*, a *gondolat* ragadta meg, és az esetből levonta következtetéseit. A tudományhoz legalább annyi fantázia kell, mint a költészethez, legalább annyi bátorság, mint egy lovassági rohamhoz. A tudomány nem feltétlenül drága. A tudomány majdnem mindig *egyszerű*.

Malița, a kitűnő nevelő feltétlen híve annak, hogy a tudományos gondolkodásra egész kicsiny kortól kezdve fel lehet és fel kell készíteni az embert. Malița, a jeles tudós meg van győződve arról, hogy a korszerű tudományos gondolkodás fontos elemei elsajátíthatók már zsenge korban, ha megfelelő formában közvetítik őket. A felsőbb matematika elemei is elsajátíthatók játék közben. A gyermek játéka és a mérnök tervezőmunkája közt sok a rokon vonás.

A tudomány egyszerű. Egyszerű és nélkülözhetetlen. „A jelenkori gondolkodók bonyolult szavai és szakkifejezései mögött — írja Malița — egyszerű kérdésekre bukkanunk, amelyeket mindannyian felteszünk magunknak, és amelyek annyira természetesek, hogy ha nem léteznének, meg kellene riadnunk.“ Ebben a józan, sőt bölcs megvilágításban érthetővé válik az a *látszólagos* ellentmondás, ami Malița könyvének a címe (*Eszmék mozgásban*) és a között a megállapítása között van, miszerint az eszmék ismétlődnek. Malița alapvető álláspontja megközelíti a francia mondatet: „Plus que ça change, plus c'est toujours la même chose.“ A Malița-féle hozzáállásban azonban a hangsúly a „change“-ra, a mozgásra, a változásra, a fejlődésre kerül; az állandó és nagy emberi

* Mircea Malița: Idei în mers. Editura Albatros. București, 1975.

problémák csakis a gondolkodás, a megismerés szüntelen előrehaladásában, a nyugtalan alkotásban remélhetnek megoldást.

Malița optimista. Amikor azt mondotam, hogy írásai üdítőek, erre az optimizmusra is tekintettel voltam. Optimizmusának forrása feltétel nélküli hite a haladásban, a tudományos, a társadalmi, az erkölcsi haladásban egyaránt. Kritikus és józan optimizmus ez, amely nem hagyja figyelmen kívül a súlyos problémákat. A *gorilla mítosza* című írásában a született agresszivitás elméletével foglalkozik. Kedvelt eljárásával itt is azt bizonyítja, hogy a tudomány egyszerű, és a legegyszerűbb, legalapvetőbb tudományos kérdések érintik legközvetlenebbül az emberiséget. Állatkísérletekkel kapcsolatban jegyzi meg: „Bármennyire furcsának tűnjék is, a jövő nagymértékben attól függ, hogy a gorilla agresszív-e vagy sem.“ Optimizmusa nem gátolja meg abban, hogy leszögezze: ami az embert illeti, az antropológia még nem nyilatkozott végérvényesen. De a kialakulóban lévő álláspontok vizsgálatából, meggyőző állatkísérletek alapján a következő megállapítást szűri le írása befejező mondatában: „Az emberszabású majmok, melanokolikus tekintetűkkel, bátorítanak bennünket.“

Az alkotó ötlet, az új gondolat Malița minden írásában jelen van. Még akkor is, amikor ismert kérdéseket tárgyal, olyan látószöveget alakít ki, olyan frappáns asszociációkat talál, hogy meggyőződésünk: újat, többet tudtunk meg a kérdésről. Metaforái telibe találnak. A passzéistákkal, a tudományos-műszaki haladás következményei miatt aggályoskodókkal vitatkozva írja ezt a mondatot: „A lúdtollhegyzők pánikja az acéltollhegy felfedezésekor korántsem jelentette az írás alkonyát.“ Amikor a jövő intézményeit és azok működését írja le, a változás, a fejlődés lényegét így fejezi ki: az intézmények működésében a hangsúly a csontrendszerrel az idegrendszerre tevődik át. A nagy és a kis energiák jelenkori és jövőbeni szerepét az ember mesékbe vetített vágyálmainak teljesüléséhez köti. Az ember a mesékben mindig arra vágyott, hogy két segítőtársa legyen: a nagyerejű óriás és a bölcs törpe. A két mesealak létezik, mondja Malița, ezek a nagy és a kis energiák.

Malița lépten-nyomon a jövőről ír. Könyvének elolvasása után azonban, rendkívül érdekes és értékes fejtegetései ellenére sem nevezném futurologusnak. Az a benyomásom, hogy az ő esetében másról van szó. Egyik írásában elmondja, mily nagy élményt jelent számára a Fogarasi-havasok csúcsáról vagy a repülőgépből látni a tájat, mennyi új is-

merettel gazdagít a *távlat*. Mennyi mindent tudhatunk meg Földünkéről az űrállomások magaslatából. Úgy gondolom, Malița számára a jövő perspektívája jelenti azt a magaslatot, amelyről jobban láthatja a jelent. A jövő tudományát, iskoláját, intézményeit stb. előrevetítve tulajdonképpen a jelenről beszél. Mert a Malița felvillantotta jövő nem utópia, mindig a jelen meglévő elemeihez, tendenciáihoz kapcsolódik. A jövőről beszélve azt mondja: ez jó a jelenben, amaz pedig értéktelen vagy káros. Ellenében a meglehetősen elterjedt szólásmondással, „ez van, ezt kell szeretni“, arra figyelmeztet, hogy a jelenben csak azt kell szeretni, csak az érdemel megbecsülést, ami a jövőendő szempontjából értékes.

Hasonló a benyomásom Malița matematikusi „megszállottságáról“ is. Hogy minden jelentős matematikus megszállottja tudományának, az nem új dolog. Szerzőnk sem kivétel. Mentségére és minden matematikus mentségére legyen mondva, nemcsak arról van szó, hogy a matematika szerepét, fontosságát igen nagyra értékeli, hanem elsősorban arról, hogy ez a szerep és fontosság valóban igen nagy. Persze, ennek az elismeréstől addig, hogy a matematikát valamilyen univerzális csodaszernek tekintsük az emberiség minden gondjára-bajára — nagy a távolság. Malița, a szenvedélyes matematikus itt is meg tudja őrizni a dolgok mértékét. Felfogásában a matematika univerzális szerepe abból következik, hogy elsősorban a matematika biztosítja az összekötő szerepet a tudományok között, segíti elő a különböző tudományos módszerek áttételét és átvételét más tudományterületekre, az interdiszciplináris kutatásokat, a határterületek új tudományágainak ígéretes fejlődését. Malița nem abban az értelemben elfogult a matematikával szemben, hogy számára nem létezik más tudomány. Ellenkezőleg, „generalista“ (a kifejezést Robert Jungktól kölcsönözzük, aki magát, ellentétben a specialistával, „generalistának“ nevezi), őt mindig az egész érdekli a maga *sokoldalúságában*, és ha az *egészet* jobban átfogni, megérteni segítő eredmény születik a biológiában vagy a kristálykutatásban, a szociológiában vagy a filológiában, Malița nem kisebb lelkesedéssel köszönti, mint saját specialitásának felfedezéseit.

És még valami. Érzésem szerint Malița mély meggyőződése a matematika feltétlen szükségességéről és hasznáról a pontos tények, a realitások feltétlen tisztetétét, a mellébeszéléssel, a „blablá“-val szembeni allergiás ellenszenvét is kifejezi. A poézis, az alkotó fantázia feltétlen híve (írásaiban egyik is, másik is

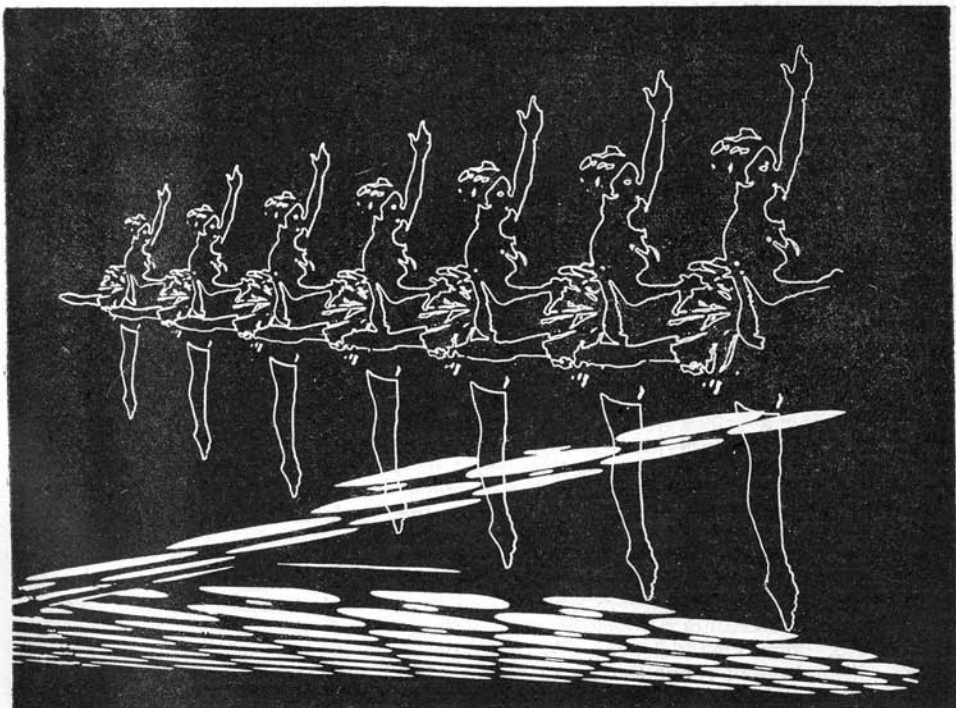
megnyilatkozik), de irtózik a steril spekulációktól, a gondolkodás (a beszéd és az írás) üresben őrlésétől. Malița — mint a matematika is — csak akkor szól meg, ha van mondanivalója, és csak azok érdeklik, akiknek van mondanivalójuk.

Emlékszem, annak idején, amikor egy időre az oktatásügy élére került, meséltek róla, hogy ismerkedés címén magához szólította minisztériumának vezető

tisztviselőit, és nem adatokat, nem jelentéseket kért tőlük, hanem azt, hogy közöljék, mi az az eszme, amiért küzdenek, amelyet a maguk munkaterületén meg akarnak valósítani az oktatásügy érdekében. Nem tudom, valóban így történt-e, vagy sem. Malița írásait olvasva azonban meggyőződésem, hogy így *kellett történnie.*

Ezért, ezekért igen rokonszenves a szerző, s üdítőek az írásai.

Kallós Miklós

Bányai István fotókompozíciója

A szükségletek kettőssége

Emberi szükséglet nemcsak a tiszta levegő, hanem a kultúra és a szabadság is. Nem véletlen tehát, hogy a szükségletek kérdése az utóbbi időben számos problémát robbantott ki. Ám ezek egyetlen érdeme — Chombart de Lauwe szerint — az, hogy felhívták a figyelmet a szükséglet-fogalom fontosságára, de egyúttal a fogalom értelmezésével kapcsolatos félreértésekre is, arra a zavaros helyzetre, amely a kutatásokat mind ez idáig megbénította. A LA PENSÉE idei áprilisi száma teljes egészében a szükségletek és a fogyasztás problémájára összpontosít. Az elemzések közül kiemelkedik Chombart de Lauwe tanulmánya, amely éppen az említett félreértéseket elemzi, és kísérletet tesz eloszlításukra.

Ehhez előbb meg kell határozni a szükséglet kategóriáját, és el kell határozni azoktól a fogalmaktól, amelyekkel minduntalan összetévesztik: a vággyal, az ösztönnel, valamint az érdekekkel.

A szükségletet a szükségesség jellemzi, ez azonban kettős természetű: lehet életbevágó szükségesség és társadalmi kötelezettség. Szociológiai szempontból az egyéni szükségletek szembenállhatnak ugyan a csoport szükségleteivel, de az egyént nem lehet pusztá szükségleteire redukálni. Ezzel ellentétben a szükségletek adekvát elemzése felszínre hozza a különbözőségeket, feszültségeket, konfliktusokat, amelyeket meg kell oldani, hogy kiléphessünk az ellentmondásokból.

A társadalmi szükségletek figyelembevétele jellemezte Chombart de Lauwe eddigi kutatásait, de később zavarólag hatott az, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonított a funkcionalista és a strukturális-funkcionalista elméleteknek. Ezúttal Chombart de Lauwe eddigi álláspontjának kritikáját szándékszik nyújtani, tovább akar lépni. Konceptiójának tulajdonképpeni bírálatára, árnyaltabb, dialektikus kifejtésére közeljövőben megjelenő könyvében kerül sor. Persze, a vita hevében arra kényszerül, hogy máris felvázolja új, finomított álláspontját anélkül, hogy teljességre törekedne.

Chombart de Lauwe kérdése: ha ugyanazt a szükséglet-fogalmat (kategóriát) vonatkoztatjuk az egyénekre, a csoportokra és a társadalomra is, vajon nem különböző dolgokról beszélünk-e? Ez a kérdés a szükségletek szisztematikus elemzésének a fontosságára hívja föl a figyelmet, ami a kutatói etika szempontjából is alapvető jelentőségű, hiszen tőkés viszonylatban el kell kerülni a szükségletek manipulációját, azt, hogy a hatalmon levő csoportok határozzák meg mások szükségleteit — saját érdekeiknek megfelelően. A „fogyasztók” érzékelték és a mások felbecsülte szükségletek közötti szakadék a kevésbé kedvezményezett rétegek függőségi fokát jelzi. Fontos tehát, hogy a „fogyasztók” saját szükségleteiknek a tudatára ébredjenek, s megfogalmazhassák követeléseiket. Annál is inkább, mert a játék „arra megy ki”, hogy ezt a tudatosodási folyamatot fékezze, és kívülről határozzák meg a szükségleteket, de úgy, mintha azok a „fogyasztók” szükségletei lennének, miközben individuális vagy csoportérdekekről van szó. A „főlderítést” talán segíti az, hogy a szükségletek észrevehetőek, hiszen ki nem elégítésük következményekkel jár. Ennyivel azonban nem lehet megelégedni: a lehető leghamarabb meg kell határozni magának a szükségletnek a fogalmát, és rá kell mutatni, milyen szerepet játszik a gazdasági tervezésben.

A köznapi nyelvben a szükséglet fogalma a hiány, a megfosztottság, valami távollétének a fogalmához kapcsolódik. De elkülönül a vágytól, az aspirációtól és az impulziótól. A „szükségem van egy ruhára” mondatban a ruha az az eszköz, amely lehetővé teszi, hogy védekezem a hideg ellen. A szükséglet állapot, amelyet az idéző elő, hogy szakadék van aközött, ami az alanyunk szükséges, és aközött, amivel pillanatnyilag rendelkezik. Az eszköz kisebbiti ezt a szakadékot.

A szükséglet kötelezettség- és szükségesség-jellege élesen fölveti a szabadság és az elidegenedés közötti ellentét kérdését. Aki azonban a szükségletben keresi

mindenfajta motivációját, az újra beleesik a szükséglet és az ösztön vagy a szükséglet és egy intézményesített erő összetévesztésének csapdájába. Leszükíteni a motivációt a környezet viszonyaira visszatérést jelent a redukcionizmus tévedéseinek szövevényébe. A szükséglet eléggé meghatározottan kötődik a szervezet belső pulzóiához, de ezeket vagy kiváltja, vagy ezek eredménye: a szexuális szükségletben pl. a tendencia megelőzi a szükségletet, de külső személy (tárgy) is kiválthatja; az éhségben az evés szükséglete megfelel egy hiánynak, és arra kényszeríti az alanyt, hogy megszüntetésére külső tárgyat keressen. Ha a szükséglet motivációjában az igény a természetből, a szervezet életéből ered, akkor szükségességről van szó, ha a szociális életből, akkor kötelezettségről.

A szükséglet-kötelezettségek nem érthetők meg anélkül, hogy ne állítanánk párhuzamba az aspirációkkal, amelyek vele egy tárgyra vonatkoznak. A táplálék szükséglet-aspiráció, aspiráció az ünnepre, a társadalmi előrehaladásra, a megbecsülésre, a találkozás örömeire, a szabadságra... Így a legérdektelenebbnek mondott értékek a mindennapi élethez kapcsolódnak, és nem választhatók el tőle. Minden szükséglet-tárgy aspirációvá válhat, minden aspiráció-tárgy szükséglet-tárggyá. Szükséglet és aspiráció hasonló tendenciájú kifejezések, de ellentétesek is lehetnek.

Az életbevágó szükségességhez viszonyítva a társadalmi kötelezettség mind fontosabb helyet foglal el. Amikor egy gyermeket arra köteleznek, hogy iskolába járjon, akkor a nevelés szükséglete már törvény-kötelezettséggé vált: ez szociális jellegű egyéni kötelesség. Minden egyént képek, modellek, reprezentációs és értékrendszerek, a közeg kényszerítései vesznek körül, amelyek meghatározzák és kötelezettségeket rónak rá, s amelyeket személyesnek hisz. Am ezek a kötelezettségek csupán személyesített szociális kötelezettségek. Egy magatartás-kódról van szó, amelyet a társadalom dolgoz ki. A kötelezettséget az állam képviselői vagy más intézmények ellenőrzik. Az állam, jellegétől függően, többé-kevésbé hűen képviseli a lakosság vagy — leggyakrabban — a hatalmon levő csoportok érdekeit. Fel kell figyelni a kétértelműsége — mondja Chombart de Lauwe — a tőkés állam képviselői a gyermek iskolázatásának szükségletéről beszélnek, de vajon a gyermek szükségletéről van-e szó, vagy a hatalom érdekéről, amely egy meghatározott gondolkodásmódot kényszerít a gyermekekre?

Az aspirációk főleg az egyéni életet érintik; így van ez akkor, amikor a szabadság, a kultúra szükségleteiről van szó, amelyek tulajdonképpen aspirációk, és csak lassan alakulnak át szükségletekké.

Természetesen a szükséglet és a szükségesség sosem lesz a forradalmi cselekvés egyetlen kiindulási pontja. A kötelezettség-kényszer fontosabb ugyan az életbevágó szükségesség-kényszernél, de kényszer marad és elidegenedés, amelyből a kiút: a szükségletek tudatosítása. Bár a szükségletek vakon hajszolják az embereket, s így könnyű mesterségesen kreálni és manipulálni őket, a tudatosítás első (feltételes) lépés lehet a felszabadulási folyamatban, de nem lehet maga a szabadság.

B. G.

KÖLTÖK, HIDAK (Irodalmi Szemle, 1975. 4.)

József Attila születésének 70. évfordulóján érdekes dokumentumokat idéz Szántó György a költő szlovák barátjának, Anton Strakanak a hagyatékából. Közismert, hogy a csehszlovák diplomata mily sokat tett a népek és kultúrák egymáshoz közelítéséért, s ebben milyen szerepe volt éppen József Attilának. Straka gépiratban fennmaradt, 1940-es előadásában (*Az új magyar költészet*) többek közt ezt írta: „Józsefhez fűződnek budapesti tartózkodásom legszebb személyes emlékei. Nagy érdeklődéssel figyelte a szomszédos népek, különösen a csehek és a románok költészetét.“ A Véra Straková megőrizte hagyaték legmeglepőbb felfedezése őt, József Attilát

ábrázoló ceruzarajz (szerzőjükre egyelőre csak következtetni lehet, mindenesetre nem ismert művész munkáiról van szó), a mellettük található újságkivágások, kéziratok sem érdektelenek azonban. Györy Dezső József Attila-nekrológiájából például megtudjuk, hogy Straka kezdeményezésére 1937 novemberében gyűjteni akartak Prágában és Pozsonyban, a nagybeteg költőt ugyanis Stósz-fürdőre, a stósi fenyvesekbe szerették volna hozni, legalább két hónapra. A szárszói tragédia néhány nap múlva tárgyalanná tette e szép emberi-baráti gesztust.

Gesztus, sőt annál több: politikai tett volt Straka 1940. februári Ady-előadása is a prágai Ady-esten, amelyen Bartók *Allegro barbaro* című szerzeményét is előadták — a német fasisztáktól már elfoglalt cseh fővárosban.

Ady, József Attila — és Anton Straka — öröksége ma is élő példa; bizonyosságra az *Irodalmi Szemle* idézett száma, amelyben a Rúfus-átköltésekkel kezdett „műfordítói verseny“ második közleményét olvashatjuk. Vojtech Kondrót *Objektívne* (Tárgyilagosan) című rimtelen szonettjének nyolc magyar változatát olvashatjuk, ismert — idősebb és fiatalabb — költők (Koncsol László, Kulcsár Ferenc, Ozsvald Árpád, Rácz Olivér, Tóth László, Tózsér Árpád, Varga Imre, Veres János) tolmácsolásában, fordítói műhelyjegyzetekkel. Anélkül, hogy illetékesnek éreznénk magunkat a „verseny“ eldöntésére, felfigyeltünk Tózsér Árpád és Veres János Kondrótól megszólaltató szép magyar versére.

E gazdag folyóirat szám egyébként további költői-írói példákkal is szolgál: a *Komárom és vidéke* című összeállítás *Csokonai Komáromban* és *Jókai és Komárom* című közleményeire gondolunk elsősorban.

HOGYAN ALAKÍJTUK ÉS HASZNÁLJUK FEL A SZAKÉRTelmet? (Era socialistá, 1975. 11.)

Szocialista társadalmunk erősödése megköveteli a tanügyi és a tudományos kutatás állandó fejlesztését s a mindenkori követelményeknek megfelelő alakítását, nemcsak mennyiségi, hanem szerkezeti vonatkozásban is. E két területnek — átfogó program keretén belül — megállás nélkül lépést kell tartania a társadalmi fejlődéssel — szögezi le Soloman Marcus, a cikk szerzője.

Nincs olyan dokumentum, amely részleteiben meg tudná határozni az összes lehetséges változatokat, éppen ezért a tanügyi és a kutatóintézetek dolgozói hivatottak arra, hogy kezdeményezéseikkel életessé tegyék azt a programot, melyhez hasonlókat oktatásunk és tudományoságunk eddigi történetében nem találunk.

Pártunk főtítokára szerint a következő **öt éves** tervnek a tudományos-műszaki forradalom jegyében kell megvalósulnia, ami viszont előtérbe hozza a megfelelő szakértelem kialakításának és felhasználásának kérdését. A tudományos-műszaki forradalom fejlődését csak azok mozgathatják elő, akik ehhez szükséges tudással, műveltséggel rendelkeznek. A pártprogramban lefektetett koncepciót akkor tudjuk életbe ültetni, ha ifjúságunk tömegei megfelelnek majd e követelményeknek. Ennek érdekében pártunk a következő öt éves tervben az alábbi intézkedéseket javasolja:

— az általános iskoláztatást megelőző oktatás bevezetése 3—6 éves gyermekek számára;

— a kötelező tízosztályos oktatás kiteljesítése;

— a műszaki iskolák és szaklíceumok növendékei számának lényeges növelése;

— a felsőoktatásban tanulók létszámának 160 000-re emelése.

E mennyiségi növekedést a tanügyi és a kutatótevékenység lényeges szerkezeti átalakítása egészíti ki: a tanterveket korszerűsítik; a közép- és a felsőoktatás hallgatóit bevonják az egyéni kezdeményezést igénylő alkotótevékenységbe a termelési gyakorlat és a kutatómunka kiszélesítésének útján; a végzeteket észszerűen helyezik el; a doktorátus elnyerését biztosító rendszert megjavítják stb.

Az oktatás összehangolása a kutatással és a termelőfolyamattal bonyolult feladat. Ha buktatóit nem ismerjük fel kellő időben, könnyen káros torzulások állhatnak elő. A kutatás és a termelés közös vonása éppen az, hogy fejlődésük folyamán egybeolvadnak. Ennek megfelelően a tanulók tudományos kutatómunkájának és a termelésben folytatott gyakorlati tevékenységének ki kell egészíteniük egymást. Sajnos, ez nem mindig valósul meg, a tanügyi személyzet **egy része** ugyanis nem minden esetben veszi figyelembe az illető tanuló hajlamát vagy rátermettségét. Gyakran helytelenül osztják be őket a kutatási és a termelési gyakorlat során, ami természetesen gátolja egyéniségük kibontakozását is.

A társadalmi szükségletek sokrétűsége a sokoldalú személyiség kialakítását igényli. Fiatalságunk szakmai orientálódása összhangban van a társadalom követelte szakmai rétegződéssel, de ezeket a törekvéseket minden esetben külön-külön, egyedenként kell ismerni és tanulmányozni.

Itt érkezünk el a kérdés lényegéhez. Hogyan alakítjuk azt a bizonyos szakértelmet vagy hozzáértést, amelyet a tudományos-műszaki forradalom megkövetel, és hogyan tudjuk elérni az érdekelteknél a képességüknek megfelelő maximális teljesítményt?

Az oktatószemélyzet elsőrendű kötelessége a személyes irányítás, az egyénekkel való lelkiismeretes, aprólékos foglalkozás, ami ugyanakkor az elért eredmények láttán a legnagyobb elégtételt is szolgáltatja nekik. A türelmes és figyelmes foglalkozás, a hosszas beszélgetések és viták jótékonyan alakítják az ifjú személyiséget. A tanügyi személyzet egy része azonban figyelmen kívül hagyja ezt az elvárást. Szomorú, amikor egy tanár 10-20 évi tevékenység után sem tud ezen a téren számottevő eredményt felmutatni. Negatívan hat az is, hogy az egyetemisták tudományos köreim ismertetett dolgozatok gyakran elkallód-

nak, mert sehol sem jelennek meg nyomtatásban, sőt meg sem vitatják őket érdemben.

A tanulmányok befejezése és az elhelyezkedés minden végzős életének fontos eseménye. Az utóbbi években olyan nehézségek kezdtek mutatkozni e téren, amelyek egy adott fejlődési folyamat során elkerülhetetlenek. A már említett tudományos-műszaki forradalom elvezet bizonyos szakmák és foglalkozások gyökeres átalakulásához, eddigi szerepük megváltozásához. Érzékelhető példa erre a végzett matematikus, aki a múltban — magától értetődően — a tanári pályát választotta. Ma már azonban kevesen választják a tanügyet. Nagy részüket ott látjuk az iparban, a számítógéppontoknál, a gazdasági vagy tervezőintézeteknél stb. Ez a gyors átalakulás nehézségeket is okoz; leküzdésük nagy körültekintést igényel. Nem könnyű feladat zökkenőmentesen az új munkahelyhez alkalmazkodni, ez az illető vállalat vagy intézmény vezetőjének rátermettségét is próbára teszi.

Az elmúlt évben bevezetett új rendszer, amely szerint a végzős előbb három évet a termelésben dolgozik, megkívánja a termelésben alkalmazott fokozatos, lépcsőzetes kiképzést. Csak így lehet a végzéstől elvárni, hogy ne csupán „mesterember”, hanem igazi szakértő váljék belőle.

Itt kell megemlítenünk azt, az egyes vállalatoknál és intézményeknél fellelhető adminisztratív hiányosságot, hogy nem hirdetnek meg minden üres állást. Helyettesítéssel töltik be őket. Ennek ellenkezője, hogy a meghirdetett állás a valóságban nem létezik. Sok esetben nincsenek felkészülve a végzetek megfelelő befogadására, és elég hosszú ideig nem adnak nekik komoly feladatot. Ilyenformán rengeteg energia és alkotókészség pazarlődik el. Kétségtelen, hogy a tanulmányok befejezése után azonnal érvényesülő nehézségek a termelésben bizonyos megrázkódtatást válthatnak ki, amit csökkenti lehetne olyan módon, hogy a termelési gyakorlat már az utolsó tanulmányi évben kezdődjék.

Solomon Marcus véleménye szerint a felsorolt negatívumok lassan küszöbölhetők ki. El kell érniünk a szakértelem és szaktudás felhasználásának legmagasabb szintjét.

EGY RENDEZŐ GONDJAI (Plays and Players, 1975. 5.)

A világhírű angol színház sem mentes a gondoktól. Ezek többsége pénzügyi természetű, ami azonban nyilván kihat a művészi lehetőségekre is; s valami-

képpen ugyancsak ezzel függ össze a panasza, a vád, amellyel a színházak a tömegközlelési eszközök irányítóit illetik. Michael White, a londoni West End sikeres rendezője, aki többek közt az *Oh! Calcutta!* című musicallel nagy sikert ért el, ugyancsak borúlátóan nyilatkozik (*Acting as poor relations*). Szerinte a tv, attól való félelmében, hogy unatná a közönséget, óvakodik az érdemi viták közvetítésétől; a kamera elé hív egy-egy sztárt, s ott stupid kérdésekkel, megrövidített válaszokkal teszi őt nevetségessé. A színházi felvételek nagy többségükben rögtönzöttek és elstiettek. Noha Michael White tudatában van annak, hogy „a kritikus-elpáholás népszerű és könnyű sport”, e téren is jelzi fenntartásait, a színikritikusoktól tapasztalt könyvedséget-felületességet marasztalva el.

Mondanivalójának súlyát azonban a művészi igényű előadások elé tornyosuló akadályok jelzése alkotja. A londoni színházi rendezők — írja White — általában bizonyos színházi területekkel jegyzik el magukat. Ő, a West End-en látható „szórakoztató” darabok mellett, három területre koncentrál: az amerikai „off-Broadway” színházra (*The Connection, The Beard, Tom Paine*), a német darabokra (Brecht, Handke, Hochhuth, Peter Bauer), valamint a „fekete” színdarabokra. A költségek azonban olyan mértékben emelkednek — s az emelkedő jegyárak sem fedezik őket —, hogy még egy olyan sikeres rendező is, mint Michael White, nehezen engedheti meg magának, hogy például Peter Handkét játsza — holott ezt a művészi feladatot nem fogja más vállalni helyette. Amit korábban néhány hét bevételéből biztosíthatott, arra most hónapok nyeresége szükséges. A helyzet egyre inkább kezd hasonlítani a New York-ihoz. A kérdések megoldásához állami segítségre volna szükség.

ARGHEZI, BLAGA LÍRAJA — KÖZELRŐL (Steaua, 1975. 5.)

Blaga írja *A metafora eredete és a kultúra értelme* című tanulmányában, hogy a szavak „rejtőző erejének” a feltárása és sajátos időserűsítése teszi a költőt: „A szavak nemcsak kifejezések, hanem testek, lényegek, amelyek ebben a minőségükben is figyelmet érdemelnek.” A tiszteletreméltó költői hagyományokkal rendelkező kolozsvári folyóirat e „rejtőző lényeg” felé tőri az utat, amikor a XX. századi román líra két kiemelkedő egyéniségét elemzi több tanulmányban, „testközelből”, a részletekig hatolva. Egy-egy alapvető motívumot

emelnek ki, a költői mű egyes területeit vizsgálják, abból következtetnek az egészre, illetve a részelemzéssel járulnak hozzá a teljes és hiteles Arghezi- és Blaga-kép kialakulásához.

Tudor Arghezi körül már költői bemutatózásakor megindultak a viták, s azóta sem szűntek meg — írja I. Precup —, hogy nyilvánvalóvá vált lírájának meghatározó szerepe a modern román költészet alakulásában. Talán e líra sokoldalúsága (amely lehetővé tette egy korszak költői szintézisét) magyarázza az egymásnak sokszor ellentmondó véleményeket, mindenesetre tény, hogy Arghezi életművét nem lehet egyetlen képletre leegyszerűsíteni. Megértéséhez a költői szöveg olyan kulcs-metaforái vezettek, mint a *repülés a magasságok felé*, a *csúcs*, *azúr*, *síkság*, *sár*, *fény*, *angyal*, *álm* stb. Ebben a sorban a tanulmányíró szerint fontos helye van a *dalnak*; a

dal ugyanis Arghezinél nem csupán műfaj, hanem szimbólum is, a mulandó meghaladásának, legyőzésének egyik lehetőségé. Nicolae Balotă Arghezi szerelmi költészetét boncolgatja.

Az *út* lényegi szerepét mutatja ki Blagánál V. Fanache (*Lucian Blaga: homo viator*), amelynek éppolyan fontossága, mélysége van az életműben, mint a már ismert álm-, hallgatás-, tavaszi csoda-, falu- vagy szerelem-motívumnak. Blaga a modern költészetnek abba a vonulatába tartozik, amelyben a kifejezett értelem allegóriáját a megismerés démoni-sága vagy az érzelmi ekstázis helyettesíti; ez a homo viator egy titkos teret jár be. A folyóiratszám más tanulmányai a blagai parabolát, a költő glosszáit, népköltészeti antológiáját és a délkelet-európai műveltség összefüggéseit veszik bonckés alá, egy rendkívül gazdag életműbe nyújtva így betekintést.

Gottlieb Rózsa: De profundis — 1941

SZERKESZTŐK - OLVASÓK

DANE TIBOR szerkesztő (Kolozsvár-Napoca). — Feltételezem, hogy a *Korunk* hasábjain megjelenő írások olyan szempontokat tükröznek, amelyekkel a szerkesztőség elvben egyetért, vagy ha nem, akkor jelzi, hogy elhatárolja magát a szerző véleményétől. Ez, illetve ennek elmaradása miatt emelek szót Kemény Péter *Könyv az anyag szerkezetéről* című kritikája ellen. Sajnáltnám ugyanis, ha a romániai magyar nyelvű tudományos könyvkiadás olvasóközönségéről, szintjéről (nem színvonaláról), tartalmáról és céljáról Keménynek az a jól át nem gondolt véleménye, amelyet cikkének első három bekezdése tükröz, egyetemesen a *Korunk* szerkesztőségének véleményével, mert egy ilyen álláspont megkérdőjelezné azokat az erőfeszítéseket, amelyeket eddig a magyar nyelvű tudományos tájékoztató (nem népszerűsítő) irodalom kifejlesztése érdekében a kiadók tettek. — Készséggel elhiszem, hogy néhány központi intézet és könyvtár elég jól van ellátva angol, orosz, francia, német szakirodalommal, s a hazai román szakirodalom és az idegenből román nyelvre fordított szakmunkák száma is közel kielégítő. Szól tehát a romániai magyar nyelvű szakkönyv Kemény szerint „talán a tanároktól a szakmunkásgárdáig” terjedő közönségnek, és próbálkozzék szakszerzőnk úgy írni, hogy a közömbösekből is meghódítson néhányat. Ezzel szemben az igazság az, hogy olvasóközönségünk jelentős része — szocialista közoktatásunk eredményeként — anyanyelvén sajátíthatja el (többségben réál osztályokban) érettségi szintig a tudományokat; a matematikai, fizikai, orvosi-gyógyszereseti és más fakultásokon Kolozsvárt és Marosvásárhelyen a szakkollégiumok egy részét magyar nyelven hallgathatja, anyanyelvén vizsgálhat; és soknak közülük általános vagy középiskolai tanárként anyanyelvén kell oktatnia olyan tárgyakat, amelyeknek szakkifejezéseit az egyetemen román nyelven sajátította el. Véleményem (amely a Dacia magyar nyelvű szakkönyvkiadásában vezetőségünk egyetértésével érvényesül) az, hogy nekünk itt és most e meglehetősen széles réteg számára kell főleg tájékoztató irodalmat kiadnunk, és *mellékesen* a barkácsoló, ezermesterkedő olvasók igényét kell színvonalasan kielégítenünk úgy, hogy az érettségi körüli ismereti szintet magasabbra emeljük, ily módon művelt átlagolvasóink, valamint a rokon szakmákban tevékenykedő szakembereink érdeklődését kielégítsük, és a már említett pedagógiai-nyelvművelő feladatot is ellássuk. Máthé János szóban forgó könyve (*Az anyag szerkezte. A modern kémiai fizika alapjai*) tehát egy kémiai fizikus szakembernek kevés — de például egy mérnökökből és technikusokból álló szakmai munkaközösséget éppen a Kemény által kifogásolt V.6. alfejezet vezetett rá arra, hogy feladatát megoldja. A jó információs irodalomnak az a legértékesebb tulajdonsága, hogy minden kis alfejezete a korszerű szakirodalmat foglalja össze, s ily módon nálunk és mindenütt kettős célt szolgál: emeli és korszerű szinten tartja az olvasó szakműveltségét, és a más szakterületen dolgozók figyelmét felhívja azokra a lehetőségekre, amelyeket saját szakterületükön érvényesíthetnek. — Minderről még bőven volna mondanivalóm. Tudom azonban, hogy a *Korunk* közelebből kerekasztal-megbeszélésen szándékszik megvitatni a tudományos könyvkiadás kérdését, s nem akarom a puskaporomat előre ellövéldözni.

HELYREIGAZÍTÁS. — Idei 7. számunk 571. lapjáról, a 2. hasáb felülről számított 6. és 7. sora közül, sajnálatos módon, kimaradt Mózes Huba cikkének következő részlete: Ugyanazon ciklusnak a harmadik darabjában már egészen más hangot üt meg Lászlóffy. Társadalmi körképet rajzol, a vers első nyolc sorában személynévmások és személyragok nélküli — nyelvtani — személytelenséggel, az utolsó három sorban pedig a szentenciakimondás személytelenségével. Egy pillanatig sem kétséges azonban, hogy a látszatszémélytelenség a legszemélyesebben átértzett, közösségi indíttatású állásfoglalás kifejezője.

A Korunk Galéria vendégkönyvéből

Igy, emberközelpben, számunkra is érthető és érezhető a „modera“ grafika. Gratulálok Csutak Leventének ezért.

GYULAI PÁL

Bene József színei frissek, mint a májusi fű, vonaljai puhák, mint a selyem — a teljesítmény egészében: ragyogó.

SZABÓ GYÖRGY

Olyan izgalmas, érdekes és eredeti ez a kiállítás, mint Unipan Helga maga. Sok, sok, sok, sok sikert, méltó visszhangot kíván

KOPÁNDI AGNES

Balázs Imre képein túlteng a vörös — és annak sötétbe vesző árnyalatai...; az a benyomásod némely pillanatban, hogy csak ebből a színből építkeztek. A Dózsa-sorozat néhány itt kiállított képe mintha erre a „megérzésre“ lenne a magyarázó válaszadás: IGEN, a történelmi idő — történelmi időnk — fájdalmait: véres vereségeket, forradalmainkat megpörkölő lángokat kellene és kell ezek mögött a komor-vörösből tobzó, nagyszerű olajfestmények mögött keresnünk — és megéreznünk. Felemelő mégis a Dózsa-arcon megvillanó fehér folt... Kellenek az ilyen felrázó élmények!

BÁGYONI SZABÓ ISTVÁN

Balázs Imre munkái az Egy lócsiszár virágvasárnapja című darabot juttatják eszembe. Úgy látom, hogy keresések és vívódások után megtalálta érzelmi világának az egyéni kifejezőmódját.

BRÓSZ IRMA